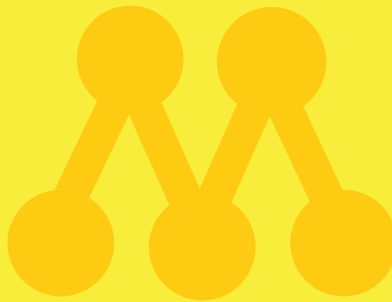

7

Samtidshistoriska frågor

Moderaterna, marknaden och makten – svensk högerpolitik under avregleringens tid, 1976-1991

Torbjörn Nilsson

Samtidshistoriska frågor 7

Torbjörn Nilsson

Moderaterna, marknaden och makten
– svensk högerpolitik under avregleringens tid,
1976–1991

Högern 1904-2004:
Moderniseringens vän eller fiende?

Samtidshistoriska institutet
Södertörns högskola

Omslag: Omarbetad form av partisymbolen används med tillstånd från Moderaterna-Riksorganisationen.

Samtidshistoriska institutet
Södertörns högskola
141 89 Huddinge

www.sh.se/shi

besök: Alfred Nobels allé 11
Flemingsberg
tel: 08-608 42 51 fax: 08-608 41 70
e-post: shi@sh.se

Moderaterna, marknaden och makten
- svensk högerpolitik under avregleringens tid, 1976-1991.
Samtidshistoriska frågor nr. 7
ISSN 1650-450X
ISBN 91-89615-06-9

© Författaren och Samtidshistoriska institutet,
Södertörns högskola 2003
Layout: Mari Gerdin
Omslag: Karin Hellström

Innehåll

1. Inledning: En moderat revolution?	5
Maktskifte och systemskifte	
Metod och material	
Bilden av högervågen	
2. Högern och den reglerade välfärdsstaten – en bakgrund	14
Samhällsbevarande reformpolitik	
3. I evig opposition?	20
Permanent samlingsregering?	
4. Maktskiftet 1976	24
Kompromissernas koalition	
5. Högervåg och vänstervåg	27
Samförståndets sammanbrott	
6. Teoriernas intåg	31
Medborgaren	
Svensk Tidskrift	
Moderat Debatt	
Svensk Linje	
Popper, Hayek, Lepage och studenterna	
Ungdomar och studenter som liberalt avantgarde	
Ratio – vetenskapliga klassiker	
Timbro – liberalismens mål och direktörernas mat	
7. Moderat politik 1976–1991	42
Ekonomins berg- och dalbana	
Bostadspolitik med gamla anor	

Jordbruket i avregleringens tid	
Från betygskamp till skolpeng	
En solidarisk sjukvård	
Den hotade familjen	
Landstingens vara eller inte vara	
Liten men stark – om staten	
Summering: Moderaterna och avregleringen	
8. Kommunideologi i förändring	83
Självstyrelseprincip satt på undantag	
Hotet mot demokratin	
Vad bör kommunerna göra?	
9. Moderata mönsterkommuner	91
Avregleringens spjutspetsar	
Mönsterkommuner i äldre tappning	
Att organisera ett systemskifte	
10. Teser om den moderata evolutionen	100
Referenser	105

1. Inledning: En moderat revolution?

1974:

”Vi måste få alla att förstå – att Moderata samlingspartiet medverkat i uppbyggnaden av det sociala trygghets-systemet och många gånger tagit initiativ och drivit på. – att Moderata samlingspartiet vill fortsätta att förbättra den sociala tryggheten. – att Moderata samlingspartiet inte bara kräver respekt för människors rätt att ta eget ansvar utan också för solidaritet människor emellan.”
(Partisekreteraren Bertil af Ugglas)

”Det är ingen manchesterliberalism vi moderater talar för. Tvärtom gick en gång våra konservativa föregångare till strid mot den starkes missbruk av sin styrka som 1800-tals-liberalismen ledde till.”
(Partiordföranden Gösta Bohman)

1991:

”Politiker har under decennier byggt upp ett allt större inflytande över vårt samhälle. Särskilt märkbart är detta i kommunerna. De kommunala organisationerna har monopol eller dominerar inom många verksamhetsområden. Därmed styrs människors vardag i alltför stor utsträckning av beslut som reellt eller formellt fattas av kommunens politiker. Eftersom dagens samhälle i så hög grad är byggt

* Texten har tillkommit inom ramarna för det av Riksbankens jubileumsfond finansierade projektet *Högern 1904–2004: Moderniseringens vän eller fiende?* samt det s.k. regleringsprojektet vid Score, Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor.

på den kollektiva tanken, på tron att det offentliga bäst sköter allt, lämnas alltför litet utrymme åt mångfald och valfrihet för den enskilde medborgaren.”
(Moderata kommunalprogrammet)

Citaten ovan från 1974 respektive 1991 väcker onekligen en rad frågor.¹ Ömsade moderata samlingspartiet helt skinn under perioden? Vart tog det konservativa värnandet om traditionella gemenskaper och ett, om än paternalistiskt, ansvarstagande för svaga grupper vägen? Hur lyckades partiet hålla samman om nu förändringen var så omfattande, ja rent av revolutionär som det hävdats?² Vilken roll hade nationalekonomiska och filosofiska teorier om avreglering och fria marknadskrafter? Vad betydde den internationella högervågen – personifierad av Ronald Reagan och Margaret Thatcher – för marknadsliberalismens remarkabla renässans?

I den här skriften kommer jag att visa att partiets förändring är en mödosam process och varken extremt nydanande eller helt omvälvande. Likaså visas hur den liberala omsvängningen, till de ivrigt renlärliga ungdoms- och studentförbundens besvikelse, inte gått längre än att mer socialkonservativa strömningar oftast kunnat acceptera de nya tongångarna.

¹ af Ugglas: Citerad av Per Davidsson i artikel om trygghetspolitiken, *MD* 8-9/1978; Bohman: *Tankar om mitt Sverige*, 1974, s 53. Kommunalt program 1991: M-arkivet II, B 1:4, Kommunalt program 1946–1994. ”M-arkivet” betecknar moderata samlingspartiets äldre deposition (I) i Riksarkivet och den yngre (II). Den yngre innehåller material fram till slutet av 1980-talet. Senare internt material har hämtats från den moderata riksorganisationen på Schönfeldts gränd i Stockholm, ”Moderata partiarkivet”.

² ”Det finns en revolutionär ideologi som kan karakteriseras som en extremt individuell liberal marknadssyn på demokratin”. Henry Bäck, *Kommunpolitiker i den stora nyordningens tid*, 2000, s 125. Beskrivningen gäller Nackas moderata kommunledning med Erik Langby i spetsen. Nacka var en av de kommuner som framställdes som partiets ”mönsterkommuner”.

Maktskifte och systemskifte

Tidsperioden 1976–1991 omsluter halvannat decennium av händelserik svensk politisk historia. I många beskrivningar knyts tiden till ”den svenska modellens” död, ”folkhemmets sönderfall” eller andra drastiska uttryck. För moderata samlingspartiet är det däremot en lyckosam tid. Efter 44 år av närmast obrutet socialdemokratiskt maktinnehav tar en borgerlig trepartiregering över 1976. Även om regeringsåren knappast är någon dans på rosor på grund av en svårbemästrad kärnkraftsfråga och sprucken borgerlig enhet 1978 fortsätter moderaternas framryckning 1979 och 1982, med det sistnämnda valets 23,6 procent av rösterna som ännu gällande rekordnotering. De följande valen går sämre men 1991 återkommer en borgerlig regering, nu som fyrklöver, och partiet kan för första gången sedan Arvid Lindmans avgång 1930 besätta statsministerposten. Carl Bildt, vars farfars farfar Gillis Bildt var statsminister 1888–1889, leder nu en regering med uttalad ambition att inte bara åstadkomma ett maktskifte utan också ett systemskifte. Samhället ska genomgå en avreglering med individens valfrihet som ledstjärna. Tiden av socialdemokratisk kollektivism är förbi, en ny liberal era randas. Hur det gick får analyseras i ett annat sammanhang. Med valsegern 1991 och den marknadsliberala ideologins grepp om moderaternas politik kan hur som helst en fas i partiets historia sägas ha avslutats.

Begreppet ”avreglering” har här getts en vid betydelse. I grunden handlar det om att marknadslösningar ska ersätta politiska och byråkratiska beslut, även i viss mån *inom* de offentliga organen. Om det i sin tur leder till vad som inom forskningen betecknats som ”omreglering” är ur mitt perspektiv mindre intressant. Avgörande är hur den moderata ideologin framställt avregleringens förtjänster och vilket genomslag detta har fått i partiets politik. I hur hög grad det svenska samhället och välfärdsstaten *reellt* förändrats under den marknadsliberala renässansen (”högervågen”, ”nyliberalismen”) står därför inte i centrum för analysen, även om frågan berörs i förbifarten.

Temat griper på så sätt in i två av det moderna samhällets politiska huvudfrågor. 1) Vilken verksamhet ska den offentliga sektorn (stat, landsting, kommun) ta hand om och vad ska marknaden, familjen eller den enskilde svara för? 2) Vilken grad av frihet ska det privata näringslivet anförtros? I sakpolitiska termer rör vi oss därför på en rad områden: sjukvård, socialförsäkringar, skatter, kommunernas ställning, regleringar av näringslivet, subventioner, bostadspolitik, jordbruk, skola, regionalpolitik, statliga företag och ytterligare några till. Avregleringen – eller försvaret av gällande regleringar – kan ses som en övergripande fråga om samhällets styrsystem och får därför också en stark ideologisk laddning där individens frihet och kollektivets ansvar hela tiden rör upp intensiva meningsbrytningar.

Användandet av begreppet ”marknadsliberalism” ovan var ingen tillfällighet. Alternativet ”nyliberalism”, flitigt brukat i den politiska och även i den vetenskapliga debatten, har sina klara nackdelar. För det första kan man som historiker ogilla att prefixet ny- åter fästs på en liberal rörelse. Ett nyliberalt parti framträdde i andra kammaren 1868 med ett radikalt program om utvidgad rösträtt, parlamentarism och avskaffande av ämbetsmännens privilegier. Några hängivna beundrare av marknaden var inte dessa män, bland dem Adolf Hedin, utan snarare tidens vänsterparti. Socialliberalismen som växte sig stark i Storbritannien kring sekelskiftet 1900 fick också epitetet ny-liberalism. Här var just det socialpolitiska reformarbetet det avgörande, vilket kom att prägla den västeuropeiska liberalismen fram till 1970-talet. För det andra – och kanske viktigare – kontrasterar förledet ny- så tydligt mot tidigare strömningar (vilket på grund av det moderna samhällets vurmande för det nya är helt avsiktligt) att skillnaderna tenderar att uppförstoras. Både ”nyliberalismens” anhängare och dess motståndare kan ha intresse av att blåsa upp riktningens omvälvande avsikter. De förra för att markera att man står för något radikalt annorlunda, en genomgripande samhällsförändring (vilket ungdomsrörelser brukar uppskatta); de senare för att varna för att de liberala idéerna hotar den trygghet som välfärdsstaten byggt upp och därmed kastar tillbaka medborgarna i 1930-talets arbetslöshet och misär. För

att avskilja marknadsliberalerna från de mest uttalade motståndarna till statlig makt, sådana som till exempel vill släppa narkotikan fri eller vägra värnplikt, kan begreppet ”libertarianism” användas. Denna närmast anarkokapitalistiska riktning har ibland dykt upp i det moderata lägret, främst inom det organisatoriskt fristående Fria Moderata Studentförbundet (FMSF), men har inte fått något reellt inflytande inom moderpartiet.

Metod och material

Undersökningen tar sin utgångspunkt i en kvartett moderata tidskrifter/tidningar med varierande anknytning till partiet. *Medborgaren* är partiets medlemstidning och utkom under undersökningsperioden 1976–1991 varje månad. Den mer analyserande och debattinriktade *Svensk Tidskrift* står partiet nära utan att vara ett officiellt språkrör, 6-8 nummer om året. Moderata ungdomsförbundet (Muf) ger ut *Moderat Debatt*, medlemsorgan som utkommer varje månad (med successivt minskad utgivning från tio till fyra nummer per år). Slutligen ingår FMSF:s organ *Svensk Linje*. Till skillnad från Muf är studentförbundet organisatoriskt fristående och därmed också mer böjt till kritik mot partiet. Tidskriften utkommer tio gånger årligen.

Avsikten är att klarlägga vilka tänkare och tankar som lanseras i de moderata skrifter som valts ut. Hur tar man emot de långtgående marknadsliberala idéerna? Hur vanligt är det med positiva referenser till Thatchers Storbritannien och Reagans USA? Vilket motstånd eller åtminstone tveksamhet kan skönjas? Vilken betydelse har de mer teoretiska bidragen inom till exempel filosofi och nationalekonomi?

Intresset flyttas sedan över från den teoretiska nivån till den praktiska politiken. Utifrån den övergripande frågeställningen om den moderata förändringens karaktär undersöks ett antal centrala politiska sakområden.

– När och hur slog den liberala avregleringspolitiken igenom? Skedde det på bred front vid ett visst skede eller utspritt över perioden?

– När hade moderata samlingspartiet definitivt ömsat skinn – om det nu var det man gjorde?

– Hur starkt var motståndet mot förändringarna inom partiet?

Nästa steg är en diskussion om den kommunala nivåns betydelse. I fokus står de moderatledda kommuner och landsting som under 1980-talet kom att framstå som avgörande för de genomgripande förändringar av välfärdssystemen som moderaterna strävade efter. Undersökningen avslutas med tre sammanfattande teser om moderaterna och avregleringen.

Innan själva undersökningen tar vid är emellertid en genomgång av forskningsläget av nöden. Hur har moderaternas utveckling och högervågens karaktär tidigare beskrivits?

Bilden av högervågen

Genomslaget för marknadsliberalismen och förändringarna av den svenska välfärdsmodellen rör utan tvivel själva hjärtpunkten i svensk politik och samhällsdebatt de senaste 30 åren. Att många skildringar av denna tid är starkt ideologiskt färgade är därför knappast förvånande. Till anhängarna av valfriheten, marknadstänkandet och minskningen av den offentliga sektorn återkommer jag senare. Först ska kritikerna få komma till tals.

Bilden som ges av mer oberoende vänsterkritiker och den som härrör från SAP och LO har många gemensamma drag. Bakgrunden sägs vara 1970-talets nedgång för världsekonomin efter oljekrisen 1973–1974. En traditionell konjunkturpolitik blev svår att bedriva vilket utnyttjades av klassiskt liberala ekonomer och den politiska högern i syfte att helt lägga om politiken i nyliberal riktning. Genombrottet i Sverige – liksom på andra håll – följde på Thatchers och Reagans maktövertagande 1979–1980. Tankegodset var alltså importerat men fick en verklig skjuts framåt genom näringslivets storsatsning på propagandaverksamheten, främst initierad av Saf via Näringslivets fond, Ratio, Timbro, MAS (Marknadsekonomiskt alternativ för Sverige), 4 oktoberkommittén, Näringslivets ekonomifakta och andra organ. Härifrån bedrevs vad som i en typisk formulering betecknats

som ”osedvanligt vulgära kampanjer mot arbetarrörelsens förslag till löntagarfonder”.³ Saf-kongressen 1980 beskrevs som ”en orgie i nyliberalism”.⁴ Det största hindret för den nya liberala politiken var fackföreningsrörelsen. Andra ”marknadsstörande” element var statliga regler och förordningar vilket ledde fram till omfattande krav på avreglering. Högervindarna påverkade även socialdemokratien som genomförde långtgående avregleringar av bank- och kreditväsendet 1985–1990. Med moderaternas och folkpartiets ”Ny start för Sverige” inför 1991 års val fick nyliberalismen sitt genombrott i praktisk politik i Sverige.⁵ Som helhet ges opinionsverksamheten – såväl från Storbritannien och USA som från det svenska näringslivet – en huvudroll i vad som närmast ses som en manipulation av medborgarna.

Intressant nog är beskrivningarna ganska likartade i den forskning, ofta med ett mer eller mindre uttalat vänsterperspektiv, som bedrivits på området. Statsvetaren Kristina Boréus framhåller i sin avhandling *Högervåg* betydelsen både av de internationella impulserna och det svenska näringslivets offensiva opinionsstrategi.⁶ Centralt i hennes undersökning står kampen om språket, hur begrepp omformas utifrån ideologiska synsätt. Högervågen bröt igenom kring decennieskiftet 1980 men någon nyliberal hegemoni uppnås inte i den allmänna politiska debatten fram till 1989, då undersökningen sätter punkt. Även om nyliberalismen har kommit en bit på väg är den inte allenarådande, enligt Boréus som därmed modifierar en gängse bild av en mer kompakt dominans för dessa idéer. Moderaternas övergång till nyliberalism tidsfästs däremot till 1980-talets början med 1984 års

³ K-O Andersson, *Politiken, marknaden och nyliberalismen*, 1993, s 19 f.

⁴ Björn Elmbrant, *Så föll den svenska modellen*, 1993, s 60 ff. Se även Svante Engman, *Marknadsmisshandling. Om nyliberalismens uppgång och fall*, 1995. I Tomas Bresky, Jan Scherman & Ingemar Schmid, *Med SAF vid rodret. Granskning av en kamporganisation*, 1981, betecknas kongressen som ”ett renodlat och utåtriktat propagandajippo”.

⁵ Elmbrant, s 20.

⁶ Kristina Boréus, *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989*, 1994.

handlingsprogram som en tydlig illustration av nyliberalismens nya, kritiska, syn på välfärdsstaten. Programförslaget 1983 (godkänt 1984) ”präglas klart av de nyliberala tankegångarna”.⁷

Även Peter Antman ser i en uppsats åren kring 1980 som avgörande.⁸ Mellan långtidsutredningarna 1978 och 1980 sker ett trendbrott – den offentliga sektorn ses hädanefter som en del av ett strukturellt problem. Lösningarna heter ökade privata inslag och avgiftsfinansiering. Med kongressen 1980 markeras Saf:s uppbrott från folkhemmet. ”Kongressdokumenten från 1980 är antagligen det mest utpräglat nyliberala ställningstagandet i efterkrigstidens Sverige.” Svängningen förklaras uttryckligen med ”den nyliberala våg som svepte fram Margaret Thatcher i Storbritannien och Ronald Reagan i USA.”⁹ Parallelliseringen av Saf och moderaterna och det tidiga genomslaget för nyliberalismen är också här tydlig: ”Runt 1980 tillkom dessutom moderaternas och Saf:s nya strategi att privatisera den offentliga sektorn.”¹⁰

Det finns också relevanta forskningsområden där de ideologiska utgångspunkterna antingen är svagare eller mer blandade. Till dessa kan räknas studier om omvandlingen av de svenska kommunerna och den ganska omfattande forskningen om den svenska bostadspolitikens genomgripande förändring i liberal riktning. Att ett systemskifte ägt rum är ett ledande tema i dessa forskningsbidrag. Av stort intresse är också statsvetaren Urban Strandbergs avhandling om debatten om den kommunala självstyrelsen.¹¹ Bland mycket annat ges här en bild av partiets hållning till kommunerna i ett längre tidsperspektiv än de studier som främst uppehåller sig vid 1980-talet.

⁷ Boréus, s 145.

⁸ Peter Antman, ”Vägen till systemskiftet – den offentliga sektorn i politiken”, i Rolf Å Gustafsson (red.), *Köp och sälj: Var god svälj? – världens nya ekonomistyrningssystem i ett arbetsmiljöperspektiv*, 1994.

⁹ Antman, s 24-25.

¹⁰ Antman, s 49.

¹¹ Urban Strandberg, *Debatten om den kommunala självstyrelsen 1962–1994*, 1998.

I en undersökning av synen på det svenska budgetunderskottet tidsfäster Rune Premfors den avgörande förändringsperioden till åren 1980–1982. För första gången formulerades då ett uttryckligt mål om hur budgetunderskottet skulle pressas ned. Premfors karakteriserar också moderata samlingspartiets förändring som synnerligen omvälvande genom nyliberalernas maktövertagande vid 1980-talets början.¹²

Forskningen om högerpartiet/moderaterna ur ett än längre tidsperspektiv är inte särskilt omfattande. Förutom Jan Hyléns *Fosterlandet främst?* finns Stig-Björn Ljunggrens *Folkhemskapitalismen*, två statsvetenskapliga avhandlingar med skilda perspektiv. Medan Hylén ser ett helt nytt parti träda fram, med en tydlig liberalism som ersatt konservatismen, betonar Ljunggren kontinuiteten. Enligt honom har det hela tiden funnits en blandning av liberalism och konservatism i partiets politik, om än i skiftande doser. Intressanta är också två licentiatavhandlingar med inriktning på de senaste decennierna: Jan Elfversons om synen på marknadsekonomin samt Thomas Boedekers analys av Muf och FMSF.¹³

¹² “And the Conservatives have almost completely been taken over by quite extreme neo-liberals advocating massive privatization of the public sector in Sweden.” Rune Premfors, “Coping with Budgets Deficits in Sweden”, *Scandinavian Political Studies* 1984, s 282.

¹³ Jan Hylén, *Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom högerpartiet 1904–1985*, 1991, Stig-Björn Ljunggren, *Folkhemskapitalismen. Högerens programutveckling under efterkrigstiden*, 1992, Jan Elfverson, *Moderaterna och marknadsekonomin. En studie i en partiideologis kontinuitet, enhetlighet och förändringar*. Opublic. lic.avh, 1989; Thomas C Boedeker, *The rise of libertarianism in the Swedish Moderate Party's youth and student organizations 1975–1992*, 1994.

2. Högern och den reglerade välfärdsstaten – en bakgrund

Att moderata samlingspartiet har förändrat sin syn på välfärdsstaten de senaste 30 åren är inget särskilt djärvt påstående, även om förändringarna ofta överdrivs i den allmänna debatten. Reformviljan och benägenheten att ta till kollektiva lösningar och offentliga regleringar har skiftat under högerns snart hundraåriga tillvaro, men trots det kan man identifiera vissa kontinuerliga drag. Kravet på lägre skatter är ett sådant, liksom att den sociala reformtakten (både när man önskat en långsam och en snabbare sådan) är helt beroende av den ekonomiska utvecklingen. Även om välfärdsstatens fundament accepterats har det hela tiden funnits mer eller mindre avvikande egna alternativ: starkare egenansvar, inriktning på de sämst ställda (= grundtrygghetsmodellen) samt en skepsis mot en finmaskig offentlig reglering av allt från fritidshusbebyggelse till den förlamande papersexercis som företagare tvingas till.

För att belysa partiets agerande inom det stora fält som den här texten berör ska några nedslag göras. Det handlar om 1913 års pensionsreform, 1930-talets reaktion på den korporatism som växte fram, den socialpolitiska renässans som kännetecknade de sista efterkrigsåren och tiden fram till 1950, Jarl Hjalmarsons strama politik under 1950-talet samt 1960-talets långtgående acceptering av välfärdsstaten med 1969 års program som välfärdsstatlig och planeringsvänlig höjdpunkt.

Samhällsbevarande reformpolitik

Högern hade en nyckelroll i genomförandet av 1913 års pensionsreform, skriver Louise Drangel i en klagörande studie av vad hon ser som ett avgörande element i välfärdsstatens etablerande.¹⁴ Det var en högerman, Hugo Hamilton, (civilminister i Lindmans regering

¹⁴ Louise Drangel, "Välfärdsstaten grundläggs – högern och 1913 års folkpension", i Torbjörn Nilsson (red), *Anfall eller försvar? Högern i svensk politik under 1900-talet*, 2002.

1907–1909) som tillsatte utredningen, ålderdomsförsäkringskommittén. Per Nilsson i Bonarp, en av lantmannahögerns ledande män, var också engagerad i reformarbetet som kunde föras till seger först genom ett intensivt bearbetande av första kammarens konservativa högermän. Arvid Lindman hade naturligtvis också en viktig roll som pragmatisk förhandlare bakom kulisserna. Att pensionsfrågan kunde lösas beror också på dess koppling till andra stora frågor som försvaret, rösträtten och högermännens strävan att framstå som tidsenliga i den masspolitik som nu hade etablerats, inte minst genom Lindmans rösträtsreform 1907–1909.

Pensionsreformen vilade på tankar som både högern och den tidens socialdemokrati omfattade, skötsamhet och idealet om den oberoende och ansvarstagande medborgaren. Något större utrymme för sociala utgifter fanns det emellertid inte, hävdade partiet under 1920-talet. Däremot togs de första stegen mot det samförstånd mellan arbete och kapital som Saltsjöbadsavtalet 1938 kom att bli symbol för. Socialministern i Lindmans andra regering 1928–1930, Sven Lübeck, tog initiativ till arbetsfredskonferensen 1928, ett arrangemang som låg i tiden.

Med krisuppgörelsen ("kohandeln") 1933 och koalitionsregeringen mellan SAP och bondeförbundet från 1936 skärptes högerns ton mot "klasspartierna". Brytningen med ungdomsförbundet SNU 1934 innebar ett klarare ställningstagande för demokratin men den nya regeringen ansågs med sin hämningslösa intressepolitik också utgöra en risk för demokratin urartning. Särskilt fackföreningsrörelsen sågs som ett hot. Vad man fruktade var ett alltmer reglerat näringsliv, inskränkning av individens utrymme och en intressestyrd expansion av statens verksamhet. Både valen 1936 och 1938 präglades av denna linje.¹⁵

Efter andra världskrigets slut radikaliserades opinionen i Västeuropa. I flera länder deltog kommunisterna en tid i regeringen, något som avbröts med det kalla krigets utbrott och kommunisternas maktöver-

¹⁵ Torbjörn Nilsson, "Med historien som ledstjärna – Högern och demokratin 1904–1940", *Scandia* 1/2002, s 77 107. Ett belysande exempel är AVF:s valaffisch från 1936 som illustrerar att bakom Per Albin Hanssons fryntliga mask döljer sig en röd diktatur och monopol. Fyra nya röda mandat skulle göra detta till verklighet.

tagande i Tjeckoslovakien 1948. Även högern påverkades av det nya klimatet. Vid 1946 års partistämman mobiliserades en stark opinion för en offensiv socialpolitik, en politik som till skillnad från äldre tiders fattigvård sågs som en investering i framtiden. Ett större utrymme än tidigare gavs åt staten över huvud taget. Med en folkpartistisk slogan från 1970-talet kan man tala om ”sociala reformer utan socialism”.

Denna vänstersväng från högerens sida skedde främst inom en konservativ idétradition. Tankarna byggde i hög grad på de nationella socialpolitiskt progressiva strömningar som växte fram under 1930-talets antiliberala ideologiska klimat.¹⁶ Reformviljan från höger illustrerades främst i folkpensionsfrågan och i synen på sjukförsäkringen. Här krävde man ett obligatoriskt och inkomstrelaterat system i motsats till SAP:s ursprungliga förslag om ett grundskydd kompletterat med individuell försäkring – raka motsatsen till senare tiders ställningstaganden. De mest progressiva reformivrarna fanns i studentförbundets ledning som lanserade beteckningen ”radikal konservatism”, en linje som utifrån omsorgen om nationell enighet gick långt i sitt accepterande av kollektivistiska, samhällsreglerande åtgärder. Här stod den fulla sysselsättningen, slopad behovsprövning av sociala förmåner och social trygghet för alla på programmet.¹⁷

Jarl Hjalmarson sågs vid tillträdet 1950 som den nya, socialpolitiskt progressiva riktningens man. Som partiledare kom han dock att företräda en mer sparsamhetsinriktad politik. Partiet motsatte sig inte 1950-talets reformplaner men betonade starkare individens ställning gentemot överheten – staten. Sänkta skatter, grundtrygghet och individens frihet värderades högst. Bakom denna svängning tillbaka till en ekonomisk liberalism låg planhushållningsdebatten och de hot mot den privata äganderätten som där enligt högern uppenbarades. Som en egen utopi lanserade partiet, efter brittiskt mönster, den ”egendomsägande demokratin” med dess sparsamma, aktieägande

¹⁶ Här kan främst nämnas personerna bakom skriften *Svensk Linje*, 1940, och medlemmarna i det 1942 bildade Sveriges konservativa studentförbund, senare Fria Moderata Studentförbundet (FMSF).

¹⁷ Staffan Granström, *Tillkomsten av högerens efterkrigsprogram*. Opublic. lic.avh i statsvetenskap, Uppsala 1967, s 9-14, 52-60.

familj med eget hem som idealbild. Med standardökning och ökad fritid fördes nya arenor in där högern ville slå vakt om individen gentemot byråkratiska regleringar. Det kunde gälla såväl fritidshus som bilar, företeelser som in i våra dagar har förts fram som frihetsfrågor av rang.¹⁸

Hjalmarsons och partisekreteraren Gunnar Svärds linje ändade i valnederlag 1960 (efter tre segerval i rad). Utspelet om slopandet av första barnbidraget och avskaffande av ATP:s obligatorium till förmån för en frivillig modell, där individen själv betalade kostnaderna för sin pension, anses ha orsakat valnederlaget. Pendeln slog åt andra hållet under efterträdaren Gunnar Heckscher, vars mindre lyckosamma socialkonservativa, akademiska kurs ånyo försköt partiopinionen till en mer försiktig socialpolitisk linje under Yngve Holmbergs år. Någon större skillnad var det dock inte mellan Heckscher och Holmbergs regentskap. Vad som vållade problem var snarare den radikaliserings som skedde i samhället och partiets svårhanterliga hållning till kravet på borgerlig samling. I dagens moderata självbild ingår en starkt negativ syn på partiets politik under det sena 1960-talet. Anpassning och profillöshet är de kanske minst negativa omdömen som förekommer.¹⁹ Även om detta i stor utsträckning är segrarnas historieskrivning – efterträdaren Gösta Bohman stärkte partiets ställning rejält under sin tid vid makten 1970–1981, mycket genom en profilering av det egna partiets politik – har den haft betydelse för senare tiders politiska linje.

Som exempel på 1960-talets acceptans för regleringstänkande och den offentliga sektorns expansion kan en samtalsbok med Yngve Holmberg anföras.²⁰ Utan att frångå tanken om individens frihet framhåller han ändå betydelsen av en stark stat, inte bara för att upprätthålla lag och ordning utan för att samhället inte ska vara utlämnat åt marknadskrafterna. Staten måste vara tillräckligt stark för

¹⁸ Ljunggren, kap. 3, "Ågardemokratin – Högers kontrautopi", s 113-166. Om planhushållningsmotståndet se Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten*, 1970.

¹⁹ Gösta Bohman förklarade 1983 att "samling blev självändamål" under 1960-talet, en period som han karakteriserar som "det dystra decenniet". Tommy Möller, *Borgerlig samverkan*, 1986, s 92 ff.

²⁰ C-G Johnsson, *Ny giv*, 1969.

att i avgörande skeden kunna styra utvecklingen. I partiprogrammet från 1969, samma år som man avlägsnade beteckningen höger från partinamnet till förmån för *moderata samlingspartiet*, har ägardemokratin en central roll (liksom 1962). Tillkommit har dock ett vinstdelningssystem, en fråga som särskilt drevs av ungdoms- och studentförbunden vilka i tidens anda stod till vänster om moderpartiet. Partiet var emellertid starkt splittrat under 1960-talet. Här fanns ideologiska motsättningar mellan ”ljusblå” och mer konservativt ”mörkblå” och även de stegrade personliga motsättningarna mellan vice ordföranden Gösta Bohman och partiledaren Yngve Holmberg, en motsättning som ledde fram till den senares detronisering på en laddad extra partistämma hösten 1970.

Att man både inom moderpartiet och i den yngre generationen kände stark oro för vänstervågen är tydligt. Ett exempel är att trion Carl Bildt, Per-Magnus Emilsson och Anders Wijkman 1968 uppvaknade Saf för att skapa ett samarbete syftande till att motarbeta den rådande näringsfientliga stämningen. Vilken betydelse uppvakningen kan ha haft är svårt att avgöra. Med informationschefen Sture Eskilsson i spetsen kom dock Saf att gripa tag i opinionsbildningen vilket senare ledde till de olika bokförlagen och tankesmedjorna. Ett annat resultat av samarbetet med studenterna var reklambyrån Kreab, flitigt anlitad för näringslivets och partiets kampanjer. 1971 presenterade Eskilsson ett strategi-PM som av både anhängare och motståndare kom att ses som inledningen till näringslivets antisocialistiska offensiv.²¹

Statsvetaren Emil Uddhammar har utifrån ett marknadsliberalt perspektiv studerat de borgerliga partiernas hållning till välfärdsstatens framväxt.²² Hans slutsats är att motståndet var svagt, med hö-

²¹ Olof Ehrenkrona, *Nicolin – en svensk historia*, 1995. Dens. *Hundra år med Handelskammaren i Stockholm*, 2002, s 366-367.

²² ”Analysen av de motiv partierna har anförts har visat, att de under 1900-talet i allt väsentligt haft gemensamma värderingar och ideologiska utgångspunkter beträffande befogenhetsfördelningen offentligt – enskilt.” Emil Uddhammar, *Partierna och den stora staten. En analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*, 1993, s 457.

gers delvis som undantag genom den liberala kritiken på 1950- och 1980-talen, och att forskningen överdrivit motsättningen mellan blocken. Under 1980-talet skedde en ideologisk omorientering mot en mer konsekvent liberal hållning, även inom folkpartiet. För perioden 1960–1979 karakteriseras däremot motståndet som lamt eller obefintligt.

3. I evig opposition?

Moderat politik kan bara förstås om man tar hänsyn till partiets utanförskap i förhållande till regeringsmakten. Förutom åren i samlingsregeringen under andra världskriget har högern efter den fulla demokratiseringen 1921 bara suttit i regeringsställning i sammanlagt tio år, nästan hälften av tiden med ett relativt begränsat inflytande (trepartiregeringarna 1976–1978 och 1979–1981). Röster har visserligen höjts – bland annat av partiledaren (1935–1944) Gösta Bagge – för att en principfast hållning är viktigare än ett kompromisskrävande regeringsdeltagande, men i stort har partiet ändå strävat efter regeringsmakten.²³ Med det långa, tidvis till synes evighetslånga, socialdemokratiska maktinnehavet har viljan till anpassning gentemot de övriga borgerliga partierna ibland varit påfallande. Maktskifte sågs under 1970-talets början närmast som ett mål i sig. En borgerlig regering skulle rent automatiskt förhindra byråkratiseringen och regleringsivern, undergrävandet av näringslivets möjligheter och den inskränkning av individens frihet som man ansåg kännetecknade det socialdemokratiska samhällets färdriktning.

Permanent samlingsregering?

Tidsperioden 1976–1991 inramas av två segerrika val för en samlad borgerlig opposition. Även om det borgerliga samarbetet fick sina törnar ifrågasattes egentligen aldrig den moderata huvudstrategin – att skapa en borgerlig majoritetsregering. Regeringsmakten var så värdefull att kompromisser i sakpolitiken ansågs vara ett pris man kunde betala. Sett i ett längre perspektiv, tiden efter 1945, har det emellertid funnits andra modeller för att utvidga partiets inflytande. En sådan är idén om samlingsregering. När Per Albin Hanssons samlingsregering var på väg att upplösas sommaren 1945 var högern delad.

²³ Om Bagges hållning, se *Tal 1943–45*, s 179.

En grupp med förre partiledaren Bagge och J B Johansson i spetsen krävde snabbast möjliga upplösning. För en fortsättning talade flera tunga namn som Elis Håstad, Nils Herlitz, Harald Nordenson, Ivar Anderson och Martin Skoglund.²⁴

Särskilt professorerna i statsvetenskap Håstad och Herlitz (tillika i statsrätt) var inspirerade av Herbert Tingstens ”samlingsregeringskola”. De hänvisade dels till den schweiziska modellen med samlingsstyre kompletterat med folkomröstningar, dels till att svenskt politiskt liv ansågs ha utformats för att möjliggöra samarbete (proportionella val, tvåkammersystem, utskottens roll, remissväsen, kommittéväsen mm.) Man kunde därmed också anknyta till den traditionella konservatismens misstro mot partipolitik och parlamentarism. Jarl Hjalmarson släppte inte heller tanken men något större stöd fick han inte under sin tid som partiledare (1950–1961). Därefter har frågan inte haft någon större betydelse för högern. Att den ändå hölls vid liv så pass länge hänger samman med den utbredda borgerliga misströstan och tro på en evig socialdemokratisk maktställning som florerade efter 1948, kombinerat med en äldre underström av kritik mot parlamentarismens partimakt.²⁵

Hjalmarson föreslog 1959 i all hemlighet folkpartiledaren Bertil Ohlin att partierna skulle gå samman men fick ett korthugget nej till svar.²⁶ Med högerns profilering vid valet året efter ökade mittenpartiernas skepsis till partiets politik. Som tidigare nämnts drev emellertid efterträdaren Gunnar Heckscher frågan om borgerlig samling. Inom breda borgerliga kretsar stärktes samarbetstanken, både i form av trepartisamverkan och en eventuell sammanslagning av folkpartiet och centerpartiet. Denna opinion kunde också skapa problem inom högern. Särskilt *Medborgerlig samlings* framträdande i södra Sverige vållade interna stridigheter. Högern i Lund och de konservativa studenterna stödde denna socialliberala samlingsrörelse vars

²⁴ Olof Ruin, *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem. Den svenska regeringsfrågan 1945–1960*, 1968, s 145 f. Skoglund var i princip för fortsatt samlingsstyre men pessimistisk till dess möjligheter. Ruins bok är tillsammans med Tommy

Möllers avhandling *Borgerlig samverkan*, 1986, huvudkällan för avsnittet.

²⁵ Möller, *Borgerlig samverkan*, s 11.

²⁶ Ruin, s 293 f.

framgång i valet 1964 (28 % i fyrstadskretsen) väckte stort uppseende. Partiet tog så småningom avstånd från samlingsrörelsen vars fäste var Skåne och där de av familjen Wahlgren ägda högerorganen – sedermera oberoende liberala - Sydsvenska Dagbladet och Kvällsposten hade en avgörande roll. Motsättningen mellan partiledaren Heckscher och MbS gällde inte den borgerliga samlingsrörelsen i sig. Snarare uppenbarades här en kollision mellan ett lokalt intresse av samverkan och partiledningens behov av att vidmakthålla goda relationer med de andra borgerliga partierna på riksnivå. Eftersom MbS-samarbetet byggde på en allians av högerföreträdare och frondörer från mittenpartierna kunde samlingsrörelsen trots sina föresatser komma att försvåra en central borgerlig samling.²⁷

I början av 1970-talet framstod folkpartiet och centerpartiet som borgerlighetens kärntrupp. Även om förslaget om sammanslagning föll 1973 hade ”mittenpolitik” blivit ett etablerat begrepp och de två partierna hävdade med emfas att en borgerlig trepartiregering måste vila på dess grundvalar.

Gösta Bohmans tillträde 1970 tolkades av många som samlingspolitikens fall. Nu skulle partiet driva sin egen linje utan att snegla på de borgerliga konkurrenterna (eller samarbetspartnerna). Tidigare under 1950- och 1960-talen hade det förefallit omöjligt för partiet att uppnå en egen stark ställning och samtidigt stärka det borgerliga samarbetet. Några år in på 1970-talet bröts den trenden, delvis genom skickligt agerande, delvis med stöd av de högervindar som hade börjat att blåsa i samhället. På ett för storpolitiken känt sätt kunde den mer högerorienterade Bohman utveckla samarbetet med mittenpartierna utan att misstänkas för alltför mittenpräglade åsikter,²⁸ liksom det var den konservative republikanen Nixon som kunde återupprätta kontakten med det kommunistiska Kina 1971 och de Klerk som kunde få Sydafrikas ledande skikt att ge upp apartheidpolitiken.

²⁷ Om MbS se Curt Åke Olsson, *Tidningsmakt och politiska organisationer. Den borgerliga samlingsrörelsen i Fyrstadskretsen 1962–1968*, 2003. Heckschers ståndpunkt: s 117 f. Se även Möller, s 16-40.

²⁸ Möller, s 98.

För första gången framträdde de tre borgerliga partierna på en gemensam presskonferens 1971. Även om moderaterna avvisade folkpartiets och centerpartiets samarbete med socialdemokraterna under "lotteririksdagen" (eller "jämviktsriksdagen" – blocken hade 175 röster var) 1973–1976 var siktet helt inställt på att slå ut socialdemokratin och bilda en borgerlig trepartiregering, något som slutligen lyckades 1976.

4. Maktskiftet 1976

Det historiska socialdemokratiska valnederlaget 1976 föregicks av flera år i motvind för arbetarrörelsen. Vad som senare har betecknats som ”politiska affärer” fick ett ökat utrymme i den politiska debatten.²⁹ Socialdemokratin kritiserades för sin skattepolitik som drivit upp marginalsatterna och för detaljstyrning, byråkrati och maktfullkomlighet i största allmänhet. Särskilt löntagarfondsfrågan inbjöd till skarpa borgerliga attacker där socialdemokratin anklagades för att hota äganderätten och vilja ersätta marknadsekonomin med ett av fackföreningarna och staten reglerat ekonomiskt system. I denna kritik fanns embryot till vad som senare blommade ut i marknadsliberalism.

Än så länge låg dock det borgerliga alternativet ganska nära socialdemokratin, i vissa fall gick man till och med längre i krav på offensiva åtgärder och offentliga vårdsatsningar. Under mandat-perioden 1973–1976 drev mittenpartierna hårt frågan om en expansiv krispolitik. Även moderaterna var i stor utsträckning ännu präglade av keynesianismens idéer och partiets budgetförslag 1976 var mer expansivt än den socialdemokratiska regeringens. Välfärdsstaten ifrågasattes inte av något parti och blev därför ingen valfråga 1976. Moderaterna var angelägna om att betona partiets sociala ansvar. I slutet av 1975 skickade landstingsrådet Sven Johansson, tillika ordförande i partiets sjukvårdsgrupp, och partisekreteraren Bertil af Ugglas en skrivelse till regeringen med krav på 100 000 vårdplatser inom hemsjukvården fram till 1985. Gösta Bohman pläderade i riksdagen för fler daghem och en utbyggnad av vården utifrån en mycket positiv grundhållning till den svenska välfärdens

²⁹ Nämnas kan Astrid Lindgren som i sagans form, ”Pomperipossa”, beskrev hur hennes skatt uppgick till 102 %. Ingmar Bergman hämtades från en repetition på Dramaten för att förhöras om sin deklamation. Någon fällande dom blev det aldrig men Bergman lämnade i protest Sverige för ett antal år.

utformning: ”Vi har i stort sett under enighet kunnat bygga upp ett social trygghetssystem som på många håll i världen betraktas som föredömlig.”³⁰

Inom moderaterna fanns ändå en viss oro inför ett kommande regeringsdeltagande. I en intern PM, ”Om vi vinner valet”, skrev Bertil af Ugglas att erfarenheterna från Norge och Danmark visade att moderaterna hade mest att förlora på en trepartiregering. Om partiet gick för långt i sina eftergifter till mittenpartierna kunde det ske en utbrytning, kanske i form av en svensk Glistrup.³¹ Den danske missnöjespolitikern Mogens Glistrup hade 1973 kommit in i folketinget med ett program innehållande kraftiga sociala nedskärningar, skattemotstånd och krav på avregleringar. Senare tillkom också en uttalad invandringsfientlighet.

Kompromissernas koalition

I det komplicerade förhandlingsspelet i samband med trepartiregeringens bildande lyckades Bohman få igenom att de tre partierna skulle betraktas som likaberättigade.³² Representationen i regeringen skulle dessutom vara proportionell med valresultatet. Ändå var det tydligt att mittenpartierna helst förhandlade med varandra och sedan försökte ställa moderaterna inför fullbordat faktum. Dessutom ansågs ett antal ministerposter omöjliga för moderat del. Dit hörde social-, bostads- och utrikesministerposterna.³³ Förhandlingarna om regeringsförklaringen och därmed politikens innehåll har skildrats som ett utstuderat rävspel där till slut många frågor tillfälligt löstes genom att alla parter fick in sina nyckelbegrepp eller -meningar. På två viktiga områden fick moderaterna ge sig. Den av partiet djupt avskydda

³⁰ Hans Bergström, *Rivstart? Från opposition till regering*, 1987, s 57-60.

Bohmans uttalande gjordes i riksdagen 4/2 1976. Bergström refererar också till en intervju med Lars Tobisson, partiets ekonomiske talesman. Partiet ska ha förstått att det fanns ekonomiska problem men grundtonen var att ”kom man väl in i kanslihuset, var det nu låg, så skulle det nog ordna sig”, Bergström, s 67.

³¹ Kai Hammerich, *Kompromissernas koalition. Person- och maktspelen kring regeringen Fälldin*, 1977, s 36.

³² Resten av detta avsnitt bygger främst på Hammerich, s 193-196, 200-204, 258-259, 281-287.

³³ Bergström, s 217.

bostadsreformen från 1974 om generella räntesubventioner och selektiva bostadsbidrag bibehölls. Som tröst fick man med en skrivning om ökad konkurrens i denna starkt reglerade sektor. På skatteområdet hade moderaterna redan innan valet tonat ned sin skatteprofil. I regeringsförklaringen fanns nu bara en allmän formulering om ”en bättre skattepolitik”.

Avsnittet om socialpolitiken illustrerar metoden med att varje part får in sina nyckelord. ”Vi skall föra vidare en socialt inriktad reformpolitik [= mitten] och främja en utveckling som stärker den enskildes valfrihet” [= moderaterna]. Eller om ekonomin: ”Vårt lands ekonomi skall även i framtiden bygga på en socialt styrd marknadshushållning med fritt konsumtionsval, fri konkurrens och en aktiv konsumentpolitik [åtminstone det sista låg närmast mittenpartierna]. Samhället skall ta vara på enskilda människors vilja till initiativ och ansvar” [= mer moderatpräglad].

Å ena sidan markerar de tre partierna sin vilja till avbyråkratisering: ”Byråkratiseringen av vårt samhälle måste brytas. Kraftfulla insatser skall göras mot krångel, onödigt centralisering och svårbegripligt myndighetspråk.” Å den andra ska regionalpolitiken förstärkas och samhällsplaneringen ”i högre utsträckning samordna boende, arbete, service och fritidsfunktioner”. Den senare ligger närmast centerpartiets värnande om glesbygd och eftersatta regioner men begreppet samhällsplanering var redan nu starkt ifrågasatt av moderaterna.

Det finns andra områden där de moderata kraven fått genomslag, men som helhet var trepartiregeringen redan från början av flera skäl hänvisad till endast smärre justeringar av den tidigare socialdemokratiska politiken. Till det bidrog mittenpartiernas, och delvis även moderaternas, strävan att framstå som garantier för det offentligt reglerade välfärdssystemet. Visserligen hade moderaterna infogat fler ekonomiskt liberala tankegångar jämfört med 1960-talets politik men något systematiskt ifrågasättande av välfärdssystemet fanns ännu inte. I ännu mindre grad gäller det mittenpartierna som också kunde förhindra alltför långtgående moderata propåer.

5. Högervåg och vänstervåg

Varken högervågen från 1970-talet eller dess föregångare – 1960-talets vänstervåg – var någon isolerad svensk företeelse, snarare kan båda ses som svenska variationer på ett generellt västligt tema. På ett allmänt plan vände sig högervågen mot den expansiva välfärdsstaten, det höga skattetrycket, bidragssystemen, offentliga monopol, fackföreningarnas inflytande och den långtgående reglering av samhället som hade utvecklats främst under 1960-talet, inte bara av socialdemokratin utan också med skiftande stöd från den borgerliga sidan. Marknaden måste få ett betydligt större spelrum och individen – inte kollektivet – sättas i främsta rummet. Friheten blev följaktligen ett centralt tema i högerns samhällskritik.

Högern i Europa försvarade, med vissa undantag, det västerländska demokratiska samhällssystemets även om politikens/demokratins utrymme skulle minska. Vänsterradikalerna mer eller mindre avfärdade ”den borgerliga demokratin” som en lömsk form av kapitalistiskt herravälde och motsatte sig västligt inflytande i hela världen, något som högern tvärtom bejakade. Att hållningen till företagsamhet och spänningsfältet individ – kollektiv också skilde sig åt är givet.

Intressant nog går det ändå att utan större problem finna förbindande länkar mellan den svenska högervågen och ”1968-rörelsen”. Politiskt och fackligt pampvälde samt offentlig byråkrati lyftes fram som problem av både 1960-talsvänstern och 1970-talshögern. Många av de som anammade de marknadsliberala läroorna kom också att bli radikaler i moral- och livsstilsfrågor. Skilsmässa kyrka – stat, fri invandring, lika rättigheter för homosexuella, antiauktoritär uppfostran samt till viss del också en liberalare alkoholpolitik är bara några exempel på gemensamma ideal under de båda vågrörelsernas epok.

Ytterligare en presumtiv förenande länk mellan vänster och höger är begreppet det civila samhället som dök upp i svensk debatt några år in på 1980-talet. Inspirationen kom från Östeuropa, ofta via libe-

rala strömningar på kontinenten.³⁴ Civilsamhället kom aldrig att få en central plats i det utåtriktade moderata språket men genomsyrade det av Hans L Zetterberg och framtidsgruppen framlagda program-materialet 1990. Begreppet användes gentemot statens allomfattande makt och blev på så sätt förknippat med ”nyliberalismen”. Till skillnad från på kontinenten, där både debattörer från vänster och höger tilltalades av det civila samhället som medborgarnas värn, blev det i svensk kontext i huvudsak gångbart enbart inom liberala och liberal-konservativa kretsar. Debatten tog fart först efter min undersöknings-period, med en rad inlägg i DN och AB 1992–1993.³⁵

Samförståndets sammanbrott

Som föregångsländer och allmänna inspiratörer till högerns fram-marsch från mitten av 1970-talet framhålls ofta Thatchers Storbritan-nien (konservativ partiledare 1975, premiärminister 1979) och USA:s Reagan (president 1981).³⁶ Samtidigt bör man hålla i minnet att dessa båda länder skiljer sig från utvecklingen i Sverige och dessutom sins- emellan. Thatchers röda skynke var den konsensus som präglade brittisk politik efter 1945. Trots motsättningar i andra avseenden mellan partierna hade en offentlig välfärdsstat byggts upp. Torypartiet behärs-kades av en socialkonservativ strömning med anor från Disraeli och hans försök att minska de sociala skillnaderna under senare delen av 1800-talet. I stort strävade partiet efter samförstånd med de mäktiga fackföreningarna, ibland i form av en statlig lönepolitik. Efter ett stor-migt 1970-tal med skiftande labour- och toryregeringar som känne-tecknades av omfattande strejker och hög inflation kunde Thatcher vinna valet 1979. Hennes program utmanade inte bara fackförening-

³⁴ Anders Frenander, *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*, 1999.

³⁵ Se Lars Trägårdh (red), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, 1995. Här ingår bl.a. Trägårdh, ”Svenskhet och Civilitet” (s 11-34), Zetterberg, ”Civila samhället, demokratin och välfärdsstaten” (62-93) samt Mats Dahkvist, ”Det civila samhället i samhällsteori och samhällsdebatt” (115-230).

³⁶ Boréus, s 42-49; Dennis Kavanagh, *Thatcherism and British politics. The End of Consensus?* 1986, kap 3, 4, 7, 8; Peter Clarke, *A Question of Leadership. Gladstone to Thatcher*, 1991, s 291-323.

arna utan också universiteten, kyrkan och ofta även det nobla överhuset. Utförsäljning av statliga företag och allmänägda bostäder, tämjande av facket, nedskärningar i socialförsäkringssystemen och minskningar av den generella välfärden kom att känneteckna hennes regim 1979–1990.

Denna liberala politik förenades dock med en konservativ syn i fråga om lag och ordning, försvaret, familjen, invandring och nationalism, det senare illustrerat av hennes tilltagande skepsis till EU. I USA stod liknande frågor i centrum – skatterna och bidragssystemen. Här fanns emellertid inte en lika omfattande välfärdsstat att avveckla och inte heller lika starka fackföreningar. Större överensstämmelse finns i jämställdhets- och moralfrågor gällande abort, kvinnans ställning, brottslighet och i värnandet av kärnfamiljen. I USA kom dessutom konservativa kristna grupper att ha stor betydelse, till skillnad från i Storbritannien.

Vad som i Storbritannien och USA:s fall har betecknats som ”ny-liberalism” innebär därför en syntes av klassisk ekonomisk liberalism och lika klassisk moralisk konservatism. Det nya är inte ingredienserna utan möjligen vad som på restauranger ses som crossover-mat, en överraskande blandning av skilda smaker.

Högervågen i Sverige präglas mer entydigt av en liberal renässans. De ”nykonservativa” dragen är påfallande svaga. Några undantag finns emellertid. Konservativt idéforum, KIF, framträder i två omgångar, dels under 1970-talet, dels i början av 1980-talet. Under 1970-talet ingår personer som Claes G Ryn och Bertil Häggman. 1980-talets upplaga ger ut ett antal skrifter där både partiföreträdare som Birger Hagård och publicister som Leif Carlsson, Tage Lindbom och Gunnar Unger ses som föregångsmän. Sedermera riksdagsmannen Lennart Fridén deltar också i kretsen.³⁷

³⁷ Skriftserien tycks ha avstannat efter fem nummer. Här kan nämnas Bertil Häggman, *Konservatismen i Sverige*, 1981; Bo Franck, *Konservatismens framväxt*, 1982 och Carl-Johan Ljungberg, *Konservatism – en snabbguide*, 1983. Se även Anders Johnson (red.), *Höger om – konservatism på villovägar*, 1982, en kritik från fp-håll.

KIF ville skapa ett alternativ både till socialismen och den senaste tidens "laissez-faireliberala budskap". Även medlemmarna tycks ha funnits såväl inom som utanför partiet. I skrifterna kan man finna en förståelse för det alltmer protyska SNU som drev en "radikal, social-konservativ linje" på 1930-talet. I en annan skrift citeras just Disraeli och dennes "Sybil" eller "The two Nations", romanen som också inspirerat det brittiska partiets socialkonservativa gren:³⁸

"Folket har söndrats i två nationer mellan vilka inte finns någon förbindelse eller sympati; vilka är lika okunniga om varandras vanor, tankar eller känslor som om de vore bosatta på skilda områden eller på olika planeter; vilka formas genom olika uppfostran, närs med olika föda, behärskas av olika konventioner som icke styrs med samma lagar. Det gäller att få fram folks samhörighetskänsla; de rika måste känna ansvar mot de lägre klasserna och staten måste inskrida till dess hjälp med reformer."

I Timbros utgivning, liksom de andra förlagens inom Saf-sfären, finns inslag av mer utmejslade klassiskt konservativa idéer men de är i klar minoritet jämfört med de liberala företrädarna. Vid moderata parti-stämmor förekommer nästan alltid en handfull starkt konservativa motioner. Mer sällan får de något större stöd och ännu mer sällan stämmans godkännande.

³⁸ Bo Franck, *Konservatismens framväxt*, 1982.

6. Teoriernas intåg

Högervågens insteg i de moderata leden ska nu undersökas. Utifrån vad som tidigare sagts är det främst ett liberalt tankegods som denna våg för in i Sverige. Frågan är vilket utrymme som ges åt dessa idéer och hur andra strömningar bemöter den liberala offensiven.

Medborgaren

Med tanke på de ideologiska förändringar som präglade moderaterna från 1970-talets slut till 1990-talets början är det påfallande hur begränsat utrymme som här ägnas en mer teoretisk behandling av de liberala idéerna. Som tidig inhemsk idégivare framträder national-ekonomen och bostadsexperten Ingemar Ståhl som 1978 deltar i en byråkratikonferens anordnad av partiet (10/1978). Året efter presenteras Bjurelrapporten med dess liberala ekonomiska resonemang om ”blandekonomin kris” (2/1979). Mer tydlig koppling till internationella liberala storheter görs samma år med en recension av Ayn Rands böcker (3/1979). Introduktör är Medborgarens dåvarande redaktör, John-Henri Holmberg, som återkommer de närmaste åren med artiklar och recensioner med liknande inriktning. 1981 recenseras Milton Friedmans *Frihet att välja* som sägs behandla välfärdsstatens myter och välfärdsprogrammets misslyckanden. I stället framhålls värdet av individens frihet och att marknad är liktydigt med rättvisa. I samma nummer (2/1981) recenserar Ninnan Loman Paul Johnsons *Samhällets fiender*, en tidigare labourman som blivit alltmer positiv till det konservativa partiet. Holmberg behandlar också under rubriken ”Staten är problemet” Reagans politik med tydlig sympati (3/1981).

Att ungdoms- eller studentrörelser kan visa otålighet framkommer i en artikel där FMSF riktar skarp kritik mot Thatcher (6-7/1981). Att begränsa penningmängden anses som helt otillräckligt. I stället måste

privatiseringar, skattesänkningar och minskad statsmakt tillgripas, skriver studenterna magistralt – eller varför inte profetiskt. De följande åren presenteras public choice-teorin (2/1983) och en av dess företrädare Gordon Tullock får sin av Timbro utgivna *Den politiska marknaden* recenserad (6/1983). Med följande års artiklar av Peter Stein om ”Frihetslitteratur inför sommaren” – Hayek, Friedman, Tullock, Buchanan, Mancur Olson (6/1984) – och Mats Johanssons om Reagans USA, ”Idékonfrontation lönar sig” (11/1984), upphör det redan sparsamma materialet för ett antal år, med undantag av några kortare bokanmälningar och notiser. Recensionen av Hayeks *Det stora misstaget* (4/1990), utgiven av Ratio, kan ses som en återkomst.

Svensk Tidskrift

Först 1980 publiceras en artikel i linje med ”den nyliberala våg” som ibland tidsfästs till detta år. Janerik Larsson hyllar den brittiska premiärministern under rubriken ”Margaret Thatcher som föredöme”. Att han anser sig gå emot det rådande debattklimatet är dock tydligt. Thatcher har mött mycket negativa reaktioner i Sverige. Inte heller Svenska Dagbladet har visat förståelse eller ens intresse, hävdar Larsson. I samma årgång recenserar Henri Lepages *I morgon kapitalism* i positiv anda av Rolf Englund. Boken ses ofta som en nyliberal bibel och anses ha haft en genomgripande betydelse för spridandet av de marknadsliberala idéerna. En viss reservation inför Reagan och Thatchers ekonomiska politik anges under rubriken ”Dagens frågor” (1981). Främst gäller invändningen dock att förhoppningarna ställts för högt, inte målen i sig. Både Larsson, som också utger en bok i ämnet (1982), och Englund återkommer (1983) med artiklar som behandlar Thatchers politik. Englund lovordar Larssons *Ett annat England* som ger en annan bild än den sedvanliga svenska kritiken mot Thatcher. Hennes politik anses bäras upp av en bred medelklass gentemot en paternalistisk överklass präglad av socialkonservatism och nysocialistiskt förmyndartänkande.

Liksom i Medborgaren glesnar materialet under några år vid 1980-talets mitt. Partiets starke man i Malmö, Joakim Ollén, bidrar 1988 respektive 1989 med artiklar som både lyfter fram Lepage, vars idéer

nu anses vara allmänt accepterade, och ”succéhistorien” med privatiseringen i Storbritannien. Samtidigt publiceras också mer konservativa texter. Hans L Zetterberg anknyter till Georg Bush paroll om ”omsorg hemmavid, konkurrens på bortaplan”, en tankegång som ryms inom ramen för Zetterbergs användning av begreppen den lilla, respektive den stora världen (1989). Här finns en tydlig distans till de mest radikala liberalerna:

”De nyliberaler som predikar marknadens välsignelser för både byråkratin och den lilla världen gör det också alltför lätt för sig: marknaden kan förvisso ersätta det mesta av vår nuvarande byråkrati, men inte den lilla världens solidariska ordning.”

Någon kursändring i Svensk Tidskrift kanske det inte rör sig om, men man kan ändå notera att en konservativ tänkare som Peter Viereck presenteras (1989) med sina klassiska verk *Conservatism Revisited* från 1949 och *The Adjusted Man* från 1956. Viereck går här till attack mot tidens masskultur och konformism. I en översikt om den moderata välfärdspolitiken skriver Ingegerd Troedsson (1991) att det vore oansvarigt att nu välja en strategi utan solidarisk finansiering när de flesta tvingats inrätta sig efter den förda politiken.³⁹ USA utgör här ett negativt exempel, vilket inte förhindrar skarp kritik mot den svenska modellen.

Moderat Debatt

Inte heller i Muf:s tidskrift är det sökta materialet särskilt omfattningsrikt. Delvis kan det bero på den unga läsekretsen och att mycket utrymme ägnas åt kampanjer och politisk information. Den tidigare omnämnde John-Henri Holmberg bidrar i alla fall med en fyllig presentation av libertarianismen under rubriken ”Den nya livstanken” (1-2/1979). Här anknyts också till ekonomer och filosofer som Friedman, Hayek, Popper, Rand, von Mises och David Friedman. Två år senare

³⁹ Troedsson var sjukvårdsminister 1976–1978, vice ordf. MKF 1969–1975 och ledamot av PS 1965–1975, 1978–1991 samt 2:e vice ordförande 1986–1991. Hon var också partiledarkandidat 1986 när Bildt valdes.

uppmantar Muf-ordföranden Gunnar Hökmark i sitt öppningsanförande på stämman åhörarna att ta till vara vetenskapens landvinningar (9-10/1981):

”Public-choice, äganderättskolan och utbudsekonomin är exempel på strömningar inom de nationalekonomiska vetenskaperna som stärker de argument som ligger till grund för marknadsekonomin.”

Samtidigt finns en viss distans till de teoretiska lärorna. Man kan inte utan vidare överföra modellerna till praktisk politik.

Materialet sinar sedan under ett antal år även i Muf-organet. Den av Timbro utgivna *Frihetens idéer. USA inför 90-talet*, författare Mats Johansson och Peter Stein som båda tillhör den moderata familjen, recenserar dock (7-8/1986). Några år senare presenteras Lepages och Georges Berthus *Äganderätt ger välstånd* och David Friedmans *The Machinery of Freedom* (1/1989). Den senare har dock drygt tio år på nacken. Samma år lovordas Thatchers insats i en ledare. Hon anses ha betytt mycket för den politiska debatten i hela västvärlden (3/1989). Biografin *Thatcher*, skriven av Kenneth Harris och också den utgiven av Timbro, recenserar i samma nummer.

Svensk Linje

Vetenskapsfilosofen Karl Popper förekommer förhållandevis tidigt i studentförbundets organ. Poppers vetenskapsfilosofi och resonemang om falsifieringens roll framhävs 1975 när en biografi över honom anmäls. Även senare uppmärksammas hans idéer. Popper anses ha haft stor betydelse för FMSF från mitten av 1970-talet, främst genom den bok som närmast blivit ett slagord, *Det öppna samhället*. Talande nog ges studentförbundets program från 1977 samma namn.

Milton Friedmans *Kapitalism och frihet* får 1977 inleda artikelseerien ”Klassiker”. Friedman följs av Walter Lippmans *Frihetens samhälle* och Friedrich von Hayeks *Vägen till trældom*. Sedan upphör serien, men däremot inte introducerandet och diskussionen kring s.k. nyliberala och nykonservativa tänkare. Både Friedman och Hayek

återkommer i tidskriften flera gånger de närmaste åren. Friedmans syn på skatternas negativa verkan behandlas, liksom *Free to Choose*, skriven tillsammans med hustrun Rose. Ledande ideolog i Svensk Linje är emellertid Hayek, vars idéer och skrifter ägnas stort utrymme. Några ytterligare exempel är artikeln ”Demokratins missfall” (8-9/1979), Erik Uddhammars ”Alternativ till det totalitära” där Hayek och hans ”österrikiska skola” diskuteras (5-6/1980), ett ytterligare bidrag av samme författare, ”Hayek, fåren och fällorna” (1-2/1984), en intervju (1/1981), ännu en presentation av hans tankar (4/1983) och flera diskuterande artiklar av John-Henri Holmberg, främst ”Hayek, liberalismen och konservatismen” (7/1983). Här framgår att både konservativa och liberaler velat göra Hayek till sin läromästare. Holmberg hävdar emellertid från sin närmast libertarianska position att Hayek tagit klart ställning mot konservatismen. I ”Varför jag inte är konservativ” skriver Hayek att liberalismen är visionär och ger en idémässig grund för samhället. Liberalismen bejakar också förändringar medan konservatismen slår vakt om traditionella värderingar.

Svensk Linje uppmärksammar genomgående också konservativa tänkare och strömningar. 1977 behandlas Russel Kirk och amerikansk nykonservatism (6/1977), Kirks *The Conservative Mind* från 1968 recenseras (5-6/1980), Per Dahl skriver om amerikansk konservatism (8-9/1982), Peter Stein om den konservativa intellektuella rörelsen i USA (1-2/1983) och den starkt konservative Claes G Ryn presenterar den likaledes konservative Peter Viereck (9/1984).

Den av marknadsliberaler så hyllade Henri Lepage recenseras redan strax efter utgivandet 1978 (3/1979) av *Demain le capitalisme* det franska originalet till *Imorgon kapitalism*. Recensenten, Tomas Lindbom (son till den konservative publicisten Tage Lindbom), kommer dock med några konservativt färgade invändningar. Kan verkligen kapitalismen inrymmas i ett totalt system? Lindbom avvisar ekonomisternas syn på den helt rationella människan. ”Att förlita sig på den rationella människan är en farlig illusion.” När den svenska upplagan anmäls av Peter Stein är hållningen mer entydigt positiv. Bakgrunden till Lepages populariserade idéer sägs vara Friedman och

hans monetarister i 1950-talets Chicago. Även äganderättsskolan (North), Public choice (Tullock, Buchanan) och humankapitalteorin (Becker) ses som grundläggande. Dessa liberala riktningar och ekonomer förekommer också i separata artiklar under årens lopp, t.ex. Tullock (3/1979), Laffer (4-5/1981) och mer allmänt om Public choice (3/1983). Dessutom skriver tidskriften flera gånger om det ekonomiskt liberala Mont Pelerin Society som Hayek en gång tog initiativ till (6/1981). I detta mycket långtgående liberala sällskap ingår bland annat Buchanan, Tullock, Lepage, Friedman och L Robbins. Nära kontakter har man med Institute of Economic Affairs vars chef Ralph Harris adlades under Thatchers första tid. Harris förekommer i artikeln ”Fakta om Thatchers England” senare samma år (8-9/1981). Några av medlemmarna deltar också i ett seminarium anordnat av FMSF i Stockholm 1982 (7/1981). Tilläggas kan att Folke Schött rapporterar från en libertariansk konferens i Bryssel (1-2/1983) Även filosofiska storheter uppmärksamma i Svensk Linje, även om det sker något senare än ekonomerna. Det kan gälla Rawls och Nozick (5-6/1982) eller Michael Oakeshott (8/1984).

Svensk Linje har under åren före och efter 1980 en starkt teoretisk inriktning. Det hindrar inte att de nya idéerna också framträder i texter om aktuell politik, främst i favoritländerna Storbritannien och USA. Johan Hjertquist skriver exempelvis om Tories, Labour och Thatcher redan i samband med hennes tillträde som konservativ ledare (8-9/1975). Peter Stein presenterar Ronald Reagan (5-6/1980) och den amerikanske libertarianen D Boaz bidrar med en mer kritisk artikel, ”Halvmesyren Reagan” (4-5/1981).

Popper, Hayek, Lepage och studenterna

De personer och ideologiska strömningar som förekommer i de moderata tidskrifterna är desamma. Popper finns tidigt med, Friedman, Hayek och en rad andra ekonomer från skiftande liberala skolbildningar introduceras något senare.⁴⁰ Henri Lepages *Imorgon*

⁴⁰ Poppers klassiska verk *The Open Society and its Enemies* var en av de viktigaste inspirationskällorna inom Muf och FMSF från 1970-talets mitt. Se Boedeker, s 15.

kapitalism uppmärksammas särskilt. Vidare förekommer några av de filosofer som påverkat den liberala renässansen, till exempel Robert Nozick.

Trots allt är det knappast någon flod av utländska marknadliberala tänkare och idéer i Medborgaren, Svensk Tidskrift och Moderat Debatt. De får inte heller alltid tala ostört, en konservativ kritik förekommer åtminstone i Svensk Tidskrift. Att materialet är relativt tunnått behöver inte innebära att det saknat betydelse. Det finns många vittnesböcker om att Poppers idéer påverkat särskilt student- och ungdomsrörelserna från 1970-talets mitt och att i synnerhet den mer populärt inriktade Lepage i det närmaste frälst en generation unga moderater. Intressant är också att materialet minskar några år vid 1980-talets mitt. Kanske har de liberala idéerna då integrerats fullt ut och det nu främst rör sig om att tillämpa politiken.

Svensk Linje avviker från de övriga, inte helt överraskande med tanke på att det rör sig om ett studentorgan. Man introducerar de nya (eller gamla) lärorna tidigare och ger dem mer utrymme än de tre övriga tidskrifterna tillsammans. I Svensk Linjes spalter framkommer också den mer polariserade situation som FMSF kännetecknades av under perioden. De mest framträdande tycks antingen ha utvecklats åt libertarianskt håll eller också åt den neokonservatism som annars har varit sällsynt i svensk debatt. Efter 1980-talets mitt blir den liberala dominansen tydligare. Svensk Linje och FMSF tar rollen som partiets liberala högerytter, i vissa fall också utanför den moderata planhalvan om bildspråket ska drivas längre.

Ytterligare en iakttagelse är att vissa enskilda personer har spelat en stor roll vid introducerandet av de nya skrifterna. En sådan är John-Henri Holmberg vars recensioner och artiklar dyker upp i alla fyra tidskrifter. Han kom alltmer att driva en libertariansk linje och blev alltmer kritisk till den politik moderpartiet förde.

Det officiella partiorganet Medborgaren är mer försiktig i sitt lovprisande av Thatcher och Reagan än de övriga. Svensk Tidskrift, med sin ställning som debattorgan, har mer av den varan. Materialet i Muf:s Moderat Debatt är mer begränsat, också när det gäller kommenta-

rer till den förda politiken i Storbritannien och USA. I det här avseendet skiljer sig inte Svensk Linje från de övriga, delvis kanske för att man som studentorgan hellre sysslar med teoretiska skolbildningar än konkret politik.

Ungdomar och studenter som liberalt avantgarde

Med tanke på Svensk Linje och i viss mån Moderat Debatts betydelse för den liberala renässansen är det motiverat att se närmare på FMSF:s och Muf:s utveckling under perioden.⁴¹ Så sent som 1975 låg båda till vänster om moderpartiet och anklagade ledningen för att vara för negativ till välfärdsstaten. Inom ett decennium hade kritiken vänt och nu angrep man partiet – som under tiden ändå hade utvecklats i marknadsliberal riktning – för att inte våga bryta med välfärdsstatens grundprinciper. Enskilda medlemmar engagerade sig i spektakulära aktioner som olaga spritservering, uppmaningar till värnpliktsvägran, krav på legalisering av narkotika och piratradiosändningar, ofta via den 1990 bildade Frihetsfronten som vägledades av libertarianska, närmast anarkokapitalistiska idéer.⁴²

Den yngre generationens liberala hållning började bli märkbar från och med 1978 års partistämman då man bidrog till det nya parti-programmets, enligt många äldre företrädare, alltför marknadsliberala framtoning. Man var också pådrivande i kampen mot kvarvarande kulturkonservativa strömningar genom att propagera för fri abort och skilsmässa kyrka–stat. Efter 1982, då besvikelsen över de borgerliga regeringsåren var påtaglig, stärktes idén om en systemförändrande ekonomisk liberalism, samtidigt som statens uppgift att gynna goda värden (en klassisk konservativ hållning) avskrevs. Samlevnads-mönster, sexuell läggning och kulturkonsumtion var individens ensak. FMSF distanserade sig alltmer från moderpartiet medan Muf under Beatrice Ask (ordförande 1984–1988) inriktade sig på sakfrågor och försökte påverka partiet inifrån. Senare kring 1990 (med Ulf Kristersson som ordförande) kom Muf att bli mer oppositionellt med

⁴¹ Avsnittet bygger i huvudsak på Boedeker.

⁴² Om Frihetsfronten, se reportage i DN 25/8 2002.

sina krav på fri invandring och attacker på moderata skattehöjare i kommunerna. En annan stridsfråga gällde välfärden där man avvisade systemets generella uppbyggnad.

Jämfört med i andra länder var de neokonservativa strömningarna sällsynta bland moderata studenter och ungdomar. En förklaring kan vara den svaga ställningen för kultur- och moralkonservativa krafter i det svenska samhället som helhet sedan 1960-talet.

Ratio – vetenskapliga klassiker

En viktig del av det svenska näringslivets opinionsmässiga offensiv är bokförlaget Timbro, grundat på 1940-talet av bankmannen Ernfrid Browaldh, senare överlåtet till Näringslivets fond och efter lång tid i träda åter aktivt från 1978. Till företaget hör också Ratio. Medan Timbro gett ut ett bredare sortiment av filosofi, ekonomi och managementlitteratur har Ratio stått för den mer akademiska utgivningen. Förlagsprofilen är tydligt marknadsliberal och genom åren har en stor mängd personer med anknytning till moderaterna funnits med i och kring förlaget. Att förlagets böcker flitigt recenserats i de moderata skrifterna framgår av det föregående avsnittet. Men hur ska utgivningen karakteriseras på ett mer djupgående sätt än att den utgjorde en del av periodens högvåg?

Ratios utgivning är ganska begränsad. Från starten 1979 till och med 1990 utkommer 32 böcker och andra skrifter, mellan en och fem per år. Först ut är Torgny T Segerstedt med *Anti-intellektualismen i Sverige*. Genom åren återkommer Segerstedt, som också tillhör förlagsnätverkets inre cirkel, med flera skrifter som till exempel *Välfärdsstatens psykologi* (1983), *Rättssäkerhet och demokrati* (1985) och *Vittrar nationalstaten sönder?* (1990). Bland de första titlarna finns de tidigare nämnda författarna Henri Lepage med *I morgon kapitalism* (första upplagan 1980) och Paul Johnson med *Samhällets fiender* (1980).

Som helhet ligger utgivningen mycket nära materialet i de moderata skrifterna, både när det gäller författarnamn och ambitionen att ge ut klassiska liberala tänkare på nytt. Detta är inte särskilt förvå-

nande eftersom många av tidskriftsartiklarna har sitt ursprung i en nyutgiven bok, ofta från Ratio eller Timbro. Som klassiker från Ratio kan nämnas Robert Michels med sin kritik av partiernas oligarkier, Max Weber med sin syn på kapitalismens framväxt samt makt-delningstänkare eller andra företrädare för den liberala traditionen som Tocqueville (*Jämlikheten vårt öde*, 1986), Montesquieu (*Om lagarnas anda*, 1990) och Isaiah Berlin (*Fyra essäer om frihet*, 1984). Här finns också ekonomer som James Buchanan, vilken också vill sätta klara gränser för makten till marknadens förmån, Mancur Olson, Friedrich von Hayek (*Frihetens grundvalar*, 1983, *Det stora miss-taget*, 1990) samt filosofen Robert Nozick (*Anarki, stat och utopi*, 1986).

Avsikten har uppenbarligen varit att ge ut tänkare med rätt profil som antingen inte finns översatta eller som har fallit i glömska under den ekonomiska liberalismens nedgång från 1960-tal till 1970-talets senare del. Framst rör det sig om utländska författare. Några svenskar utgör undantag. Förutom Segerstedt gäller det Knut Wicksell, den egensinnige liberale ekonomen som kring sekelskiftet 1900 tillhörde politikens vänster men som också utgivit teoretiska nationalekonomiska verk som fick ny aktualitet under 1970-talets liberala renässans. Man kan tillägga att de svenska namnen blir betydligt fler under 1990-talet med personer som Hans L Zetterberg, Tor Ragnar Gerholm, Herbert Tingsten, Stig Strömholm och Erik Dahmén. Någon kvinna finns inte med under perioden. Jane Jacobs *Morallära för 2000-talet* utkommer först 1995.

Timbro – liberalismens mål och direktörernas mat

Flaggskeppet i den marknadsliberala opinionsvågen är Timbro med 213 titlar från 1978 till och med 1990. Efter några mer måttfulla år med fyra-fem utgivningar uppgår den årliga utgivningen till 20-30 från 1980-talets mitt och decenniet ut. Antalet är alldeles för stort för en uppräknig utan här kan bara de stora linjerna och ett antal exempel ges. Att debutboken 1978 är *Svenskarna och deras fonder. En analys av SAP-LO:s förslag* av den amerikanske ekonomen Gordon Tullock illustrerar den betydelse löntagarfondsfrågan hade för den

liberalekonomiska offensiven. En stor skillnad jämfört med Ratio är den stora dominansen för svenska författare. Det är en spegling av att utgivningen till mycket stor del består av politiskt-ideologiska inlägg i den aktuella svenska politiken. Förutom löntagarfondsfrågan, som återkommer flera gånger, kan det handla om bostadsmarknaden, socialdemokratisk utrikespolitik (*Den moraliska stormakten*), Sovjets hot, det civila samhället, energipolitik och kärnkraft, den gröna rörelsen (*Från miljöengagemang till hembygdsfascism*), svensk kommunism (*Myten om VPK:s oberoende*, 1980, *SKP avslöjat*, 1981), rättssäkerhet, skatter, privatisering och företagens villkor. Innehållet speglar kanske inte alltid den moderata partilinjen, men det är åtminstone utan undantag politiska områden som partiet vill rikta ljuset mot. Med tanke på Ny Demokratis senare bildande och, om än kortvariga, övertagande av moderatväljare, kan utgivningen av Ian Wachtmeisters succébok *Ankdammen* (första upplaga 1988) på sikt ha skadat partiet. När den kom möttes den dock med välvilja från många marknadsliberaler.

Vissa kortare texter av nationalekonomins ledande marknadsideologer finns också med, till exempel Milton Friedmans ”Välfärdsstatens myter”, ett föredrag inför Företagsekonomiska och Nationalekonomiska föreningen i Skåne 1977. Att det också finns skrifter om genteknik, spionromaner (av pseudonymen Harry Winter), industrialiseringen av rymden och *Direktörernas kokbok* ger en bild av den innehållsmässiga bredden.

Ideologiskt är den marknadsliberala dominansen påtaglig, även om det inte utesluter en del författare med folkpartistämpel (Lars Leijonborg, Hans Bergström, Andres Küng) eller oberoende liberal ställning (Per T Ohlsson). Utrikes förhållanden har också sin plats med analyser av den schweiziska samhällsmodellen, en biografi över Reagan, *Ett annat England* (Janerik Larsson, 1983), *Det andra Finland* (dens, 1984), *Biståndsmysen*, *Baltikum lever* (Andres Küng, 1984) och *Frihetens idéer – USA inför 90-talet*. Antalet kvinnliga författare är inte särskilt stort hos Timbro heller, ca ett tjugotal under den undersökta tolvårsperioden.

7. Moderat politik 1976–1991

Genomslaget i tidskrifter och officiella organ är en sak, förändringarna i den konkreta sakfrågepolitiken en annan. Teoretiska och ideologiska artiklar med radikalt nytänkande når lättare yngre och akademiskt orienterade aktivister, i mindre grad den som byggt upp sin politiska karriär på ett visst synsätt och som har decennier av förd politik att försvara. Hypotetiskt kan man därför förvänta sig en viss tröghet när de nya doktrinerna ska överföras till praktisk politik.

Frågeställningens avgränsning gör att viktiga politikområden lämnas utanför undersökningen om den moderata politiken under perioden, däribland flera som hade stor betydelse för moderaternas framgångsvåg på 1980-talet. Säkerhetspolitiken med den skarpa inställningen till Sovjetunionen under ubåtskrisernas år är en sådan. Kulturpolitiken nämns mer i förbifarten, ett exempel är den starkt symbolladdade frågan om avgifter på bibliotekslån. Man bör också nämna radio/TV-frågan där partiet sedan 1960-talet verkat för reklam i Sveriges Radio och senare för fri etablering.⁴³

I kapitlet ska åtta områden med nära anknytning till det centrala perspektivet om avreglering analyseras närmare. Gränsdragningen är inte helt glasklar men frågorna ger sammantaget en bred bild av partiets utveckling. De berör olika dimensioner av samhällets ekonomiska organisation och därmed också förhållandet mellan den offentliga makten och individen: *Ekonomisk politik; bostadspolitik; jordbruket; skolan; sjukvård; familjepolitik; landstingens roll* och slutligen ett mer övergripande avsnitt *stat, byråkrati och samhällsplanering*.

⁴³ Kampen mot SAP:s och LO:s förslag om löntagarfonder berörs i Christer Ericssons kommande bok inom projektet om högern och företagen. Frågan hade en viktig mobiliserande funktion för moderaterna och bidrog också till den förstärkning av marknadsliberalismen som ägde rum inom folkpartiet under 1980-talets senare del.

Vad som undersöks är främst den politik moderaterna *vill* föra och de grundläggande idéer man bygger sin hållning på. Det politiska spelet i till exempel riksdag och regering med dess kompromisser berörs bara i undantagsfall. Inte heller finns det plats för någon be-lysning av vilka resultat på samhällsnivå som partiets politik fick.⁴⁴

Ekonomins berg- och dalbana

Under 1970-talets främre hälft kritiserade de tre borgerliga partierna den socialdemokratiska regeringen för passivitet. I ett historiskt gemensamt utspel i november 1971 krävde man därför stimulans-åtgärder. Kritiken fortsatte under jämviktsriksdagens tid. Även moderaterna drev denna linje som var rakt motsatt den under 1980-talet så populära ”monetarismen” med dess begränsning av penning-mängden som främsta mål. I regeringsställning fortsatte överbrygningspolitiken. Ekonomiminister Gösta Bohman ville upp-rätthålla tillväxten i den inhemska efterfrågan för att bibehålla syssel-sättningen och klara industrin. Med finansplanen 1978 inleddes en omsvängning som dock ännu inte innebar någon principiellt ny håll-ning.⁴⁵

I moderaternas utförliga partimotion våren 1979 (329 sidor) om den ekonomiska politiken stod decentralisering och antibyråkratism fortfarande i centrum. Tongångarna var förhållandevis försiktiga. Någon offentlig expansion kunde det inte bli fråga om, och ned-skärningar kunde bli nödvändiga. Statliga branschstödande åtgärder – kreditstöd, utbildningsbidrag, konsultinsatser, exportfrämjande – accepterades under förutsättning att de inte snedvred konkurrensen.⁴⁶

⁴⁴ Undersökningen bygger på en genomgång av *Medborgaren, Moderat Debatt, Svensk Linje* och *Svensk Tidskrift*. Dessutom handlingar från partistyrelsens möten, partistämmor och rapporter i Moderata samlingspartiets arkiv II, Riksarkivet samt senare års material som finns kvar hos riksorganisationen på Schönfeldts gränd i Stockholm. Från riksdagstrycket har hämtats partimotioner under fyra riksdagar: 1978/79, 1982/83, 1986/87 och 1990/91. Därutöver också program och andra skrifter från partiet.

⁴⁵ Förutom riksdagsmaterial bygger avsnittet på Per Löwdins avhandling i statsvetenskap, *Det dukade bordet. Om partierna och de ekonomiska kriserna*, 1998.

⁴⁶ RD 1978/79 M:1108.

Först 1981 avfördes generella efterfrågestimulanser som ekonomiskt-politiskt medel. Sedan moderaterna på grund av skattereformen våren 1981 lämnat regeringen tilltog de utpräglat liberala argumenten i styrka. Det ekonomiska program, ”Ny väg – för ekonomisk balans”, som lanserades istället för det föreslagna handlingsprogrammet, tog direkt avstånd från keynesianismen. En genomgripande nydaning ansågs nödvändig. Sverige var särskilt hårt drabbat av den internationella ekonomiska krisen av tre skäl:

- Den offentliga sektorns snabba tillväxt.
- Ökningen av de offentliga utgifterna hade skapat ett skattetryck som urholkade ekonomins drivkrafter.
- Näringslivets dynamik försvagades genom en detaljreglerande offentlig maktutövning.

Peter Antman har som tidigare nämnts talat om ett trendbrott bland nationalekonomerna mellan 1978 och 1980 års långtidsutredningar. Den offentliga sektorn började ses som en börda för ekonomin. Nationalekonomen Ulf Jakobsson skrev 1980 om den strukturella krisen som bland annat gäller löneläget och skattetrycket. Därför måste ”ett brott i den strukturella utvecklingen” ske genom att ”öka det privata inslaget när det gäller delar av tjänste- och försäkringssektorn och att tjänster inom den offentliga sektorn i högre grad än nu avgiftsfinansieras.”⁴⁷

Partiet började alltmer tala om en liberal frigörelse. I 1982/83 års partimotion om den ekonomiska politiken betonades ”behovet av grundläggande kursomläggning i svensk politik”. Man ville emellertid inte klippa alla band till den nya socialdemokratiska regeringen. Moderaterna ansåg att det inte fanns några större skillnader mellan de två partierna ifråga om den ekonomiska politikens mål – att minska underskotten, bekämpa inflationen och öka industrisysselsättningen. Regeringen hade dock underlåtit att analysera de djupare strukturproblemen. Också den starka offentliga satsningen efter andra världskriget tolkades ännu i positiva ordalag.⁴⁸

⁴⁷ Antman, s 23.

⁴⁸ RD 1982/83 M:2107-08.

”Efterkrigstidens utbyggnad av ett omfattande socialt trygghetssystem och ett bredare skol- och utbildningssystem var en naturlig och riktig följd av en politik syftande till att ge varje individ större möjligheter i livet. Den ledde till en utbyggnad av den offentliga sektorn som var gemensam för alla industristater under dessa decennier.”

De växande kraven på liberalisering innebar samtidigt avpolitisering. Moderaterna krävde 1986 en avveckling av valutaregleringen. Samtidigt uppnåddes borgerlig enhet om att tillväxthinder som successivt byggts upp under efterkrigstiden skulle avlägsnas: höga skatter, offentliga monopol, byråkrati och regleringar. Moderaterna hävdade att Sverige gått längst i västvärlden när det gällde offentliga produktionsmonopol.⁴⁹

År 1988 lanserades utbudspolitiken, det vill säga den mot keynesianismen fronderande uppfattningen att sänkta skatter ökar utbudet av arbete och sparande i ekonomin. Socialdemokratin kritiserades för att hysa ”den förlegade uppfattningen att staten skall ägna sig åt att finstyra den totala efterfrågan i ekonomin”. Resterna av valutaregleringen skulle tas bort och Sverige delta i det europeiska valutasamarbetet EMS. Med Berlinmurens fall och senare Sovjetunionens upplösning ökades partiets möjligheter att förbinda sin ekonomiska politik med strömningarna i övriga Europa. Svensk politik måste följa ”Europavägen”, ansåg man.

I ”Ny start för Sverige” hösten 1990 hävdades att Sverige gick åt motsatt – och därmed fel håll – som väst. Det rörde sig om ett systemfel, om politikens kris. Inte bara den specifikt socialdemokratiska linjen avfärdades utan själva tanken att politiken skulle vara styrande i den ekonomiska utvecklingen. I årets partimotion talades om behovet av en rejäl kursändring. Det handlade om inflationsbekämpning, hushållsparande, avskaffande av offentliga monopol, effektiviseringar, lika villkor för privata alternativ, sänkt skattetryck, EG-medlemskap och

⁴⁹ RD 1986/87 Fi:112.

en rationell energipolitik. Under riksdagsåret presenteras sedan en rad gemensamma motioner av moderaterna och folkpartiet.⁵⁰ Det övergripande målet var att återupprätta marknadsekonomin:⁵¹

”Oöverskådliga och komplexa regelverk avskaffas eller för-
enklas, marknaden avregleras, rörligheten på arbetsmarknaden
förbättras och lönebildningen marknadsanpassas.”

Per Löwdin som undersökt de politiska partiernas hållning till de ekonomiska kriserna beskriver perioden som en övergång från ramhus-hållning till normpolitik. Från 1977 finns inslag av neoklassisk krisdiagnos hos moderaterna men en reell omprövning sker först under mandatperioden 1979–1982. I denna omsvängning hade lanse-
randet av marknadsliberala ekonomer en viktig roll. Sociologen Agneta Hugemark har i sin avhandling undersökt hur nationalekonomerna fick expertstatus och hur den teoretiska omorienteringen från keynesianismen gick till. 1960- och 1970-talen kännetecknades av en stark tilltro till planering som ansågs garantera effektivitet. Sedan andra världskrigets slut hade en stark ”reformbyråkrati”, främst bestående av samhällsvetare, förmedlat dessa ideal. Från början av 1980-talet skedde en maktförskjutning. Med ESO, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, från 1982 länkades nationalekonomernas nu mer klassiskt liberala syn in i utredningsmaskineriet. Effektivitet genom marknadsstyrning blev dominerande ledord och skänkte åt nationalekonomerna rollen som ledande teoretisk samhällsprofession.⁵² Den moderata ekonomiska politiken kom till stor del att ligga i linje med – om än med viss fördröjning – och få draghjälp av nationalekonomerna, på ett liknande sätt som socialdemokraterna stöddes av den samhällsvetenskapliga reformbyråkratin på 1950- och 1960-talen.

Skattefrågan är utan tvekan central för den moderata politiken. Här finns en lång tradition av skattesänkingskrav att bygga på. Redan för den första generationen högerpolitiker stod frågan om sparsamhet med

⁵⁰ RD 1990/91 Fi:14, 36 (kompletteringsprop.).

⁵¹ RD 1990/91 Fi:10

⁵² Agneta Hugemark, *Den fängslade marknaden. Ekonomiska experter om välfärdsstaten*, 1994, s 151-172.

statens medel högt på agendan. Motståndet mot den lika kommunala rösträtten grundades till stora delar på oron för att en egendomslös majoritet, som relativt lite bidrog till skatteintäkterna, skulle öka skattetrycket för de mer välsituerade. Under Jarl Hjalmarsons partiledartid fick skattesänkningar åter hög prioritet. Frågan var länge bekymmersam utifrån strävandet efter borgerlig samling och fick också till följd att moderaterna lämnade Fälldins andra regering efter mittenpartiernas skatteuppgörelse med socialdemokraterna 1981.

Internt fanns sedan länge en betydande samstämmighet om behovet av ett sänkt skattetryck. Däremot uppstod ofta motsättningar mellan den mer marknadsliberala yngre generationen och kommunala företrädare som vände sig mot vad som ansågs vara fundamentalism i skattefrågan. Från 1970-talets senare del ingick de radikala skattesänkarna och avreglerarna i samma strömning som på sikt påverkat partiets färdriktning men som också väckt irritation. Ett uttryck för kontroverserna är den jakt på moderata skattehöjare i kommunerna som Moderat Debatt bedrev från 1980-talets slut. Moderata skattehöjare hamnade på tidningens ”röda lista” och man krävde deras avgång. I nr 1/1989 har man på sista sidan rubriken ”Träffa en skattehöjare” med bild på Lars Thylén, moderat landstingsråd i Kristianstads län, och vidhängande adress och telefonnummer. Denne hade medverkat till en skattehöjning i landstinget med 75 öre. De yngres angrepp på delar av partiets kommunala kader speglades också vid 1990 års partistämman då en motion från Muf behandlades. Två av de tre kraven bifölls: att det är en moralisk skyldighet för moderater att verka för sänkt skatt, samt att höjningar underminerar partiets trovärdighet. Avslag blev det dock på den tredje, närmast provocativa att-satsen: moderater som medverkar till skattehöjningar bör avgå.⁵³

⁵³ Moderata partiarkivet: Partistämman 1990, motion 20.

Bostadspolitik med gamla anor

Mark- och bostadspolitikerna är ett annat område där kritiken från höger mot regleringarna och den socialdemokratiska politiken varit närmast konstant efter andra världskriget. Frågan hamnade i centrum redan under planhushållningsdebatten vid 1940-talets slut och vid 1952 års val drev högern och folkpartiet gemensamt kravet på byggnadsregleringens avskaffande. En avreglering kom också att påbörjas.⁵⁴ Däremot kom det offentliga bostadsbyggandet, hyresregleringarna och räntesubventionerna att utgöra permanenta inslag i den socialdemokratiska bostadspolitik som etablerades 1945 och som först under 1990-talet genomgick ”ett systemskifte av dramatiskt slag”.⁵⁵

Markpolitiken rörde den successiva förstärkningen av kommunernas befogenheter gentemot markägarna. Kommunernas planmonopol genomfördes i enighet 1947 och högermannen Ekströmer lovordade regeringen för att den gjort en förtjänstfull avvägning mellan samhällsintresset och den enskilde markägarens.⁵⁶ Den nya byggnadslag som infördes 1959 avvisades inte heller av högern men man påtalade värdet av den enskildes rättssäkerhet och förutsägbarheten i systemet. När den kommunala förköpsrätten infördes 1967 var motståndet både mer principiellt och mer uttalat.⁵⁷ Maktinstrument som planmonopol, förköpsrätt, expropriation och som senaste inslag också markvillkoret (bostadslån enbart till byggande på mark som anvisats av kommunen) hade sammantaget gett kommunerna ett avgörande inflytande. Även det stärkta strandskyddet kom att kritiseras från moderat håll.

Från 1970-talet tilltog den moderata kritiken mot planlagstiftningen och de inskränkningar av den privata äganderätten som denna förde med sig. Partiet motsatte sig förgäves 1971 års upphävande av fri bebyggelse utanför tätorterna. Samma bestämmelse för tätbebyggelse hade införts med 1947 års byggnadslag, men då som nämnts välkomnats av högern. PBL, plan och bygglagen, antogs av riksdagen 1987.

⁵⁴ Thord Strömberg, ”Bostadspolitik – en historisk parentes”, i Anders Lindbom (red.), *Den nya bostadspolitikerna*, 2001, s 21-47.

⁵⁵ Anders Lindbom, ”Bostadpolitiskt systemskifte”, i Anders Lindbom (red.), *Den nya bostadspolitikerna*, 2001, s 159.

⁵⁶ Evert Vedung, *Statens markpolitik, kommunerna och historiens ironi*, 1997.

⁵⁷ Uddhammar, s 340-385.

Moderaterna satte liksom 1971 äganderettsfrågan i centrum. PBL ansågs oförenligt med rätten att bruka, bebygga och sälja markegendom. Naturresurslagen från samma år godtogs inte heller. I denna fråga finns en tydlig kontinuitet i partiets agerande, även om inställningen vid 1940-talets slut här avviker.⁵⁸

De borgerliga regeringsåren 1976–1982 innebar ingen påtaglig nyordning på bostadsområdet. Det bostadsdepartement som hade inrättats 1973 blev kvar och kom att avskaffas först när Bildts fyrtiparti-regering tillträdde 1991. Att det inte återinrättades av SAP 1994 kan tolkas som att den liberala kursändringen fått genomslag över hela det politiska fältet. Mellan mittenpartierna och moderaterna fanns tidigare starka motsättningar. Bostadspolitiken var ett av de områden där mittenpartierna ville framhäva sin anslutning till välfärdsstaten. Folkpartiet gjorde vid det borgerliga segervalet 1976 klart för moderaterna att dessa inte kunde släppas in i bostadsdepartementet som istället gick till det egna partiets bostadspolitiska expert Birgit Friggebo.⁵⁹

I moderaternas kommunala program från 1973, ”Samverkan, rättvisa, ansvar”, infördes kravet på hyresregleringens avskaffande till förmån för marknadsmässiga hyror. Boendekostnaderna skulle inte döljas av subventioner och bidrag utan hållas nere av konkurrens och prismedvetenhet. Som visas nedan var detta dock inte sista ordet i den uppenbart känsliga frågan om hyressättningen. Många av partiets väljare i storstädernas centrala områden skulle utan tvivel drabbas av en renodlad marknadspolitik.⁶⁰

Moderata ungdomsförbundet drev intensivt bostadsfrågan från undersökningsperiodens början. Man var också flitig med att presentera liberala skrifter om den svenska bostadspolitikens avigsidor.⁶¹ I Moderat Debatt krävdes 1977 ett avskaffande av hyresregleringen till förmån för en fri marknad. De statliga räntebidragen skulle avskaffas, men barnfamiljer och pensionärer kompenseras med utökad stöd.

⁵⁸ Se Ella Ödmann, *Planlagstiftningen och välfärden. Tendenser i utvecklingen av svensk planlagstiftning*, 1992, s 118 f.

⁵⁹ Hammerich, *Kompromissernas koalition*, s 41.

⁶⁰ M-arkivet II, B 1:4 Kommunalprogram 1973.

⁶¹ I MD 3-4/1977 presenteras t.ex. Ingemar Ståhls och Nils-Eric Sandbergs *Svensk bostadspolitik*.

Det senare illustrerar att även om marknadstänkandet styrde bostadspolitiken var den ännu inte hegemonisk för politiken som helhet, inte ens inom Muf.⁶²

I en partimotion om den ekonomiska politiken vid 1978/79 års riksdag gavs mark- och bostadspolitiken en framträdande plats. Subventionerna kritiserades naturligtvis; de skapade obalans på marknaden. Kommunernas makt hade successivt ökat genom den offentliga regleringen och en alltmer invecklad marklagstiftning. De förändringar man talade om gällde stärkt rättssäkerhet med full ersättning vid expropriation samt avskaffande av markvillkoret.⁶³

Att politiken var fast grundad i moderpartiet visas även av rapport-skriften *Valfrihet i boende*, 1978. Den byggde på insatser av en arbetsgrupp där Georg Danell varit ordförande.⁶⁴ Finansieringen av bostadssektorn borde på sikt utgå från bostäder med äganderätt där alla betalar de reella kostnaderna. Förkärleken för det egna ägandet har naturligtvis djupa rötter i den moderata ideologin och fick en särskild plats i 1950-talets strävan efter ”ägardemokrati”. Generella subventioner skulle avvecklas men negativa sociala effekter motverkas med ett väl fungerande system med bostadsbidrag och sänkta marginalskatter. De omfattande byggföreskrifter som fanns skulle ersättas med ”lägsta godtagbara standard”. Någon absolut marknadslösning innebar dock inte ens detta program. Hyran skulle baseras på driftskostnader plus marknadsvärdet för respektive fastighet. Det senare byggde på beräknad kostnad för nyproduktion med korrigering för standard och läge. Skillnaderna gentemot den mer flexibla hyressättning som från 1990-talet successivt slagit igenom är därför inte så dramatisk.

Den helt fria hyressättningen fortsatte att vara en känslig fråga. I sitt utlåtande till mer radikalt marknadsliberala stämmotioner 1987 talade partistyrelsen om en försiktig övergång. Regeln skulle inte

⁶² MD 3-4/1977. Se även 6/1977 och 4/1979. I det senare numret är det fritidsboendet som ska släppas fritt.

⁶³ RD 1978/79 M:1108, Bohman m.fl. om den ekonomiska politiken, 25/1 1979.

⁶⁴ Övriga ledamöter var E Johansson, G Knutson, M Svegfors, P Westerberg och K Billing. Skriften låg till grund för det mark- och bostadspolitiska program, ”Valfrihet i boendet”, som partistyrelsen godkände i april 1979.

tillämpas i områden där efterfrågan klart överstiger tillgången.⁶⁵ Det senare resonemanget är naturligtvis ohållbart för en renlärig marknadsliberal. Om hyrorna släpps fria stiger de kraftigt i sådana områden varvid efterfrågan och tillgång kommer i balans. I partimotionen om bostadspolitiken 1982/83 pläderades som sig bör för fler bostadsrätter. Konkurrerande hyresgästföreningar skulle kunna etableras och subventionerna gradvis avvecklas. Däremot talade man inte om ”marknadshyror” utan att bruksvärdet som mått skulle ersättas av ”ett marknadsorienterat system”.⁶⁶ Även efter undersökningsperiodens slut har samma tvekan om marknadshyror framträtt. Knut Billing, bostadspolitisk talesman för partiet, tog under riksdagen 1997/98 avstånd från renodlade marknadshyror och partiet ställde sig också bakom statliga räntebidrag och bostadsbidrag.⁶⁷

Att öststatskommunismens fall ändå stärkt marknadsliberalerna kan en artikel i Svensk Tidskrift möjligen tyda på. Författaren, Ulf Brunfelter, chef för Näringslivets byggnadsdelegation, skrev att bostadsbristen i Sverige är ett bevis på den socialistiska regleringspolitikens oförmåga. Symptom fanns också här på de problem som fått försörjningssystemen i Östeuropa att kollapsa. En ingrediens i denna politik var priskontrollen.⁶⁸

Allmännyttans dominans på hyresområdet var hela tiden en central moderat angreppspunkt. Kraven på utförsäljning till de boende i form av bostadsrätter kan jämföras med 1950-talet då det egna hemmet, främst villan eller radhuset, var ett viktigt element i ”ägardemokratin”. Helt okomplicerad var emellertid inte heller denna fråga. När partisekreteraren Per Unckel sammanfattade den gångna partistämman i november 1990 beklagades att kraven på kommunerna

⁶⁵ M-arkivet II. A 3 PS, 13-14/9 1987.

⁶⁶ RD 1982/83 M:360 Adelson m.fl om bostadspolitiken.

⁶⁷ Bo Bengtsson, ”Bostaden som social rättighet”, i Anders Lindbom (red.), *Den nya bostadspolitiken*, 2001, s 84.

⁶⁸ Ulf Brunfelter, ”Bostadssocialism eller bostadsförsörjning”, *Sv T* 1990, s 393-396. Se även dens. ”Liberalisera bostadssektorn”, *Sv T* 1986, s 84-88.

därvidlag blivit hårdare än vad partistyrelsen tänkt sig. Ingreppen i den kommunala självstyrelsen som beslutet kunde anses innebära hade knappast någon djup väljarförankring, ansåg han.⁶⁹

Som helhet skedde ändå mycket inom mark- och bostadspolitiken kring 1990. I marknadsliberala skrifter som *Makten över bostaden* sågs bostadspolitiken ur ett public choiceperspektiv med inspiration från ekonomer som James Buchanan, Gordon Tullock, William Niskanen och Mancur Olson. Också Timbro grep in med den 1990 utgivna *Medborgarnas Offentliga Utredningar*. Här angreps den ”planekonomiskt” styrda bostadssektorn och man föreslog bland annat avveckling av bostadsdepartementet vilket som nämnts genomfördes året efter.⁷⁰

Idéklimatet var 1991 väsentligt annorlunda än tidigare. Avregleringarna som av olika skäl inte blev av 1976–1982 drevs nu med full kraft. Förutom bostadsdepartementet avskaffades det kommunala markvillkoret och även andra villkor för statligt stöd försvann. Carl Bildt förklarade att den detaljerade politiska styrning som socialdemokraterna tillämpat inom mark- och bostadspolitiken varit illa anpassad efter en ny tids krav. Därmed knöts också bostadspolitiken till det moderata temat om framtidssamhället (”informations-samhället”), som antogs ersätta det socialdemokratiskt styrda industrisamhället. Moderaterna ville framstå som det mest framstegsvänliga partiet medan huvudmotståndaren SAP karakteriserades som något föråldrat och otidsenligt.⁷¹

Jordbruket i avregleringens tid

Stödet för ett reglerat jordbruk har gamla anor inom den svenska högern. Utifrån sitt ursprung i sekelskiftets protektionism och stöd åt mellankrigstidens regleringar har partiet velat framställa sig som jordbrukets särskilda beskyddare. Därmed har inställningen till jordbruks-

⁶⁹ Moderata partiarkivet: Partistämman 1990.

⁷⁰ Meyerson, Ståhl & Wickman, *Makten över bostaden*, 1990. Knut Andersson med flera *MOU* 1990:3.

⁷¹ Torbjörn Nilsson, ”Högern och makten över moderniteten”, *Arbetshistoria* 2002.

näringen inneburit ett avsteg från den ekonomiska liberalism som annars utmärkt partiet, om än med varierande styrka. Jordbruket har blivit ett undantagsområde vars regleringar tidvis motiverats med dess roll som livsform, något mer än bara en näring, tidvis med landets möjligheter att klara avspärringar under krig eller krigsfara ("beredskapsmålet"). Även den långtgående marknadsliberalism som växte sig stark i partiet från 1970-talet har haft svårt för att lösgöra partiet från detta "reglerade undantag".⁷²

Jordbruksbeslutet 1967, som syftade till att begränsa överproduktionen och sänka matpriserna, hade genomdrivits av den socialdemokratiska regeringen mot de borgerliga partiernas vilja. Dessförinnan hade efterkrigstidens jordbrukspolitik kännetecknats av en vittgående konsensus. Överenskommelsen tio år senare andades mer av optimism på grund av de höjda världsmarknadspriserna. Här betonades jordbrukets betydelse för försörjning och beredskap. Dessutom nämndes sysselsättningsaspekten samt jordbrukets betydelse för regionalpolitiken. Alla motsättningar och problem löstes inte men huvudinriktningen omfattades också av moderaterna som nu deltog i Fälldins första regering.⁷³

Den kritik som växte fram inom moderaterna från 1970-talet rörde inte vid jordbruksregleringens fundament. I stället handlar det främst om äganderätt (jordförvärvslagen) och kommunernas ökade grepp om markpolitiken (förköpsrätten, senare införandet av bygglov i glesbygd). När en arbetsgrupp inom partiet, ledd av Håkan Winberg, 1977 presenterade rapporten "Att leva i landsbygd" ges det reglerade jordbruket en central roll och omgärdas med olika krav på statligt stöd för att gynna service, sysselsättning och kultur.⁷⁴ En annan illustration till

⁷² Perspektivet är hämtat från Fredrik Erikssons avhandlingsarbete vid Södertörns högskola om högern och jordbruket. Jag är också honom tacksam för ett antal belysande exempel på partiets jordbrukspolitik.

⁷³ Sven Eric Lorentzon, "Många problem att lösa trots positivt betänkande", i *Vi och vår landsbygd*, 2/1977.

⁷⁴ *Medborgaren* 10/1977.

det försiktiga tassandet kring jordbrukspolitiken var Muf:s nya jordbruksprogram 1979 där ingenting nämdes om avreglering, även om livsmedelssubventionerna skulle avskaffas.⁷⁵

En viss kritik riktades mot regleringarna när partiets arbetsgrupp för jordbruksfrågor lade fram sin rapport 1982. Arbetsgruppen bestod enbart av jordbrukare, däribland ordföranden Sven Eric Lorentzon och Rolf Eliasson. Regleringarna fick inte fjärma sig mer från marknadens principer och gränsskyddet inte innebära att den inhemska konkurrensen stryptes. Förutom de vikande konjunkturerna hänfördes näringens problem till ”överregleringen” och subventionerna. Här finns följaktligen vissa markörer mot regleringssystemet men 1977 års jordbruksbeslut ville man ändå inte överge.⁷⁶ Beredskapsmålet via gränsskyddet finns kvar i 1985 års partimotion. Man ivrade också för ett statligt ansvar för exportförluster vilket riksdagen biföll. Att borgerligheten enades berodde på att Ulf Adelson fick LRF:s ledning att föreslå en kompromiss. Staten skulle stå för 60 procent av exportförlusterna på spannmål i stället för LRF:s ursprungliga krav på hundra procentig kompensation.⁷⁷

Samtidigt har en marknadsliberal kritik mot jordbruksregleringarna alltmer börjat göra sin stämma hörd. Inom ungdoms- och studentförbunden samt från Stockholm var aktiviteten påtaglig under 1980-talet. Vid 1981 års stämma avslogs en motion från en grupp Stockholmsmoderater om ett fritt jordbruk och införande av marknadsekonomi inom näringen. Förbundsstyrelsen för Stockholm hade avslagit kravet eftersom det inte stod ”i överensstämmelse med Moderata samlingspartiets grundläggande idéer” och stämman följde den linjen.⁷⁸ Tre år senare hävdade Muf att ”Jordbrukspolitiken måste syfta till en avreglering så att jordbruksproduktionen bättre kan anpassas efter de verkliga behoven”. Inte heller denna mer försiktiga

⁷⁵ ”Satsa mer på jordbruket”, *Vi och vår landsbygd* 5/1979.

⁷⁶ ”Svenskt jordbruk ett riksintresse”, *Vi och vår landsbygd* 5/1982.

⁷⁷ Bergström, s 144.

⁷⁸ M-arkivet II. A 1 partistämmoprotokoll, vol. 12 1981. Motion 101 av Bo Eriksson, Folke Schött, John-Henri Holmberg, Pär Heister, Henrik Ekelund och Anne Ekstrand.

skrivning godkändes.⁷⁹ Också vid 1987 års stämma framträdde regleringsmotståndarna. Denna gång möttes kraven på avskaffande av prisregleringen, upplösning av partssammansatta organ, borttagande av mjölksubventionerna och avskaffande av jordförvärvslagen med större sympati. Partistyrelsen ansåg att regleringarna skadar jordbruket långsiktigt, både produktion och konsumtion snedvrids. Därför var det önskvärt att avreglera på sikt. Under en övergångstid måste man dock föra en ”försiktig och balanserad” politik.⁸⁰

Det jordbrukspolitiska beslut som riksdagen enades om 1990 fick också moderaternas stöd. Vad som förut setts som ett mål på medellång sikt hade genom världshändelserna och marknadstänkandets fortsatta frammarsch lett till ett principiellt ställningstagande för avreglering och marknadsisering, dock med bevarat gränsskydd.

Från betygskamp till skolpeng

Beslutet om en sammanhållen grundskola som hade slagits fast på 1960-talet accepterades också av högerpartiet. Högermannen Bo Turesson höll 1968 med dåvarande utbildningsministern Olof Palme om att skolan borde gynna en utveckling mot stärkt demokrati och ökad jämlikhet.⁸¹ När under 1970-talet kopplingen grundskola – gymnasium togs bort ville moderaterna emellertid bevara kravet på speciella tillval för inträde till vissa gymnasielinjer. Att elever skulle kunna befrias från årkurs 9 och att praktiska linjer skulle finnas kvar kan sägas utgöra de återstående resterna av partiets strävan efter att behålla element av differentiering på grundskolan. 1979 års beslut om grundskolan innebar att kunskapskravet betonades mer än tidigare. Ett försiktigt steg mot nivågruppering togs, men frågan var för känslig för att drivas längre.⁸²

⁷⁹ M-arkivet II. A 1 partistämmoprotokoll, vol. 15 1984, stämmans programdebatt. Muf:s representanter i partistyrelsen, ordf. Beatrice Ask och Mikael Odenberg, reserverade sig när PS antog programförslaget.

⁸⁰ M-arkivet II. A3 partistyrelsen 13-14/9 1987. Bland motionärerna fanns J-H Holmberg, Peter Stein och Göran Thorstensson.

⁸¹ Ulf Schüllerqvist, ”Förskjutningen av svensk skolpolitisk debatt under det senaste decenniet”, i Tomas Englund (red.), *Utbildningspolitiskt systemskifte?* 1995, s 54.

⁸² Karin Hadenius, *Jämlikhet och frihet. Politiska mål för den svenska grundskolan*, 1990, s 272.

Annars inriktades partiets skolpolitik vid denna tid främst på kunskapsstandard och betyg samt för ett bevarande av det fåtal enskilda skolor som fanns.⁸³ Vid 1981 års riksstämman behandlades en rad motioner i skolfrågan. De handlade främst om vikten av kunskaper, betyg, ämnen som kristendom, svenska och hemspråk samt tidigare skolstart.⁸⁴ Just kravet på betyg blev en viktig mobiliseringsfråga för Moderat skolungdom, MSU. Sedan gammalt fanns som nämnts också kravet på att privata skolor skulle få leva vidare. Vid riksdagen 1978/79 uppbadade man till och med internationella rättighetskonventioner för privatskolornas sak. Moderata samlingspartiet var länge det enda parti som motsatte sig att systemet utgick från offentliga skolor och att privata alternativ eventuellt kunde tillåtas och ännu mer eventuellt ges ekonomiskt stöd.⁸⁵ Om enskilda skolor gavs samma förutsättningar som offentliga måste de dock följa offentliga riktlinjer. Arbetet i skolan skulle ”präglas av saklighet och allsidighet, varför all undervisning skall, oavsett skolform, följa de riktlinjer som riksdag och regering beslutat om.”⁸⁶ Privatskolorna var betydelsefulla som alternativ till de allmänna skolorna, men som skolministern Britt Mogård uttryckte det 1980: ”det viktigaste är trots allt att förbättra skolan som helhet”.⁸⁷

Den skolkommitté som 1979 tillsatts av folkpartiets skolminister Birgit Rodhe slog vakt om det offentliga monopolet. Man angav en ram på 0,6–0,7 procent för andelen elever vid statsunderstödda enskilda skolor. Socialdemokraterna övertog i huvudsak utredningens resultat vilket ledde till en skarp moderat reservation i utbildningsutskottet. Gunnar Hökmark hävdade att barn och föräldrar måste ges största möjliga frihet, en tanke som kopplades samman med den enskilda friheten som demokratins grundpelare.⁸⁸

⁸³ Se t.ex. *Moderat Debatt* 6/1976 om privatskolornas situation och om Montessoriskolorna. Även *Moderat Debatt* 4/1978 om Waldorfskolor.

⁸⁴ M-arkivet II. A 3 partistyrelsen, vol. 24. PS 10-11/9 1981.

⁸⁵ Schüllerqvist, s 52.

⁸⁶ M-arkivet II. A 3 partistyrelsen, vol. 17. PS 14-15/9 1978.

⁸⁷ *Moderat Debatt* 5/1980. Mogård var skolminister 1976–1978, 1979–1981 samt ledamot av PS 1972–1981.

⁸⁸ ”[N]u kommer nyliberalismen in i skolpolitiken”, sammanfattar Schüllerqvist, s 59-61.

Vid 1984 års stämma hade de enskilda skolorna inte förvånande hamnat mer i centrum för skoldebatten. Partistyrelsen skrev att de skulle ha samma villkor som offentliga om de uppfyllde kraven. Att mer långtgående liberala krav nu fanns inom partiet illustreras av en motion som vill ta bort kraven på läroplaner, reglering av ämnen och andra centrala direktiv för dessa skolor. Motionen avstyrktes dock av partistyrelsen.⁸⁹

Riksdagsvalet 1985 där det moderata kravet på ”systemskifte” fick en framträdande plats, både bland anhängare och motståndare, föranledde också en mer utvecklad skolpolitik med privatisering som främsta mål. Vid 1987 års stämma utmanades partiledningen av en långtgående marknadsliberal strömning. Representanter för studentförbundet ville omvandla universiteten till självständiga stiftelser med fullständig beslutanderätt samtidigt som individen skulle bära kostnaderna för sin egen utbildning. Partistyrelsen följde motionärerna ett stycke på vägen med sin strävan att minska det politiska inflytandet, gynna uppdragsforskning och införa avdragsrätt för näringslivets bidrag. Däremot trodde man varken att ett helt fritt system skulle kunna upprätthålla den nuvarande bredden i utbildningen eller att studenterna skulle ha möjlighet att betala sin utbildning. En ensam student i latin skulle knappast kunna betala professors lön! Partistyrelsen pekade också på att samhället har ett intresse av välutbildade medborgare. Samtidigt avvisades en mer traditionell, kulturkonserverativ motion som ville införa föräldrautbildning, tydligare normer i skolan och ordningsbetyg. En kontinuerlig kontakt mellan hem och skola är bättre, menade man i sitt avståndstagande från ett klassiskt konservativt önskemål.⁹⁰

Kommunaliseringen av skolan 1988, under Göran Perssons tid som skolminister, förstärkte de moderata förändringsplanerna. Även om partiet befann sig i opposition på riksplaneln fanns en rad starka

⁸⁹ M-arkivet II. A 3 partistyrelsen, vol. 30, PS 19-20/6 1984.

⁹⁰ M-arkivet II. A 3 partistyrelsen, vol. 36. PS 13-14/9 1987. Bland de nyliberala motionärerna fanns Göran Thorstensson, Per Dahl, P J Anders Linder, Mattias Bengtsson och John-Henri Holmberg, kända namn från SvD, studentförbundet och Timbrofären. Den konservativa motionären var Alf Wennerfors, mångårig skol- och kommunpolitiker.

moderatkommuner där marknadsorienterade reformer kunde prövas. Vid riksdagen 1990/91 har också socialdemokraterna svängt till förman för en mer positiv syn på friskolorna, en omsvängning som av en kritisk forskare karakteriserats som ”närmast kapitulation”.⁹¹ Den väl förberedda borgerliga fyrapartiregeringen som trädde till 1991 enades om fritt elev- och föräldraval. I Beatrice Asks skolproposition, ”Valfrihet i skolan”, sågs friskolorna (som nu blivit det förhärskande begreppet) som fullt likvärdiga genom det s.k. skolpengssystem som införs.⁹² Förutsättningarna ändrades av socialdemokraterna 1994 men bara två år senare gavs samma villkor för offentliga och enskilda skolor. Vad som i början av undersökningsperioden varit en försvarskamp för de få fristående skolor som fanns, blev via offensiven i betygsfrågan så småningom ett användbart vapen i striden mot det offentliga välfärdsmonopolet. Även om idéklimatet väsentligt förändrats under perioden, i allt väsentligt i linje med moderaternas intentioner, har den reella förändringen varit mer blygsam. Torsten Svensson konkluderar med att Sverige fortfarande har en offentlig skola utan större marknadsinslag.⁹³

En solidarisk sjukvård

Sjukvården, liksom socialpolitiken, är utan tvivel centrala områden för välfärdsstaten, och därmed också för dess kritiker.⁹⁴ Förmågan att vinna väljarnas förtroende på området blir följaktligen avgörande för ett partis framgångar. Kring frågan om privatiseringar eller offentliga monopol, marknadslösningar eller planering och valfrihet eller likformighet har de avgörande striderna om välfärdssystemens utformning stått under den undersökta tidsperioden 1976–1991, och även fram till idag.

⁹¹ Schüllerqvist, s 87.

⁹² RD 1992/93 prop. 230.

⁹³ Svensson 2001, s 162.

⁹⁴ I avsnittet står sjukvårdspolitiken i centrum, främst av utrymmesskal. Några nedslag görs dock även i t.ex. barnomsorgsfrågan. Socialpolitiken i stort behandlas i en annan delstudie inom projektet, utförd av Louise Drangel.

Den moderata politiken under de borgerliga regeringsåren 1976–1982 var relativt försiktig. Det handlade främst om att försvara de privata öarna inom vård och omsorg samt att förbättra eftersatta delar, till exempel hemsjukvården. Det ökade missnöjet med den socialdemokratiska modellen ledde fram till krav på systemförändringar vid 1980-talets mitt. Som ett resultat av detta lanserades 1987 förslaget om en obligatorisk sjukvårdsförsäkring, en modell som förenar välfärdsstatens gemensamma finansiering med liberalismens ideal om valfrihet och privata alternativ. Vid periodens slut stod denna lösning emot den renodlat marknadsliberala där universalismen i välfärden avskaffats. Den senare linjen försvarades av yngre krafter inom partiet, men de befann sig i klar minoritet.

På stämman 1975 hävdade en av partiets ledande sjukvårdspolitiker, Sven Johansson i Stockholm, att det rådde allmän enighet om samhällets huvudansvar för sjukvården. Den enskilda vården var dock ett viktigt komplement som gav valfrihet.⁹⁵ I en rapport från den arbetsgrupp som Johansson lett utvecklades 1976 partiets vårdpolitik.⁹⁶ Ledorden är decentralisering, valfrihet och frivilliga insatser. Hemsjukvården ska organiseras om och långvården byggas ut. Samtidigt ska privata initiativ uppmuntras och en höjning av patientavgifterna övervägas. Att politiken till stora delar innebär fortsatt offentlig expansion visas i den skrivelse som Johansson och partisekreteraren Bertil af Ugglas samma år lämnade till regeringen.⁹⁷ Där krävdes utökad utbildning, satsning på hemsjukvård (en central fråga för partiet på 1970-talet), högre ersättning vid anhörigvård samt fler handikappplägenheter och pensionärshotell. Sammanlagt skulle 25 000 nya tjänster skapas. Att privatläkarnas verksamhet ges större utrymme och infogas i den nya hemsjukvården ändrar inte skrivelsens välfärdsstatliga karaktär. Samma inriktning framkommer i det sju-punktsprogram som Ingegerd Troedsson presenterade vid tillträdet

⁹⁵ Moderata partiarkivet. "Sjukvård". Så resonerade man också under 1960-talet då den privata sjukvården skulle avlasta den offentliga, inte ersätta den. Se Elfverson, s 92.

⁹⁶ M-arkivet II. B 3 Rapporter, vol. 7 "Vårdresurser och vårdutbyggnad".

⁹⁷ *Moderat Debatt* 1/1976.

som sjukvårdsminister efter valet 1976. Landstinget hade de sista tio åren ”genomfört en mycket imponerande utbyggnad av sjukvården”. Problemen gäller främst eftersatta områden samt det stora behovet av ökad värme, medmänsklighet och omtanke.⁹⁸

Moderata kvinnoförbundets ordförande Ann-Cathrine Haglund sammanfattade vid ett partistyrelsemöte 1978 partiets familjepolitik.⁹⁹ Det rörde sig om breda krav som föräldraförsäkring, förkortad arbetstid, vårdnadsersättning och utbyggnad av den offentliga barnomsorgen. De direktiv som stämman tidigare i år hade gett angående utarbetandet av ett nytt socialpolitiskt program andades mer av förändring. Man ville ha en starkare inriktning på valfrihet, individuellt ansvar och privata initiativ, större hänsyn till samhällsekonomin samt att de verkligt behövande får större del av stödet. Det senare kan tolkas som en viss förskjutning bort från den generella välfärdspolitiken.

I en artikel i *Medborgaren* 1979 av Troedsson kretsade resonemanget kring de båda honnørsorden trygghet och valfrihet. Det senare skulle bland annat uppnås med fler privatpraktiker, främst utanför storstäderna. Ett mer defensivt krav fanns också med – att förhindra en socialisering av läkemedelsindustrin.¹⁰⁰ Även för äldreomsorgens del var mjuka värden som omtanke, aktivering och mänskligare enheter frekventa begrepp i partiets skrifter. Oron för den offentliga sektorns expansion, kombinerat med de ekonomiska problemen gjorde emellertid att också värden och andra sociala frågor färgades av krav på rationaliseringar och effektivitet.¹⁰¹

Efter 1980 har mer långtgående liberaliseringskrav vuxit fram i partiorganisationen, något som kom till uttryck vid 1981 års stämma.¹⁰² Liksom på andra områden drevs frågan särskilt av en

⁹⁸ Troedsson, ”Sjukvården framöver”, *Sv T* 1977, s 382-388.

⁹⁹ M-arkivet II. A 3 Partistyrelsen, vol. 18, 4/12 1978.

¹⁰⁰ *Medborgaren* 3/1979.

¹⁰¹ Detta framgår av den skrift som Medborgarskolan ger ut 1981, *Sverige behöver moderat politik* av Bengt Gustafson. Kommunerna ges här en avgörande roll för att stoppa den offentliga sektorns expansion. En av dem som vänder sig emot lönsamhetsresonemang inom sjukvården är läkaren Gunnar Biörck, konservativ moderatpolitiker sedan flera decennier. Se Hugemark, s 107 ff.

¹⁰² M-arkivet II. A 1 Partistämmoprotokoll 1981, vol. 12-14.

grupp yngre delegater från Stockholm. Man fick stöd för kravet på privata alternativ inom sjukvården, men partistyrelsen och stämman värjde sig inför de mer långtgående kraven på ett avskaffande av ATP-systemet till förmån för ett privat system och att handikappstödet ska gå via direkta bidrag till enskilda.¹⁰³ Även från Östergötlands länsförbund kom mer marknadsliberala tankar fram. Stockholmsförbundets ledning låg mer i linje med det av partistyrelsen skisserade handlingsprogrammet. Även här tonar dock en radikaliserings fram jämfört med tidigare. SAP angreps hårt för att av socialistisk nit vilja kontrollera all sjukvård. Som internationella inspiratörer nämndes Storbritannien, Nederländerna, Västtyskland, Finland och Danmark. Särskilt Storbritanniens kursändring ansågs intressant eftersom landet var först med ett omfattande offentligt system, NHS (National Health Service) efter andra världskriget. I USA anses vissa inslag ”onekligen stötande”, andra mer intressanta.¹⁰⁴

Trots tecken på en marknadsliberal vridning av den moderata politiken ska förändringen inte överdrivas. I Staffan Burenstam Linders inflytelserika skrift *Den hjärtlösa välfärdsstaten* från 1983 förenas den liberala och den konservativa kritiken av välfärdssystemet, den senare tycks till och med dominera.¹⁰⁵ Burenstam Linder talar om en social misär mitt i välfärdsstaten, ett perspektiv som lanserats tidigare på 1970-talet då man talade om ”den nya otryggheten”.

Skrivningarna om den sociala vårdpolitiken i 1969 års program stod kvar oförändrade 1975 och 1978. Så sent som 1984 ansågs den offentliga vården ha en viktig roll, även om de privata alternativen lyftes fram. Partiet sade sig sträva efter samarbete, inte konfrontation om sjukvårdspolitiken.¹⁰⁶

¹⁰³ M-arkivet II. A 3 Partistyrelsen, vol. 24. PS 10-11/9 1981. Motion 178 undertecknades bl.a. av Bo Eriksson, P Heister, HG Wessberg, F Schött och J-H Holmberg.

¹⁰⁴ M-arkivet II. A 1 Partistämmoprotokoll 1981, vol. 12-14. Motion nr. 151.

¹⁰⁵ Burenstam Linder var professor vid Handelshögskolan och 1:e vice ordförande i partiet 1970–1981.

¹⁰⁶ Elfverson, s 297.

Under mitten av 1980-talet fortsatte dock politiken att utvecklas i liberal riktning. Mer utarbetade förslag togs fram av ett antal arbetsgrupper. För sjukvårdens del ledde det fram till förslaget om en allmän och obligatorisk sjukvårdsförsäkring, en modell som inrymmer både socialkonservativa tankegångar och mer marknadsliberala. Vid stämman 1984 formulerades huvudtankarna i modellen, samtidigt som ultra-liberala motioner avvisades på liknande sätt som tidigare. Noterbart är ändå att begrepp som ”systemförändringar” lanserades, vilket också blev ett tema vid det för moderaterna misslyckade riksdagsvalet följande år.

En motion från J-H Holmberg avstyrktes av partistyrelsen. Man godtog att reformer i första hand bör syfta till förändringar av systemet, snarare än till omprioriteringar och besparingar. Däremot avvisades idén att varje vårdinrättning lösgjordes från statlig och kommunal administration och fick eget kostnadsansvar samtidigt som personalen övertog driften.¹⁰⁷ I partistyrelsens svar på andra motioner i samma ämne talade man om ”systemförändringar” för att öka den offentliga sektorns effektivitet. Målet var att bryta ned de offentliga monopolen och avskaffa den s.k. Dagmarreformen med vars hjälp etableringen av privatläkare regleras.¹⁰⁸

Att den mer socialkonservative Ingegerd Troedsson, höll anförande om partiets socialpolitik befäster uppfattningen att någon drastisk omvandling av politiken inte hade ägt rum.¹⁰⁹ Troedsson gav sin vana trogen ett historiskt och ideologiskt perspektiv på frågan. När konservatismen trädde fram som politisk rörelse var det ”som protest mot den tidens liberalism som ensidigt hävdade individens frihet men hade mycket lite till övers för det sociala ansvaret, för omtanken om medmänniskan”. Med socialismens framväxt kom konservatismen att främst hävda individens frihet mot en alltför ohämmad statsmakt som

¹⁰⁷ M-arkivet II. A 1 Partistämmoprotokoll vol. 15, 1984. Holmbergs motion nr. 47. I materialet framgår också att partistyrelsen och stämman under programdebatten lade till det modifierande ”i första hand” till kravet på att ”fortsatt utbyggnad av primärvården skall ske i enskild regi”.

¹⁰⁸ M-arkivet II. A 3 Partistyrelsen, vol. 30 (felmärkt som 29), 19-20/6 1984.

Svar på motionerna 47-56.

¹⁰⁹ M-arkivet II. A 1 Partistämmoprotokoll vol. 15, 1984. Anförande ”Frihet och ansvar – moderat socialpolitikl.”

missgynnade familjen, vägrade ge föräldrarna valfrihet i barnomsorgen och diskriminerade den enskilda vården. Någon entydigt liberal systemförändring tycks det inte vara tal om: ”I stället för att rasera den fina och solidariska sjukvårdsförsäkringen vill vi bygga vidare på den.” Ersättningen ska följa patienten, så småningom också vid sjukhusvård. Även i fortsättningen ska finansieringen vara gemensam, ”solidarisk” som man uttrycker saken.

Förslaget om en allmän och obligatorisk sjukvårdsförsäkring har nu förankrats och gavs en framträdande plats i partiets opinionsbildning de kommande åren. Huvudlinjerna presenterades både i riksdagsmotioner och i skrifter från partiet. Etableringen ska bli fri, vilket innebär skrotning av Dagmarsystemet, öppenvården byggs ut främst genom privatpraktiserande läkare. Det nya sjukförsäkringssystemet innefattar både sjukpenning och läkarbesök, på sikt även sjukhusvård. Den del av landstingsskatten som går till sjukvård ersätts av en proportionell avgift till den obligatoriska sjukvårdsförsäkringen. Låginkomsttagare som inte betalar skatt befrias också från avgift men ges ändå alla förmåner. Medlen förvaltas av försäkringskassan. Denna allmänna försäkring är alltså inte privat, men eftersom ersättningen följer vårdtagaren kan denne fritt välja läkare, sjukhus eller sjukhem. I förslaget ligger också att landstingen inriktar sig på högspecialiserad sjukvård som även i fortsättningen främst sker i offentlig regi. För att stärka rättstryggheten och kvalitetskontrollen ville moderaterna också återinföra medicinalstyrelsen. Det amerikanska systemet framställdes inte som något ideal. I stället hämtades tankarna från Danmark, Nederländerna, Schweiz och andra västeuropeiska länder.¹¹⁰

Ytterligare en aspekt på den sjukvårdspolitik som partiet utformat är jämställdheten. Ann-Cathrine Haglund, ordförande i MKF, satte in brytandet av monopolen i ett kvinnoperspektiv. Om dessa försvann skapades möjlighet för kvinnor att utföra entreprenader och starta

¹¹⁰ RD 1986/87 Motion So:426 Bildt m.fl., Bättre hälso- och sjukvård. Lars Ahlqvist, *Gör sjukvården bättre – för patienter och personal*, Moderaterna 1988. Ett exempel på att näringslivsfinansierade organ är betydelsefulla vid utarbetandet av politiken är det PM om sjukvårdens finansiering som Östen Bohlin skrev på uppdrag av Timbro Idé 1987. Moderata partiarkivet. ”Sjukvård 1987–1989. Göran Lenmarker.”

eget. Det sättet att uppmuntra kvinnors ”erfarenhet, kreativitet och initiativförmåga” togs också upp i en jämställdhetsmotion. Argumentationen kan ses som ett svar på socialdemokraternas framställning av den offentliga sektorn som kvinnornas bundsförvant.¹¹¹

Inför partistämman 1990 presenterade Göran Lennmarker och Ingegerd Troedsson ett idépapper om vården. Det system som utformats under åren dessförinnan skulle nu få sitt officiella godkännande. Innehållet är redan beskrivet – en allmän och obligatorisk sjukvårdsförsäkring, fritt patientval, solidarisk finansiering. Mer intressant är att man betraktade förslaget i ljuset av den gamla socialdemokratiska tanken (hämtad från Marx) om ”åt alla efter behov, av alla efter förmåga”.¹¹² Partiledningens linje segrade vid stämman men först efter en omfattande principdebatt där den yngre generationens radikala syn stod som alternativ. Huvudkombattanter var Ingegerd Troedsson och Muf:s ordförande Ulf Kristersson. Medan Troedsson betonade att alla ska kunna garanteras en grundtrygghet ville Muf-basen avskaffa den generella välfärdspolitiken. Inga bidrag ska ges till miljonärer, ett slagord som förekom flitigt i Moderat Debatt. Kristersson anklagade många moderater för att ha ”sossekomplex” och ansåg att partiets modell bara kunde bli en övergångslösning. En stämmotion från Muf har följaktligen rubriken Tillbaka till systemskiftet!¹¹³

Debatten fördes också i Svensk Tidskrift 1990–1991. I en ledarartikel fick den radikala riktningen stöd. Ett sänkt skattetryck kunde inte förenas med den starkt skattesubventionerade välfärd som också den moderata sjukvårdspolitiken innebar. I samma nummer utvecklade Kristersson och Thomas Idergard sina tankar om en individuell välfärdspolitik. 1900-talet sågs som statens århundrade. I väst socialiserades välfärden, i öst hela näringslivet. Moderaternas uppgift

¹¹¹ *Medborgaren* 1/1987.

¹¹² *Medborgaren* 4/1990.

¹¹³ Moderata partiarkivet: Partistämman 1990, PS 24-25/9. I stämmotion nr 196 från Anders E Borg och Norrköpings Muf raljerar över partiets acceptering av den generella välfärdspolitiken. Detta omöjliggör en skattesänkning till europeisk nivå. Besparingarna liknas vid att banta genom att klippa naglarna eller rycka loss ögonfransarna. *Medborgaren* 2/1991.

sades vara att ”bekämpa och avveckla välfärdsstaten”. Det innebar ett raserande av systemets två pelare – det höga skattetrycket och den generella/kollektiva välfärdspolitiken. Systemet ansågs inte gynna de svaga utan de smarta. Offentligt stöd skulle ges först när ”den lilla världens” skydd inte räckte till. Kritiken mot partilinjen var hård:

”Politikerna kommer även i ett sådant system [partiets sjukvårdsmodell] att bygga sitt agerande på att de flesta människor inte är kapabla att betala sin sjukförsäkring eller barnomsorg själva.”

I sitt inlägg skrev Troedsson att det vore oansvarigt att välja en strategi utan solidarisk finansiering när de allra flesta människor tvingats att inrätta sig efter den förda politiken. USA:s fria system var inte något eftersträvsvärt exempel i hennes ögon. Lennmarker, huvudansvarig för partiets sjukvårdspolitik, ansåg även han att det offentliga roll bestod såväl av lagstiftning som av finansiering. Därremot behövde inte verksamheten drivas av offentliga organ.¹¹⁴

När undersökningsperioden närmar sig sitt slut har moderata samlingspartiet utformat och stadfäst en omsorgsfullt utarbetad sjukvårdspolitik. Valfrihet och konkurrens är viktiga ledord men modellen håller fast vid den gemensamma och solidariska finansieringen, en hållning som skarpt kritiserats, främst av ungdoms- och studentförbunden. Partiets majoritet sluter emellertid upp kring partiledningens linje.

Trots de påtagliga förändringarna av den moderata politiken på området kan också ett viktigt kontinuerligt drag urskiljas. Att man behåller den solidariska finansieringen gör att bilden av ett radikalt systemskifte inte är riktigt giltig. Till samma slutsats kommer statsvetaren Torsten Svensson när han karakteriserar det svenska socialförsäkringssystemets utveckling under 1900-talets två sista

¹¹⁴ Artiklar i *SvT*: Ledare, ”Individuell eller socialdemokratisk välfärd”, s 452–53 1990; Idergard & Kristersson, ”För en individuell välfärdspolitik”, s 504–07 1990; Troedsson, ”Välfärd på människornas villkor”, s 41–43 1991; Lennmarker, ”Den goda sjukvården”, s 349–56 1991. Bland artiklarna återfinns också Jonas Hellmans ”Varför skall miljonärer få barnbidrag”, s 365–66 1991. En mer vetenskapligt grundad argumentering mot den generella välfärdspolitiken är Anders E Borgs skrift *Generell välfärd – bara magiska ord?* 1992. Den utkom inom Cityuniversitetets s.k. Socialstatsprojekt.

decennier. Något omvälvande och radikalt systemskifte rör det sig inte om. Framtida möjligheter till ett sådant finns, främst genom den reella utvecklingen mot mer av grundskydd. Men inte heller 1990-talet åstadkom den förvandling av väfärdssystemet som de mest långtgående marknadsliberalerna inom moderaterna och näringslivet stridit för.¹¹⁵

Den hotade familjen

Värnandet av familjen är ett klassiskt konservativt drag och går också som en röd tråd genom den svenska högerns historia. Kontinuiteten riskerar dock att skymma en viktig förändring. Om familjen för det tidiga 1900-talets höger främst var en del av en konservativ hierarkisk ordning, en länk mellan statsmakt och individ, har familjen sedan kommit att bli en privat sfär som skyddar individen mot det offentliga maktanspråk. Exempelen på familjens centrala roll i moderaternas politiska budskap under perioden 1976–1991 är närmast oändliga, alltifrån Gösta Bohmans oro för splittrade familjer vid partistämman 1978 till partistyrelsens fastslående av principen att politiken måste stärka familjen 1990. Föräldrarna och inte politikerna skulle bestämma.¹¹⁶

Anvisningar för hur familjen ska skyddas och ges ökat ansvar kan dock variera. När undersökningen inleds 1976 har partiet ganska nyligen slutfört en omorientering på ett mycket viktigt område. Tanken på vårdnadsbidrag som väcktes (av socialdemokraterna) vid 1960-talets början avvisades av högern som en del av ett ”socialistiskt system”.¹¹⁷ Staten skulle inte ge bidrag för vård av barn hemma. Den naturliga vårdinstinkt som modern ansågs ha skulle i stället understödjas genom sänkta skatter, kompletterat med stöd till de verkligt utsatta familjerna.¹¹⁸ Många kvinnor hade av nödtvång drivits ut på arbets-

¹¹⁵ Svensson, s 148.

¹¹⁶ M-arkivet II. A 1 Partistämmoprot, vol. 9-11, bil. 5, 1978 (Bohmans inledningsanförande); Moderata partiarkivet: PS 17/9 1990, bil. 5.

¹¹⁷ Jonas Hinnfors, *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960–1990*, 1992, s 9. Avsnittet om partiets omsvängning bygger på hans forskning.

¹¹⁸ Hinnfors, s 99-102.

marknaden. Egentligen ville de helst vara hemma med barnen, ansåg man. Utvecklingen var en viktig orsak till familjebandens upplösning. Partiets hållning vållade dock problem för den samverkan med mitten man strävade efter. Särskilt folkpartiet blev drivande för utbyggnad av den offentliga barnomsorgen, en linje som socialdemokratin också hade slagit in på när kvinnornas förvärvsarbete ökade.

Fram till 1968 uttalade sig högern enbart kritiskt till daghemmen, skriver statsvetaren Jonas Hinnfors i sin avhandling. Omorienteringen inleddes strax därefter och var genomförd 1972–1973. Först då kom frågan om privata daghem upp på den moderata agendan.¹¹⁹

”Det var först när tvåinkomsttagarfamiljen var i majoritet av barnfamiljerna, och när daghem som fenomen accepterades som ett element i partiets familjepolitik, som argument om privata daghem behövde användas av partiledningen, som ett led i uppfyllandet av de socialpolitiska målen.”

Sedan moderaterna lämnat den borgerliga trepartiregeringen 1981, som året efter följdes av socialdemokraternas återtagande av makten, öppnade sig nya möjligheter för att familjepolitiken kunde bli en profileringsfråga för partiet. Kravet på att privata daghem skulle ges samma förutsättningar som de offentliga blev framträdande under 1980-talet och fungerade som en spjutspets för den avreglering och privatisering som alltmer kom att genomsyra den moderata politiken, med en framträdande plats i valmanifest och annan agitation.

När väl de traditionalistiskt konservativa åsikterna om kvinnans plats i hemmet och aversionen mot daghem hade övergetts utkristalliserades en politisk fråga som hade stor potential för moderata samlingspartiet:

1) Vårnadsbidrag och privata daghem minskade den offentliga sektorns storlek och därmed också politikernas inflytande, målsättningar som var – och är – centrala för partiet.

2) I en tid när de statsfinansiella problemen var uppenbara kunde ett stopp för vidare utbyggnad av den offentliga barnomsorgen vinna gehör.

¹¹⁹ Hinnfors, s 179. Han skriver också att moderaterna avpolitiserade frågan om daghemmen som fenomen men politiserade huvudmannaskapet.

3) Kring familjepolitiken kunde både de mer traditionellt social-konservativa och de renodlade marknadsliberalerna samlas, även om den främsta drivkraften – att bevara familjen respektive att montera ned välfärdsstaten – kunde vara olika.

4) Familjens ställning stärktes, en strävan med djupa rötter i partiets politik. Därigenom upprätthölls en kontinuitet under en tid när partiets ideologiska förändring var påtaglig. De som oroade sig för att partiet anammade ett alltför långtgående ekonomistiskt marknads-tänkande kunde lugnas av Carl Bildts påtagligt konservativa retorik när han presenterade en huvudtext till 1987 års partistämman.¹²⁰

”Varje samhälle bygger på en moral och en människosyn som måste tåla tidens tand. I fria samhällen har den utvecklats ur religionen, filosofin, kulturen och generationers samlade erfarenheter. I slutna och ofria samhällen bestäms den av politiken. Vårt arv är kristendomens humanism, tolerans, barmhärtighet och känsla för personligt ansvar. *Det är bondesamhällets känsla för familjesammanhållning och kontinuitet* (min kursiv.) Det är kärva tiders lärdomar om vikten av plikt, sparsamhet och uppoffringar. Det är kärleken till naturen och hembygden, såsom den fångas i en lång rad nordiska författares, konstnärers och kompositörers verk.”

Möjligen med undantag för den låga värderingen av politiken skulle orden lika gärna kunna ha varit Arvid Lindmans, Gösta Bagges eller Frithiof Domös, högerns tre partiledare under 1900-talets första hälft.

Landstingens vara eller inte vara

Med den avgörande betydelse landstingen har för den svenska välfärdsstatliga modellen är inställningen till dem en god mätare på den nya marknadsliberala strömningens genomslag i moderata samlingspartiet. Håller sig kritiken inom ramarna för ett i huvudsak välfärdsstatligt system eller kräver man ett radikalt systemskifte? Under perioden 1976–1991 ändras partiets positiva syn på landstingens verksamhet till en mer negativ. Partiets ledande sjukvårdspolitiker

¹²⁰ M-arkivet I. PS 13-14/9 1987, bil. 7 (Presentation av ”Förändring och förankring – ett manifest om framtiden”).

Ingegerd Troedsson kritiserade visserligen 1977 köerna, kostnadsutvecklingen och bristen på medmänsklighet men uttryckte ändå en i grunden positiv syn på landstingen som de sista tio åren ”genomfört en mycket imponerande utbyggnad av sjukvården”.¹²¹ Detta kan ställas mot 1990 års partistämmas beslut att landstingen ska avvecklas, i takt med att partiets sjukvårdsprogram genomförs. Kravet skrevs sedan in i partiets handlingsprogram från 1993.¹²²

Att tre nivåer – kommun, landsting, stat – är lämpligt för den svenska förvaltningen, i likhet med i de flesta andra länder, hävdades av partistyrelsen 1979. Gränsdragningar kan visserligen ses över men den grundläggande strukturen borde bevaras.¹²³ Liksom i flera andra avregleringsfrågor var ungdomsförbundet tidigt ute med krav på radikala förändringar. Muf:s förbundsstyrelse föreslog 1980 att landstingen ska avskaffas, vilket gav färre beskattningsnivåer och mindre administration. Kommunernas och landstingens förtroendevalda be-tecknades som mest spendersamma inom politikerkåren och om en av dessa nivåer försvann skulle mycket vara vunnet. Även om verksamheter tänktes flyttas över till kommunerna innebar kravet ett tydligt ifrågasättande av det offentliga som huvudman för skolor, sjukvård och annan service.¹²⁴

Därmed tycks debatten ha kommit igång inom hela den moderata rörelsen. MKF ansåg att det räckte med en bantning men Muf drev sin avvecklingslinje.¹²⁵ Debatten avspeglades också i Svensk Tidskrift 1981 där kanslichefen i Lidingö Sten E Kjellgren försvarade landstingen medan Stig Rindborg, landstingsråd i Stockholm, ville avskaffa dem. Verksamheten som inte privatiseras kan skötas av staten, kommunalförbund eller kommuerna, hävdade han.¹²⁶ Även i partiets kommunalpolitiska organ, Kommunal revy, framträder de två linjerna.

¹²¹ Ingegerd Troedsson, ”Sjukvården framöver”, *SvT* 1977, s 382-388.

¹²² Moderata partiarkivet: Partistämman 1990.

¹²³ M-arkivet II, A 3 Partistyrelsen, 12/2 1979.

¹²⁴ *Moderat Debatt* 8/1980, Mikael Odenberg.

¹²⁵ Se *Medborgaren* 12/1981.

¹²⁶ Kjellgren, ”Skall vi skrota landstingen?” *SvT* 1981, s 162-165, Rindborg, ”Ifrågasätt landstingen”, *SvT* 1981, s 166-168. Se även Per Dahlberg, ”Samhällsförvaltningen på regional nivå”, *SvT* 1981, s 469-471.

Kravet på avskaffande drevs särskilt starkt av den radikale marknadsliberalen, eller nyliberalen, John-Henri Holmberg, redaktör för *Medborgaren* och sekreterare i den programkommitté som nyligen hade krävt landstingens avveckling (tre av tolv ledamöter reserverade sig).¹²⁷

Inom partiet fanns emellertid en tydlig skepsis mot avvecklingslinjen. Partistyrelsen pekade på att programkommitténs förslag avstyrkts av 18 partiinstanser, bara fyra var positiva. Stor tveksamhet fanns om ett avskaffande verkligen medför mindre byråkrati och lägre skatter. Kommunalförbund ansågs problematiska och statlig drift sågs inte heller som ett fullgott alternativ. Muf:s Beatrice Ask och Gunnar Hökmark slöt upp kring den radikalare linjen. Partistyrelsen instämde i att tre förvaltningsnivåer kan leda till försvårad kontroll och ökade kostnader och stämman röstade för att en utvärdering av frågan ska göras.¹²⁸

Den mer försiktiga linjen fortsätter dock att prägla partiet. Muf (genom Ask och Odenberg) intensifierade sin kamp och reserverade sig när partistyrelsen inte ville gå lika långt inför 1984 års stämma.¹²⁹ Partiledaren Ulf Adelson strävade tydligt efter en kompromiss. Resultatet blev att landstingen skulle avveckla all verksamhet vid sidan om hälso- och sjukvård.¹³⁰ Successivt skulle sjukförsäkringen ta över finansieringen. Landstingsskatten kunde då minska stegvis och förändringar av huvudmannskapet övervägas.¹³¹ Även partistämman 1987 vidhöll den mer försiktiga linjen. Däremot röstade stämman med knapp majoritet (93-86) för att landstingsförbundet skulle avskaffas, trots att partistyrelsen nöjt sig med en begränsning

¹²⁷ Redan i nr 6/1980 har sekreteraren i programkommittén Göran Lennmarker krävt en avveckling. Övriga inlägg i *Kommunal revy* 1/1981. Frågan diskuteras också intensivt på den kommunalpolitiska rikskonferensen i slutet av mars 1981. Bland avvecklarna framträder Gunnar Hökmark och Mikael Odenberg medan Jan-Olov Sundström betecknar förslaget som onyanserat. Se *Kommunal revy* 2/1981.

¹²⁸ M-arkivet II, A 1 partistämmaprot., 22/10-26/10, vol. 12-14 1981; A 3 PS 10-11/9 1981.

¹²⁹ M-arkivet II, A 1 partistämmoprot., vol. 15; A 3 PS

¹³⁰ Kravet förs in i 1984 års kommunalprogram som antogs av partistyrelsen i november 1984.

¹³¹ M-arkivet II, A 3 PS 26-27/4 1981, § 31.

av deras verksamhet. Att förslagsställare var Stig Rindborg illustrerar att den långtgående marknadsliberalismen hade ett starkt fäste i Stockholms län.¹³² När 1990 års stämma i Linköping efter en intensiv debatt till slut tog beslut om ett avskaffande av landstingen var den moderata vändningen genomförd. Bakom förslaget stod inte bara yngre Muf-are utan en mängd erfarna kommun- och landstingspolitiker som till exempel Carl Cederschiöld, Joakim Ollén, Elwe Nilsson, Beatrice Ask, Ralph Lédel och Sven Lindgren. En förutsättning för avskaffandet av landstingen var dock att det moderata sjukvårdsprogrammet genomförs.¹³³

Liten men stark – om staten

Att synen på statens övergripande roll förändras under perioden är knappast någon nyhet. Mer intressant är hur förändringen går till och vilka drag av kontinuitet som ändå finns. Vad som börjar som en kritik mot byråkratisering och krångel vid 1970-talets mitt övergår via mer långtgående krav på systemförändringar till ett fullt utvecklat program för privatiseringar, utförsäljning av statliga bolag, sänkta skatter och marknadslösningar inom den offentliga sektorn i samband med 1991 års val. Begreppet ”samhällsplanering” hade under 1960-talet accepterats. I skriften *Det gäller din framtid* (1968) förespråkades till och med en utbyggd samhällsplanering, även om det inte sades innebära en detaljstyrning eller planhushållning i linje med socialdemokratins idéer.¹³⁴ Regionalpolitiken sågs i 1969 års program som en av statens huvuduppgifter i syfte att skapa rättvisa mellan olika regioners utveckling. Under 1970-talet blev begreppet alltmer negativt laddat. Kritiken

¹³² *Moderat Debatt* 6/1987. Se också M-arkivet II, A 3 PS 19-20/6 1987 för andra privatiseringskrav från Stockholm.

¹³³ Moderata partiarkivet: Partistämman 1990. Som framgår i avsnittet *Solidarisk sjukvård* ovan ska det nya sjukförsäkringssystemet innefatta både sjukpenning och läkarbesök, på sikt även sjukhusvård. Den del av landstingsskatten som går till sjukvård ersätts av en proportionell avgift till den obligatoriska sjukvårdsförsäkringen.

¹³⁴ Broschyren utarbetades av partiets näringspolitiska grupp.

som tidigare hade riktat in sig på planeringens inriktning och ibland omfattning kom att se samhällsplanering som något systembundet och marknadsfientligt.

Statsvetarna Paula Blomqvist och Bo Rothstein pekar på att kritiken internationellt mot välfärdsstaten under 1970-talet följde två linjer; att den var ineffektiv och maktfullkomlig. I det senare kunde även vänsterintellektuella som Jürgen Habermas och Claus Offe instämma. Under ett senare skede fick kritiken ökad slagkraft även i länder som dominerades av kristdemokratiska eller socialdemokratiska regeringar.¹³⁵

Det borgerliga maktövertagandet i Sverige 1976 underlättades av en rad politiska affärer som gav bilden av en maktfullkomlig socialdemokrati, en överbyråkratiserad stat och ett starkt reglerat samhällsliv.¹³⁶ Bekämpande av byråkratin och besparingar i statens utgifter kom att prägla moderaterna åren efter den historiska valsegern.¹³⁷ Den rapport som nationalekonomen Staffan Burenstam Linder lade fram 1976 höll sig fortfarande inom systemets ramar.¹³⁸ Besparingar, effektiviseringar, begränsad offentlig tillväxt och en resursskapande ekonomisk politik sågs som botemedel. Också en artikel i Svensk Tidskrift rubricerade problemet som ”Kampen mot byråkrati och krångel”.¹³⁹ En arbetsgrupp angående ”byråkrati, datateknik och integritet” tillsattes sedan 1978 med Per Unckel som ordförande.¹⁴⁰ När partiet gav ut den som rapport året efter var kritiken mer utvecklad. Man riktade in sig på omfattningen av den offentliga makten i stort, inte på enstaka krångliga blanketter. En lång rad krav fördes

¹³⁵ Paula Blomqvist & Bo Rothstein, *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*, 2000, s 35ff.

¹³⁶ Partistyrelsen hävdade också senare att kritiken mot byråkratin hade haft en viktig roll i valet. M-arkivet II. A 3 Partistyrelsen, 30/1 1978.

¹³⁷ Det gäller också den borgerliga regeringen som tillsatte flera utredningar på området. Se även moderaternas partimotion M:1108 1979. Här talar man dock om att ”avbyråkratiseringsutredningar” är otillräckliga, vilket visar att partiet sedan man lämnat regeringen går längre i sin kritik av staten.

¹³⁸ M-arkivet II. B 3 Rapporter, vol. 7 1976.

¹³⁹ Kurt Holmgren, ”Kampen mot byråkrati och krångel”, *SvT* 1977.

¹⁴⁰ M-arkivet II. A 3 partistyrelsen, 30/1 1978; B 3 Rapporter, vol.9 1979, ”Bekämpa byråkratiseringen”. Se också *Kommunal Revy* 4/1979.

fram: Begränsad offentlig sektor, marknadsstyrning inom offentliga organ, minskad statlig detaljreglering av kommunerna, förstärkt revision. Kravet ”Förhindra överdriven användning av datateknik” är starkt tidspräglad. Det speglar den samtida debatten om integriteten i datasamhället. Att partiet fortfarande stod för en klassisk byråkritik – och inte för något fullfjädrat marknadsliberalt systemskifte – visar sig i definitionen av ”byråkratisering”. Förutom att processen kännetecknas av en alltmer omfattande offentlig apparat var problemet att makten kom att ligga hos tjänstemännen, inte hos de förtroendevalda politikerna. Att positionerna ändå flyttats fram visas av 1980 års proposition om offentliga besparingar. Det räckte inte med begränsad tillväxt, direkta nedskärningar av statlig konsumtion och transfereringar måste till.¹⁴¹

Samtidigt fanns det krafter inom och kring partiet som ville gå längre, dvs ifrågasätta den offentliga maktens omfång över huvud taget. Muf krävde redan 1976 en plan för privatisering av statliga företag. Året därpå var man mer utförlig. De flesta statliga företag (47, med dotterbolag 270 st) kunde säljas genast och Televerket omvandlas till konsumentkooperativ. I ungdomsförbundets valmanifest 1979 angavs också en rad statliga myndigheter som helt eller delvis ansågs kunna avvecklas, bland annat Skolöverstyrelsen, Statens planverk och Konsumentverket.¹⁴²

Stig Rindborg, ledamot i den ganska begränsade byråkritikutredning som de borgerliga övertog från s-regeringen, tillhörde tidigt de ivrigaste antibyråkraterna. I *Medborgaren* pläderade han 1980 för en minimal stat: ”Ytterst är den offentliga sektor vi behöver bara ett juridiskt kontrollsystem, en liten administration och en grundläggande social sektor.” Rindborg kom senare att genomföra ”systemskiftet” i Stockholms läns landsting.¹⁴³ Liknande tongångar hördes från de-

¹⁴¹ *Medborgaren* 9-10/1980.

¹⁴² *Moderat Debatt* 8-9/1976, 5/1977, 4/1979. Övriga myndigheter som anges är Lekmiljörådet, Barnfilmrådet, Kulturrådet, Statens ungdomsråd, Nämnden för samhällsinformation, Bostadsstyrelsen och UHÄ.

¹⁴³ *Medborgaren* 11/1980.

battörer med anknytning till Saf som Danne Nordling. ”I princip är det bara genuint kollektiva områden – såsom försvaret, polisen och rättsväsendet – som under alla förhållanden måste drivas i offentlig regi.”¹⁴⁴

Några år senare tycks hållningen till staten ha kommit in i en ny fas för partiet som helhet. Partimotionen om den ekonomiska politiken 1982/83 konkluderade att sparande var otillräckligt; det gällde att frigöra de produktiva krafterna med hjälp av sänkta skatter, konkurrens och privatisering i stället för offentliga monopol, avreglerad bostadsmarknad samt en successiv liberalisering av kreditpolitiken. 1983 använde både partistyrelsen¹⁴⁵ och partiets chefsekonom¹⁴⁶ begreppet ”systemförändringar”, debatten inför 1984 års handlingsprogram har radikaliserats och Burenstam Linder gav ut *Den hjärtlösa välfärdsstaten* med dess systematiska kritik av den socialdemokratiska modellen. Hans bok innehåller många nyckelord som kom att upprepas det närmaste decenniet: tillväxt, besparingar, avgifter, enskilt sparande, skattesänkningar, avskaffande av offentliga monopol och större inflytande för den enskilde. Kritiken grundas dock på att välfärdsstaten med dess ”sociala teknologitänkande” inte når sina mål – grundtrygghet, standardskydd, jämnare inkomster – utan skapar en ny otrygghet, en social misär mitt i välfärdsstaten som därför betecknas både som hjälplös och hjärtlös. Recepten har förutom det starka pläderandet för marknadsekonomin också tydligt konservativa drag, i mycket liknande dem som Hans L Zetterberg kom att förorda i ”Idéer för vår framtid”, 1990. Det handlar om många samverkande trygghetsnät (individ, familj, organisationer, företag, stat) och inte minst det frivilliga sociala arbetet. Styrning ska också ske

¹⁴⁴ Danne Nordling, ”Minska offentliga sektorn”, *SvT* 1980. Redaktören för Medborgaren, John-Henri Holmberg, medger i *Kommunal revy* 1/1981 att staten har ett ansvar för medborgarnas sociala behov i form av sjukvård, utbildning, äldreomsorg och kommunikationer – även om allt inte måste drivas i offentlig regi. Däremot bör man avskaffa Planverket, Barnfilmrådet, SÖ, Kulturrådet, Byggnadsstyrelsen, Lekmiljörådet, Statens läromedelsnämnd samt Sekretariatet för framtidsstudier.

¹⁴⁵ M-arkivet II. A 3 Partistyrelsen, 7/2 1983. Fortfarande är man dock något försiktig i sina direktiv till en arbetsgrupp: ”Systemförändringar i syfte att uppnå lägre kostnader, mindre byråkrati och ökad frihet och konkurrens skall också övervägas.”

¹⁴⁶ Arne Björhn, ”En moderat strategi ut ur krisen”, *SvT* 1983.

genom normer, via familjen, föräldrarna och kyrkans kristna etik. Förutom marknadsekonomi behövs också ”medmänsklighetens normbildning”. ”Ett värdefritt samhälle är ett värdelöst samhälle” fastslog Burenstam Linder. Samtidigt illustrerar hans bok att det gick att kombinera en principiell ekonomisk liberalism med konservativa idéer, något som i sin tur kan förklara varför spänningarna inom partiet inte blev större under de år som ”nyliberalismen” tog över.

Först 1984 blev den offentliga sektorn ämne för någon stor partipolitisk debatt, hävdar två medieforskare.¹⁴⁷ I riksdagen framfördes successivt en mer konsekvent marknadsliberalism.¹⁴⁸ Till partistämman 1987 lades en motion av Göran Thorstenson med flera. Med hänvisning till USA och Storbritannien föreslog motionärerna ett checksystem. Land, vatten och bostäder ska liksom statliga företag och affärsverk avyttras. Skatterna kan sedan sänkas. Offentlig produktion av varor och tjänster ansågs endast vara nödvändiga på områden där den enskildes fri- och rättigheter annars hotades. Partistyrelsen delade grundinställningen men pekade på problemet med att många affärsdrivande verk drev monopolverksamhet. Man accepterade också samma motionärers strävan efter en arbetsmarknad helt enligt marknadsekonomiska principer men sade samtidigt att arbetsmiljö och arbetsskydd var helt nödvändiga.¹⁴⁹ Carl Bildt betecknade i ett samtal med författaren Lars Gustafsson staten som både för stark och för svag. Den hade tagit åt sig för många uppgifter vilket hämmade tillväxt och individens frihet samtidigt som verksamheter som rättsväsen och försvar sattes på undantag.¹⁵⁰

Genom samarbetet med folkpartiet i ”Ny start för Sverige” lades grunden till fyrapartiregeringen och möjligheten att genomföra det långtgående marknadsliberala program partiet nu hade nått fram till. I en partimotion 1990/91 skissades en genomgripande reformering av den offentliga sektorn. Utgifterna skulle på vissa områden minskas,

¹⁴⁷ Stig Hadenius & Lennart Nilsson, *Ifrågasatt. Den offentliga sektorn i debatt och opinion*, 1991, s 26. Undersökningsmaterialet är dock begränsat till DN Debatt.

Debatten inleddes med Ulf Adelsohns inlägg 15/1 1984.

¹⁴⁸ Partimotion 1983.

¹⁴⁹ M-arkivet II. A 3 Partistyrelsen, 13-14/9, bil.8-19.

¹⁵⁰ *Medborgaren* 1/1988.

sjukpenningen sänkas och dessutom en arbetsgivarperiod införs. Löntagarna skulle betala en större andel av arbetslöshetspremien, bostadssubventionerna avvecklas och byggsektorn avregleras. Den kommunala expansionen skulle stoppas och alternativ inom barnomsorg, sjukvård och skola skapas. Samtidigt avskaffades statens detaljstyrning av kommunerna via regleringar och styrande statsbidrag. Flera gemensamma motioner lades också från de två marknadliberala partierna.¹⁵¹

Kritiken från Muf fanns dock kvar. I takt med att partiet blivit alltmer marknadsliberalt hade ungdomsförbundet skärpt sin hållning. 1990 krävde man helt enkelt att välfärdsstaten skulle avskaffas. Staten skulle bara vara siste räddare för dem som annars skulle gå under. Det checksystem som partiet nu företrädde sågs bara som ett steg på vägen.

Statsvetaren Helena Wockelberg har analyserat moderaternas syn på förvaltningen under 1900-talets sista decennier. I den första fasen (1975–1980) framträder en oro för att regelsamhället är ett hot mot demokratin, bland annat genom att avståndet till medborgarna ökar. Rättssäkerheten är ett annat tema. Även om partiet vill stärka lagrådet ses fortfarande riksdagen som grundlagens främste värnare. Nästa fas (1980–1990) utmärks liksom tidigare perioder av det weberianska byråkratiidealet och en allt skarpare gräns politik – förvaltning. Individens rättssäkerhet står i centrum och man närmar sig tanken på en författningsdomstol. Wockelberg menar att kritiken mot det omfattande och rättsosäkra regelsamhället dämpats under 1990-talet men att samtidigt tidigare resonemang om behovet av motmakter snarare förstärkts.¹⁵²

¹⁵¹ RD 1990/91 Fi 10, Ekonomisk politik på medellång sikt. Fi 14 Bildt & Wersterberg m fl, Fi 36 d:o.

¹⁵² Helena Wockelberg, *Följsamt verktyg eller motmakt? Svensk förvaltningspolitisk debatt efter grundlagsreformen 1974*. Avhandlingsetapp, statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet 2001.

Moderaterna och avregleringen

Genomgången av de olika sakfrågorna ger knappast något helt enhetligt intryck. Genomslaget för de liberala marknadsidéerna sker vid olika tillfällen. I vissa fall har politiken betydligt äldre anor än tiden från 1976. Däremot går alla förändringar åt samma håll – mer av privatisering och marknadsmekanismer, mindre av reglerad offentlig sektor.

Den *ekonomiska politiken* i allmänhet, och finanspolitiken i synnerhet, lades om relativt tidigt. Här har det avbrutna samarbetet med mittenpartierna 1981 och den därmed uppkomna friare oppositionsrollen samt de ekonomiska problemen spelat in. Bara något år tidigare hade man dock i huvudsak följt en traditionell svensk keynesianism. *Bostadspolitiken* präglas av en längre kontinuitet. Det rör sig om en avregleringspolitik som partiet drivit åtminstone sedan andra världskriget, i vissa avseenden också längre än så. Ändå fick de världspolitiska omvälvningarna 1989–1990 sin betydelse genom att ytterligare förstärka de marknadliberala idéerna. *Jordbruket* har sin egen historia där näringen länge utgjort ”ett reglerat undantag”.¹⁵³ Först 1987–1990 slog de marknadliberala idéerna helt igenom. Inom *skolpolitiken* har partiet alltid tillhört privatskolornas främste försvarare. Att privata skolor skulle utgöra en huvudlinje i partiets skolpolitik blev dock verklighet först vid 1980-talets mitt. Beträffande *sjukvården* växte kritiken sig allt starkare mot de offentliga vårdmonopolen under 1980-talet. Först i och med förslaget om en ny obligatorisk sjukvårdsförsäkring 1987, riktlinjer fanns dock redan 1984, var dock en alternativ politik helt utmejslad. Även den byggde på gemensam finansiering, medan patienternas val styrde produktionen. Trots de omfattande politiska strider som sjukvården kännetecknats av kan man ifrågasätta om den linjen innebär något verkligt systemskifte. Den offentliga sektorn försvagas, men inte heller i fortsättningen är det plånboken som bestämmer vilken vård som ges. *Familjepolitiken* kombinerar också kontinuitet och förändring. Den politik som har förts har kunnat accepteras både av partiets marknadliberaler och social-

¹⁵³ Titel på Fredrik Erikssons kommande avhandling.

konservativa. Kravet på *avveckling av landstingen* slogs fast först 1990 efter en lång politisk strid. Landstingens försvinnande är emellertid knutet till ett genomförande av partiets sjukvårdsprogram. Man kan hävda att förändringen därmed mer är en antibyråkratisk reform än en renodlad privatisering. Synen på förvaltningen, dvs vad som rubricerats som *stat, byråkrati och samhällsplanering*, började att förändras vid 1980-talets början. Ett mer genomgripande förändringsprogram lades dock fast först vid den liberala offensiv som ”Ny start för Sverige” innebar 1990–1991.

Partiet gjorde halt inför de ultraliberala kraven på ett radikalt systemskifte, något som illustreras av Carl Bildts tal på 1987 års partistämman. Även om det här rör sig om retoriska ordvändningar av kanske pliktskyldigt slag stämmer det inte med den gängse bilden av ett redan fullbordat systemskifte, ett nyliberalt budskap om egenintressets primat.¹⁵⁴

”Det offentligas uppgift skall vara att garantera den gemensamma finansieringen. Det handlar om rättvisa och solidaritet. Vården av livet får aldrig känna några grupp- eller inkomstgränser.”

När partiets marknadsliberala utveckling debatteras noteras ofta frånvaron av en konservativ motkraft. Man kan också finna exempel på att partiets motståndare en smula nostalgiskt jämför den nya tidens hyllande av marknaden med den gamla högerns sociala ansvar och kulturkonservativa vaktslående om traditionella värden. Redan på 1980-talet framträdde denna hållning till partiet, till exempel i Svenska Dagbladets debattserie ”Är konservatismen död?” från 1983.¹⁵⁵

Det finns dock exempel på mer tydlig konfrontation. Riksstämman 1978 hade uppdragit åt partistyrelsen att till nästa stämman, 1981, göra en översyn av partiprogrammets ”gamla” del, det vill säga allt utom det nyantagna idéprogrammet. Man skulle särskilt uppmärksamma

¹⁵⁴ M-arkivet II. A 1 Partistämmoprot., vol. 17 1987. Anförande av Carl Bildt.

¹⁵⁵ Bidragen samlades i en bok med samma namn som utgavs 1984.

miljö-, jämställdhet- och invandrarfrågor. Inom social- och familjepolitiken fanns redan texter som utarbetats av särskilda arbetsgrupper. Till ordförande för programkommittén utsågs Ingegerd Troedsson.¹⁵⁶

På två viktiga områden kom kommitténs ordförande att reservera sig. Till skillnad från majoriteten ville hon, och två andra reserveranter, behålla landstingen, om än med enbart verksamhet inom hälso- och sjukvård. En annan stridsfråga gällde kommunernas självstyre där majoriteten önskade ett skattetak för att åstadkomma balans i samhällsekonomin.¹⁵⁷

Stig-Björn Ljunggren karakteriserar i sin avhandling kommittéförslaget som ett sammanförande av ”de nya intryck av välfärds-systemet som moderaterna tillägnat sig med de klassiska välfärdsstatliga uppgifterna”. Staten hade alltjämt ett ansvar för medborgarnas välfärd på livets alla väsentliga områden samtidigt som behovet av en utvidgad privat sfär påtalades.¹⁵⁸

När partistyrelsen samlades dagarna före midsommar 1981 var huvudpunkten programförslaget och de remisser som 30 länsförbund samt Muf, MKF och FMSF hade inlämnat. Remisserna fördelas på tre grupper, nöjda, diverse kritiska synpunkter samt utpräglat kritiska sådana. Tio av remissinstanserna anser att betoningen av individens suveränitet är för stark. Nyckelorden i den kritiken är ”hänsyn” och ”omtanke”. I landstingsfrågan stöds Troedssons linje av hela 18 svar, bara fyra är för avveckling. Några vill att ”generös” flyktingpolitik ska ändras till ”ansvarsfull” eller ”varsam”. Andra kulturkonservativa reaktioner är att fyra svaranden vill markera de kristna värdena mer, nio ha starkare skrivningar om kristendomsundervisningens betydelse. På vissa håll försvaras också AMS-monopolet gentemot nya liberala

¹⁵⁶ M-arkivet II. A 3 PS 27/9 1979, bil. 3 o 18. Övriga ledamöter S E Lorentzon, M af Ugglas, P Unckel, A-C Haglund, G Hökmark, L Ahlmark, A Björck, R Dahlberg, A Eriksson, S Rindborg.

¹⁵⁷ Båda frågorna har behandlats i tidigare avsnitt. Övriga reserveranter var A-C Haglund (båda frågorna) och S E Lorentzon (landstingen).

¹⁵⁸ Ljunggren, s 337 f.

tankar om privat arbetsförmedling. En majoritet tycks ändå stödja huvudlinjerna i förslaget, men den kritik som finns är till stor del av social- eller kulturkonservativ art.¹⁵⁹

Reaktionen från Gösta Bohman och kretsen kring honom var dock en annan. Problemen i det svenska samhället var av mer bestående karaktär och hade grundlagts alltsedan mitten av 1960-talet. Följaktligen var mer radikala lösningar nödvändiga, lösningar som innebar minskad politisk styrning, ökat spelrum för marknadsekonomin och sänkt skattetryck. Förslaget saknade den systemkritik som Bohman och hans unga garde satte högst upp på sin agenda och kom därför att hamna i papperskorgen.¹⁶⁰

Programarbetet stöptes om. Ett särskilt ekonomiskt-politiskt program utarbetades under Bohmans överinseende, ”Ny väg. Ett program för återställd ekonomisk balans” som i preliminär form lades fram till 1981 års stämma. En ny programkommitté tillsattes¹⁶¹, ledd av Staffan Burenstam Linder, framlade hösten 1983 sitt förslag, ”Möjligheternas samhälle”. Det ses av Stig-Björn Ljunggren som en sammansmältning av olika ideologiska strömningar:¹⁶²

”Det är riktigt att karaktärisera programförslaget som ett fjärmande från en socialkonservativ linje. Men det var inte en renodlad liberal-konservativ hyllning till de fria marknadskrafterna som präglade programförslaget, utan också en kulturkonservativ renässans för de traditionella, överindividuella gemenskaperna. Liberalismens individualism slöt förbund med konservatismens komunitetsvurm.”

När sedan programmet fastställdes vid 1984 års stämma blev de nya, mer långtgående marknadsliberala delarna något nedtonade. Som tidigare påpekats fanns det en kritisk opinion att ta hänsyn till. Som helhet visar programförslagens historia 1978–1984 att partiledningen hade en påtagligt drivande roll. Reaktionen på förslaget från

¹⁵⁹ M-arkivet II. A 3 PS 22-23/6 1981, bil 9-10. Den mycket omfattande diskussionen varade mer än åtta timmar.

¹⁶⁰ Ljunggren, s 335-341.

¹⁶¹ Övriga ledamöter var C Bildt, A-C Haglund, G Hökmark, E Tengbom-Velander, G Danell, G Lennmarker och O Ehrenkrona (sekr.). M-arkivet II. A 1 partistämor, vol. 12-14, 22-26/10 1981.

¹⁶² Ljunggren, s 345.

Troedssons kommitté var egentligen motsatt den som många remissinstanser kom med. Att man ändå fick till stånd en omfattande enighet till slut styrker tesen att skilda grupper kunde samlas kring samma ståndpunkt, även om bevekelsegrunderna var olika. Utifrån min undersökning är inte det klena motståndet, och bristen på allvarliga konflikter, så märkligt. Flera av de kursändringar som gjorts har på ett relativt smärtfritt sätt kunnat appellera både till partiets marknadsliberaler och dess social- eller kulturkonservativa. Partiledningen har också i de flesta fall fört en försiktig politik där mer genomgripande förändringar getts tid att få fotfäste bland medlemmarna. Att de mest renläriga marknadsliberalerna fått ge sig till tåls, och inte heller kunnat genomdriva ett radikalt systemskifte, har troligen underlättat för mer traditionella krafter att stödja partilinjen, även om missnöjes-tendenser har funnits.

Att de nya lärorna haft betydelse som inspirationskälla för en generation moderater, särskilt inom Muf och FMSF är ställt utom all tvivel. Däremot behövs det andra medel för att övertyga mer traditionella grupper, även sådana som har en stark tro på marknadsekonomins överlägsenhet. Traditionellt är AVF/högern/moderaterna skeptiska till teoretiska konstruktioner. Oavsett om denna mer klassiskt konservativa hållning har haft betydelse är det mycket som talar för att den marknadsliberala förändringsprocessen fick rejäl fart först när partiet kunde tillämpa sin politik i praktiken. Rikspolitiskt hade socialdemokraterna tagit över 1982 och de borgerliga regeringsåren förknippades i hög grad med interna motsättningar och kompromisser med mittenpartierna. Någon frigörelse från den socialdemokratiska eran uppnådde man knappast. Mer löftesrik var kommunerna och landstingen, de organ som i hög grad sköter välfärdsstatens uppgifter. Här kunde den nya politiken prövas, åtminstone i borgerliga kommuner där moderaterna utgjorde den ledande kraften. Med 1970-talets framgångar i ryggen hade partiet blivit allt starkare i storstäder och dess mer välmående förorter.

En analys av moderaternas roll för avregleringspolitiken måste därför också granska de kommunala arenorna. På ett liknande sätt som socialdemokratin på 1940-talet ville man skapa ”mönsterkommuner” som sedan kunde bli åskådliga exempel i den rikspolitiska kampen.

8. Kommunideologi i förändring

När Allmänna valmansförbundet bildades 1904 karakteriserades partiet av en påfallande självständighet för regionala och lokala partiorganisationer, liksom för individerna, något som partiets starke man Arvid Lindman med framgång senare strävade efter att bemästra. Självständigheten var dels en följd av konservatismens ideal om oberoende politiska representanter och ursprungliga skepsis till partipolitik, dels av de lokala eliternas starka ställning inom partiorganisationen.

Kommunal verksamhet sågs länge som tekniska frågor vars avgörande borde tillkomma experter och etablerade samhällsmedborgare. Denna hållning hade tunnats ut när efterkrigstiden inleddes, men har med de senaste decenniernas marknadsliberala uppsving återkommit i ny form. Begränsningen av kommunernas politiska verksamhet, som alltsedan 1980-talet blivit en profilfråga för partiet, ska emellertid i motsats till det tidiga 1900-talets högeridéer inte öka experternas makt, i stället är det individerna och familjerna som genom sitt agerande på marknaden tar ifrån politikernas deras makt. Utifrån perspektivet om politikens krympta utrymme är dock cirkeln sluten för högern/moderaterna.

Högerns första kommunala program presenterades 1946. Det skulle dröja nästan 20 år innan partiet fann anledning att revidera och utveckla de ganska allmänna skrivningar som programmet bestod av. Efter 1965 har programtexterna förändrats mer fortlöpande. Visserligen dröjde det till 1973 innan nästa version offentliggjordes men sedan utkom de i stort vart tredje år: 1979, 1981, 1984, 1987 och 1991 innan en avskalad modell antogs i maj 1994. Vad som då kallas en "Kommunal plattform" ska utgöra ett stöd för utvecklingen av det kommunala arbetet. I plattformen tas endast vissa principfrågor upp. Kommunerna antas vara så olika att mer utförliga centrala riktlinjer skulle vara till skada.¹⁶³

¹⁶³ M-arkivet II, B 1:4, Kommunalprogram 1946–1994.

Med hjälp av programtexterna och till viss del andra källor ska nu partiets kommunideologi analyseras, främst för perioden 1976–1991, men också mer översiktligt under efterkrigstidens tre första decennier. De aspekter som granskats är den *kommunala självstyrelsen*, *hoten mot den kommunala demokratin* och den *kommunala verksamhetens omfattning*. De två första aspekterna kan inte helt skiljas åt men *självstyrelsen* behandlar huvudsakligen kommunernas autonomi i förhållande till staten¹⁶⁴, *demokratin* kommunernas inre styrelse.

Självstyrelseprincip satt på undantag

Den äldre konservatismen var emot den kommunala självstyrelseprincipen. Statsmakten skulle värnas mot särintressen och kommunal politisering. Kommunerna ansågs vara delar av en överordnad statsorganism. Under 1900-talets första decennier överges motståndet och självstyrelsen ses i partiets första kommunala program 1946 som en grundval för det fria samhällsskicket. Kommunerna sätts in i ett statskritiskt perspektiv med djupa rötter i svensk historietradition.

”Det svenska folket har aldrig velat underkasta sig en central statlig dirigering av samhällsverksamheten ut i dess yttersta förgreningar . . . en strid för friheten, som aldrig helt avstannat, och som är aktuell även i våra dagar.”

Liknande formuleringar återfinns 1965, men med en mer modern-konservativ skrivning om att självstyrelsen ”bevaras och anpassas efter de för varje tidsperiod gällande förutsättningarna.” Även om den kommunala sektorn idealt sett bör lämnas fri från statlig reglering och kontroll kan detta inte helt uppnås på grund av den moderna samhällsplaneringens komplicerade natur.

Ulla Ekström von Essen hävdar i sin avhandling i idéhistoria, med stöd i Ingemar Norrlids forskning, att även högern på 1950-talet omfattade den socialdemokratiska nytolkningen av begreppet självstyrelse. ”I detta nya koncept innebar kommunal självstyrelse många gånger inget annat än just *förmågan* att kunna förvalta de uppgifter som staten ålade kommunerna.” Någon prövning av den tesen kan

¹⁶⁴ Ulla Ekström von Essen, *Folkhemmets kommun. Socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939–1952*, 2003, s 41.

inte göras här, men de exempel som anförs kan möjligen peka åt ett annat håll. Åtminstone i partiets programtexter är självstyrelsen mer antistatlig och innehållsrik än så.¹⁶⁵

Statsvetaren Urban Strandberg har i sin avhandling om självstyrelsedebattens förändring karakteriserat högerns/moderaternas kommunideal 1962–1974 som ”den avgränsade kommunen”.¹⁶⁶ Moderaterna är det parti som redan under den här perioden mest tydligt vill begränsa kommunernas roll. Nästa tidsskede, 1975–1982, för med sig viktiga moderata omorienteringar. Kampen för kommunernas självständighet anses vid 1980-talets början som förlorad. De har blivit en del av statsmakten och därmed hinder för individens valfrihet. 1982 talar man för första gången i en programskrift om ”avpolitisering”. Kommunalpolitikerna anses tillhöra den mer spendersamma sorten politiker, vilket gör att den tidigare hyllade självstyrelsen snarare blivit farlig.¹⁶⁷

”I sin strävan att underminera socialdemokraternas välfärdsstat uppfattar moderaterna den kommunala självstyrelsen som den kanske främsta exponenten för den oönskade samhällsformen.”

Det är i det perspektivet som de moderata kraven på kommunalt skattestopp ska betraktas. Kravet ingår för första gången i 1981 års program. Visserligen framhåller man att skattestoppet kombineras med ökad frihet för hur skatteintäkterna får användas, men att åtgärderna bryter mot den kommunala självstyrelseprincipen är svårt att förneka, även om kommunerna har kvar visst manöverutrymme.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Ekström von Essen, s 57. Jfr också Ingemar Norrlied, *Demokrati, skatterättvisa och ideologisk förändring. Den kommunala självstyrelsen och demokratins genombrott i Sverige*, 1983. Hos denne är begreppet integrationism centralt.

¹⁶⁶ Strandberg, s 54-66.

¹⁶⁷ Strandberg, s 137.

¹⁶⁸ ”När riksdagen genom lagstiftning eller genom hot och påtryckningar tvingar kommunerna att begränsa sin beskattning kan man givetvis tala om en betydande urholkning av den kommunala självstyrelsen, men även under sådana omständigheter finns som regel utrymme för viss lokal variation.” Jörgen Hermansson, *Politik som intressekamp*, 1993, s 183. I Elmbrant, s 111, uppges att motståndet mot denna inskränkning av kommunernas bestämmanderätt hade mötts med starkt motstånd 1978 men 1984 var enigheten närmast total på stämman.

För att hävda individens rätt ska också staten kunna ålägga kommunerna näringsförbud. Den enskilde företagarens frihet går före den kommunala självstyrelsen.

Strandberg sammanfattar perioden, som i huvudsak sammanfaller med de borgerliga regeringsåren, med att partiet inleder en idémässig förändring som kommer att fullföljas under senare delen av åttio-talet. Han pekar också på att småskaliga gemenskaper och nätverk i moderaternas retorik förenas med individens frihet att producera och konsumera. Här knyts konservativa och liberala idéer samman på ett sätt som tidigare framhållits för familjepolitiken och andra sociala frågor. Däremot misstros samhällsplanering och den politiska ingenjörskonsten med ursprung i socialdemokratins 1930-tal.¹⁶⁹

”Den svenska modellen blev drömmen om ett samhällsmaskineri där politiker stod på kommandobryggan och förvaltningen i maskinrummet . . . Framtidens samhälle kan varken planeras eller beslutas fram.”

Att kommunerna är en del av välfärdsstaten betonas än kraftigare. De är inte längre medborgarnas organ gentemot den mäktiga staten, den roll som tidigare program har framhållit som en uråldrig svensk nationell tradition.

Hotet mot demokratin

Demokratin som styresform är sedan 1930-talets slut fast rotad i högerens samhällsuppfattning. Vad man ser som hot mot den lokala demokratin kan därför bidra till förståelsen av partiets kommunideologi. Några djupare analyser av den kommunala demokratin görs inte i de första programmen. Inte överraskande är den statliga maktkoncentrationen det största hotet 1946. Likaså varnas för ”tjänstemannavälde och byråkratism”. Kommunsammanslagningarna som, åtminstone i efterhand i den allmänna debatten, setts som ett demokratiskt problem anses i huvudsak nödvändiga. Förutsättningen är att man tar stor hänsyn till ”kommunmedlemmarnas önskan att leva vidare i den kommunala gemenskap som utbildats sedan århundraden”.

¹⁶⁹ Strandberg, s 11, citat från programmet ”Förändring och förankring – ett manifest om framtiden”, 1987.

Frågan splittrade partiet när huvudprinciperna för denna rationaliseringsreform godkändes av riksdagen 1946. Stadsrepresentanterna var i allmänhet för, men en mindre grupp landsbygdsföreträdare emot.¹⁷⁰ Den nya fas av sammanslagningar som inleds under 1960-talet ses också som en riktig väg.¹⁷¹ I efterhand blev inställningen mer kritisk, sannolikt också beroende på att socialdemokratin i ett senare skede införde tvångssammanslagningar, vilket den samlade borgerligheten motsatte sig.¹⁷²

Till skillnad från tidigare är partiet under 1970-talet pådrivande för att införa demokratiserande institutioner som kommunala folkomröstningar och rådgivande kommunalråd vars möten skulle vara offentliga. Engagemanget i de nyinrättade lokala organen skulle kunna kompensera den minskning av förtroendevalda som kommunsammanslagningarna åstadkom. ”Demokratiseringslinjen” har en framträdande plats till och med 1981 års program, även om man kan avläsa något av tidens nya vindar genom att folkomröstningar anses särskilt lämpliga när skattehöjningar föreslagits. Men tre år senare har programmet fått en helt ny inledning med genomgripande följder.

”Den viktigaste demokratireformen är att minska politikernas inflytande och därmed stärka den enskildes makt och frihet att själv utforma sitt liv.”

Liknande formuleringar finns med 1987 och 1991. I det senare programmet talas det uttryckligen om att den kommunala sektorn genom sin omfattning blivit ett hot mot den kommunala demokratin. Med andra ord: den kommunala demokratiska arenans omfattning hotar demokratin. Från 1984 har också tankarna om nya lokala kommunala organ försvunnit. I stället hävdas att sådana i själva verket är skadliga.

¹⁷⁰ Erik Wångmar, *Från sockenkommun till storkommun. En analys av storkommunreformens genomförande 1939–1952 i en nationell och lokal kontext*, 2003, s. 109–121.

¹⁷¹ Kommunal politik, 1965.

¹⁷² ”Kommunsammanläggningarna [har] ofta på ett hårdhänt sätt ändrat den hävdvunna lokala indelningen.” 1973 års program, *Samverkan, rättvisa, ansvar*.

”En verklig decentralisering kan endast ske genom en begränsning av den offentliga verksamheten och överförande av ansvar från politikerna till medborgarna. En decentralisering av kommunala beslut genom lokala organ medför dock risk för ytterligare politisering. *Ännu en kommunal beslutsnivå med ökad byråkrati och kostnader får inte införas.*” [min kursivering]

Det finns dock fortfarande demokratiska reformkrav, om än av annan karaktär. Partiet vill ha skilda valdagar för kommun- och riksdagsval för att kommunala frågor ska uppmärksammas bättre. Kommunala nyval ska kunna ske och personval ges ökat utrymme. Majoritetsstyre ses som den bästa styresformen, en parlamentarisk princip som man så sent som 1979 fortfarande hade motsatt sig.

En illustration till den hegemoniska roll privatiseringar och andra former för minskad kommunal sektor fått för moderata samlingspartiets politik är att inte bara demokratin utan också kulturen skulle gynnas av detta. Så här skriver man i 1984 års program:

”Den viktigaste insatsen för ett kvalitativt högtstående kulturliv är arbetet för ett friare och mindre reglerat Sverige.”

Vad bör kommunerna göra?

Vad kommunerna ska syssla med har varit en tvistefråga ända sedan kommunreformen 1862.¹⁷³ Programmet från 1946 ger prov på en relativt bred kommunal verksamhet. Förutom givna områden som skola, hälso- och sjukvård, folktandvård, förlossningsvård och social omvårdnad nämns också främjande av kommunikationer, kommunala investeringar som kan utjämna konjunkturer (en form av ”kommunal keynesianism”) samt folkbad och samlingslokaler för ungdomen. Det senare motiveras med syftet att motarbeta ”nöjeslivets urartning”.

¹⁷³ Om kommunernas eller landstingens ställning i äldre tid, se Göran B Nilsson, *Självstyrelsen problematik. Studier i svensk landstingshistoria 1839–1928* och Sverker Oredsson, ”Järnvägarna och den kommunala kompetensen”, *HT* 1969. För två sinsemellan skilda perspektiv se Svenbjörn Kilander, *Den nya staten och den gamla. En studie i ideologisk förändring*, 1991 och Torbjörn Nilsson, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886*, 1994, s 270-272.

Samtidigt betonas också synsätt som finns med i högers hela historia, 1904 såväl som idag: sparsamhet med kommunala medel, en politik som gynnar näringslivet utan att innebära subventioner till enskilda näringsidkare samt ett bestämt motstånd mot all expansion in på den enskilda företagsamhetens område.

1965 års upplaga innehåller inga större förändringar, även om man skriver att endast ”*verkligt* (min kursiv.) gemensamma och allmänna angelägenheter” ska skötas av kommunerna. Bakom sig har man en tid av kommunal expansion som 1965 ännu inte har nått sitt maximum. Partiet konkretiserar vilka mer affärsmässiga uppgifter som traditionellt åvilat kommunerna och fortfarande är ändamålsenliga. Det rör sig om kollektivtrafik, hamnrörelse, el, gas och vatten. Däremot ska området inte utvidgas. För övrigt finns de ickeobligatoriska ambitionerna på kulturens och fritidsverksamhetens områden fortfarande kvar. Åtta år senare, 1973, är inställningen något mer återhållsam. Krav på en prioritering av verksamheterna tas upp, liksom en ökad avgiftsfinansiering. 1976 skriver man att idrottsanläggningar i större utsträckning kan överlåtas till föreningar. Samtidigt hävdas att kommunal fritidsverksamhet är nödvändig som komplement till föreningslivet. Kulturnämndernas roll tycks ha minskat. De ska samordna verksamhet, inte främst bedriva egen sådan. Även här finns dock behov av att balansera ”föreningarnas ensidighet”, liksom av kulturminnesvård. För sista (?) gången finns också kravet att kommunen ska stödja visandet av kvalitetsfilm med i programmet. Både 1979 och 1981 lyfts tanken på entreprenader fram men först 1984 har privatiseringar blivit en huvudlinje i programmet. Många kommunala verksamheter ska avvecklas eller överföras till privata intressenter. Att bryta upp monopolen inom kollektivtrafiken är ett nytt liberalt inslag. En annan huvudlinje är avgiftsfinansiering. För teknisk service ska självkostnadsprincipen gälla och för kultur och fritid ”en väsentligt utökad avgiftsfinansiering”. Biblioteken kan till exempel till viss del finansieras med avgifter på boklån. Bara när starka sociala skäl talar emot ska principen om full kostnadstäckning frångås på dessa områden. Några av de traditionellt kommunala uppgifter som nämndes 1965 –

el, vatten, hamnar – återkommer nu också. I vissa fall kan kommunal drift vara motiverat, annars ska verksamheterna privatiseras. På liknande sätt som när det gäller avgiftsfinansiering är privatisering normalfallet, undantag kan göras men bara av särskilda skäl. I samklang med det ideologiska skifte i sakfrågor med kommunal relevans som tidigare noterats innebär de programmässiga förändringarna att moderata samlingspartiet under slutet av 1980-talet når fram till den avreglerande, marknadsliberala kommunalpolitik som fortfarande gäller.

9. Moderata mönsterkommuner

För att hypotesen om kommun- och landstingspolitikernas roll för den moderata förändringsprocessen ska kunna beläggas bör partiets arbete på denna arena granskas närmare. Vilka positiva åtgärder och ideologiska värden vill man förknippa med partiets ”mönsterkommuner”? Hur organiserades satsningen på kommuner och landsting?

En utgångspunkt är att de moderata valframgångarna under 1970-talet medförde ett kommunalt inflytande som partiet inte haft sedan 1930-talet. Den största skillnaden gentemot tidigare var inte att fler kommuner blev borgerliga utan att de borgerliga blev moderatdominerade.¹⁷⁴ Med valframgångar följer givetvis en ökning av antalet kommunala poster som ska besättas, och därmed ett ökat behov av partiets internutbildning. Antalet moderata mandat i kommuner och landsting ökade mellan 1970 och 1991 med ca 150 procent.

Tabell 1. Antal m-mandat 1970-1991.

	<u>Kommuner</u>	<u>Landsting</u>	<u>S:a</u>
1970	181	154	335
1973	226	192	418
1976	276	239	515
1979	348	302	650
1982	419	365	784
1985	393	347	740
1988	327	283	610
1991	446	390	836

Källa: *Statistisk Årsbok*

¹⁷⁴ 1973 fick 127 kommuner borgerlig majoritet och ytterligare 20 om man räknade in dåvarande kds, vilket ännu inte var en självklarhet. 1979 var siffrorna 116 resp. 23. *Kommunaktuellt* 27/1979.

Antalet kommuner med borgerlig majoritet och med m som största parti ökar också. Från 17 1973, 31 1979, 38 1985 till 96 1991. Valet 1991 innebar att var tredje kommun var ett moderatfäste, däribland 16 av landets 25 största kommuner. Skillnaden märks ännu mer på landstingsnivå från ett ”moderatstyrt” landsting 1973, tre 1979 och nio 1985 till tretton 1991.¹⁷⁵

Tabell 2. Landsting med borgerligt majoritet och m som största borgerliga parti 1973-1991.

	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
Stockholm	+	+	+		+	(+)	+
Gbg och							
Bohus			+	+	+	(+)	+
Malmöhus			+		+	(+)	+
Jönköping				+	+	+	+
Kristianstad				+	+	+	+
Halland				+	+	+	+
Älvsborg				+	+	(+)	+
Skaraborg				+	+		+
Kronoberg					+		+
Uppsala						(+)	+
Östergötland							+
Kalmar							+
Värmland							+
Kopparberg							(+)

Anm. (+) innebär att man delar ledarpositionen med något annat borgerligt parti.

Källa: *Statistisk Årsbok*

¹⁷⁵ Siffrorna här och i tabell 2 anger inte hur många kommuner och landsting som i praktiken leddes av moderaterna. I några kommuner förekommer samarbete över blockgränserna eller allianser med lokala partier. Antalet kommuner och landsting med borgerlig majoritet där m är största borgerliga parti speglar dock väl partiets styrkeposition som helhet.

Att kommunerna ansågs ha en avgörande roll framgår redan av den studieskrift om sjukvården som gavs ut 1981, som en förberedelse till valet följande år. Huvudmålet förklaras vara att via kommunerna (och landstingen) stoppa den offentliga sektorns expansion. Än tydligare blir strategin i Joakim Olléns artikel i *Svensk Tidskrift* som 1988 har en rad artiklar på temat ”mandat för förnyelse”. För Malmös dåvarande kommunstyrelseordförande var kommunerna ”det avgörande slagfältet”.¹⁷⁶ Debatten i de tidskrifter som tidigare analyserats, *Medborgaren*, *Svensk Tidskrift*, *Moderat Debatt*,¹⁷⁷ kommer igång kring 1984–1985. Sannolikt bidrog både marknadsliberalismens framryckning och åren av erfarenhet av ökat kommunalt inflytande till att frågorna behövde diskuteras. En del av materialet har också ett direkt opinionsbildande syfte. Här visas resultaten av moderaternas kommunala insatser upp. I tidskrifterna, broschyrerna och det interna materialet lyfts enskilda kommuner fram som goda och eftersträvansvärda exempel. Drygt ett dussin kommuner, och några landsting, framträder från mitten av 1980-talet som partiets ”mönsterkommuner”. I allmänhet är det kommuner och landsting där m leder den borgerliga majoriteten. Följande kommuner kan nämnas: Malmö, Helsingborg, Vellinge, Mullsjö, Linköping, Västerås, Ekerö, Nacka, Danderyd, Österåker, Täby, Sollentuna, Stockholm och Uppsala. Bland landstingen återfinns Stockholm, Uppsala, Östergötland och Malmöhus.

Den kommunala arenans vikt blir än tydligare när socialdemokratiska bastioner har erövrats och sedan lanserats som systemskiftets spjutspetsar. Det kanske bästa exemplet är Malmö, den svenska arbetarrörelsens födelsestad. Som en markering av den nya tidens vindar förlades partiets stämma 1987 till staden, två år efter det att borger-

¹⁷⁶ Gustafson, *Sverige behöver moderat politik*, 1981. J Ollén, ”Mandat för förnyelse – slaget om verkligheten”, *SvT* 1988.

¹⁷⁷ *Svensk Linje* har betydligt mindre av kommunalpolitiskt material. Även om principfrågorna låg FMSF varmt om hjärtat bidrog troligen distanseringen från moderpartiet och skribenternas mer teoretiska intresse till det svaga engagemanget för kommunalt arbete.

ligheten övertagit styret. Både Malmömoderaternas ordförande Ulf Laurin och partiledaren Carl Bildt lyfte i sina tal fram den symboliska betydelsen av Malmös kursändring.¹⁷⁸

”Efter 66 år av socialdemokratiskt nejsägande var det dags för Malmöborna att säga ja till framtiden. --- I Malmö inviger vi ju som bekant inte längre några nya Folkets Hus. I stället satsar vi på enskilda alternativ inom vård och omsorg.” (Laurin)

”I Malmö tränger nu blommorna upp genom cementklumparna.” (Bildt)

Avregleringens spjutspetsar

En iakttagelse är att mönsterkommunerna framträder i tidskrifterna först vid 1980-talets mitt, något som stämmer överens med den processartade syn på moderaternas förändring som jag lanserat tidigare i texten. Medborgaren har till exempel ett reportage om privatiseringar i Nacka (6/1986). Året efter uppger Göran Lennmarker, planeringschef för riksorganisationen, att partiet nu har fått en tydlig kommunpolitik. Riktlinjer för kommunalpolitiken togs i full enighet vid stämman 1984. Lennmarkers nyckelord är privatisering – avreglering – skattesänkningar. Hur långt man ska gå är mer oklart. Avskaffande av landstingen anses inte aktuellt, även om vissa uppgifter tas bort. Blickar man mycket långt in i framtiden är de säkert bortrationaliserade, men den diskussionen får vänta, anser han.¹⁷⁹

För Muf går omvandlingen av kommunerna hand i hand med krav på en förnygring av partiet. En artikel i Moderat Debatt uttrycker stämningarna, åtminstone bland vissa ungmoderater, med ett språkbruk som är ganska provocerande.¹⁸⁰

178 M-arkivet II. Partistämmoprot., vol. 17, 1987.

179 *Medborgaren* 3-4/1987.

180 Jan Sandberg, ”Sunda revoltörer”, *MD* 1-2/1985. Samma år väljs han in i partiets kommunala samrådsgrupp.

”Det är hög tid att göra något i kommunerna. De politiska nickedockorna som vill ha mer makt och höjda kommunal-skatter har gjort sitt. Nu är det dags för ´de sunda revoltörerna´. De som har nya idéer för nuet och framtiden. Oftast är det de unga moderaterna. De vill förändra systemet.”

I Moderat Debatt framhålls 1985 betydelsen av maktskiftet i Malmö och de nya makthavarnas ungdom. Beatrice Ask hävdar också att ett systemskifte kräver ett generationsskifte.¹⁸¹

Svensk Tidskrift uppmärksammar kommunpolitiken mer utförligt 1984 då åtta inlägg publiceras. Bidragsgivarna innehar höga poster på kommun- eller landstingsnivå respektive inom partiet.¹⁸² En liknande satsning görs 1988 på temat ”Mandat för förnyelse”.

Ett sätt att gripa det politiska initiativet är att lyfta fram positiva kommunala erfarenheter, att påvisa resultat i kommuner och landsting där partiet har makten.¹⁸³ Hur beskrivs dessa moderata mönsterkommuner? Vid partistyrelsens möte i juni 1987 presenteras en konsultrapport, ”Så här förvaltar vi vårt pund”, om verksamheten i moderatledda kommuner (45 st.) och landsting (4).¹⁸⁴ I kommunerna händer det mest inom barnomsorgen, även om bidragsregler är ett hinder. Nacka har Pysslingen (fortfarande en mellanform där arbetsledningen är anställd av kommunen). Självständiga resultatenheter har Höganäs, Karlstad och Vellinge infört. Bidrag till enskilda skolor ges av Sollentuna, Malmö och Kävlinge. Renhållning på entreprenad och föreningsdrivna fritidsanläggningar är vanliga. Var femte kommun (av

¹⁸¹ Om Joakim Ollén (33 år) och den kommunalpolitiske sekreteraren Mats Svanberg (28), *MD* 7/1985. Asks uttalande på den kommunala rikskonferensen i Falun, *MD* 1/1986.

¹⁸² Elisabet Holm (oppositionsråd i Örebro län), Ella Tengbom-Velander (2:e vice ordf i partiet, ordf kommunstyrelsen i Helsingborg 1977–1982), Lennart Hedquist (kommunalsråd i Uppsala), Lars Luttrup (d:o i Västerås), Joakim Ollén (d:o i Malmö), Sven Lindgren (d:o i Linköping), Anita Estberger (landstingsråd i Dalarna) och Sture Palmgren (gätorbörgarråd i Stockholm). En liknande satsning görs 1988 på temat ”Mandat för förnyelse”.

¹⁸³ Elsa Tengbom Velanders uppmaning till den kommunala samrådsgruppens möte i augusti 1986. Moderata partiarkivet: Kommunala arbetsgruppen, -samrådsgruppen.

¹⁸⁴ M-arkivet II, A 3 Partistyrelsen, vol. 35, 17-18/6 1987, bil. 30. Rapport av Charlie Magnusson, CCM Konsult HB.

de 45) har försökt att införa biblioteksavgifter, endast Huddinge har lyckats. Försäljningar av bostäder har inletts i Danderyd, Malmö och Hjo och i Mullsjö och Nacka förs förhandlingar. Försäljning av energiverk har gjorts i Danderyd, Vaxholm och Österåker och en översyn av de kommunala bolagen sker på flera håll. Bland landstingen framhålls Stockholm, det landsting där moderaterna längst har haft ett starkt inflytande. Här har en del av öppenvården privatiserats. Valfriheten har ökat och kulturen samverkar mer med näringslivet än tidigare.

Av naturliga skäl är det moderatstyrda kommuner och landsting som lyfts fram. Men förändringen av den offentliga sektorn begränsades inte till landets blå områden. Även i många socialdemokratiska kommuner pågick ett förändringsarbete, mer eller mindre påverkat av den marknadsliberalism som fått genomslag i samhällsdebatten. För att avgöra hur mycket moderata samlingspartiet bidrog till kommunernas omstöpning krävs en särskild undersökning som det inte finns plats för här. För mitt syfte räcker det med att peka på den förändring som moderaterna ville genomföra och hur man gick till väga för att åstadkomma detta.

Mönsterkommuner i äldre tappning

Sammanfattningsvis innebär moderaternas valframgångar under 1970-talet att det ställs allt högre krav på en utarbetad kommunalpolitik. Det sker parallellt med att marknadsliberalismen vinner terräng. Eftersom det välfärdssystem man vill förändra sköts av kommuner och landsting ökar dessa arenors betydelse. Utan att driva resonemanget för långt går det att dra paralleller till socialdemokratins inrättande av ”mönsterkommuner” på 1940-talet. I sin avhandling *Folkhemmets kommun* (2003) analyserar idéhistorikern Ulla Ekström von Essen hur de svenska kommunerna inlemmas i den socialdemokratiska folkhemspolitiken. Vid inledningen av 1940-talet hade SAP uppnått en betydande kommunal maktbas samtidigt som systemet med samlingslistor och opolitiska ledamöter var på retur.¹⁸⁵ Det är på

¹⁸⁵ Ekström von Essen, s 94.

kommunal nivå som det nya samhället ska skapas. ”I 1944 års program blev kommunerna definitivt nycklar till en nationell välfärdsstat.”¹⁸⁶

Av de begrepp hon tar fram för att karakterisera kommunideologins rationella innehåll kan nästan alla också tillämpas på den moderata varianten från 1980-talet: framsteg, modernisering, effektivitet, förnuft, vetenskap, framförhållning och planering.¹⁸⁷ Den sista får tas bort och istället kompletteras med individualism, egenansvar eller något liknande. Annars är det slående att SAP och moderaterna vid respektive tillfällen så hårt framhäver det moderna i sina synsätt. Motståndarna är traditionella och saknar förståelse för samhällsutvecklingens krav. För SAP är traditionalisterna den äldre tidens sparsamma kommunalmän som ogillade politiseringen medan moderaterna i stället vill komma åt den äldre tidens (1960- och 1970-tal) expansionistiska partipolitiker och skattehöjare. Kritiken kan också drabba partiets egna kommunalpolitiker om de underlåter att sänka skatten, eller ännu värre höjer den.¹⁸⁸

Kampanjen mot skattehöjarna illustrerar att det fanns interna motsättningar om kommunalpolitiken. Marknadsliberala absolutister stod emot kommunalpolitiker satta att sköta kommunens finanser, inte bara att fullfölja de ideologiska idealen. Från kommun- och landstingspolitiker kom också i ett senare skede under 1990-talet en tidvis skarp kritik mot partiets centrala ledning i Stockholm, ”bunkern” som kretsen kring Bildt ibland kallades.

¹⁸⁶ Ekström von Essen, s 101.

¹⁸⁷ Ekström von Essen, s 127

¹⁸⁸ Så hamnar också en av det moderata systemskiftets ledande företrädare, Erik Langby i Nacka, på 1993 års upplaga av Muf:s ”röda lista” eftersom han höjt skatten med 10 öre. MD 2/1993. Toppar listan det året gör för övrigt den senare partiledaren Bo Lundgren, då skatteminister. Se Christer Isaksson, *”Världens bästa regering”*. Tusen dagar som förändrade Sverige, s 287. Om Langbys Nacka och andra förändringsbenägna kommuner, se Bäck, s 109-125 (Nacka).

Att organisera ett systemskifte

På central nivå har den moderata partistyrelsen sedan länge inrättat arbetsgrupper för olika politikområden. Det kan gälla kultur, byråkrati eller kommunala frågor och arbetsgrupperna antingen verka under en begränsad tid eller mera permanent. Den kommunala arbetsgruppen är av den senare typen. 1978 leddes den av Lennart Blom, borgarråd i Stockholm och vice ordförande i Kommunförbundet. Drygt ett dussin ledamöter, främst ledande kommunal- och landstingspolitiker, ingick i arbetsgruppen vars mandat löpte per år. Personförändringar skedde fortlöpande men arbetsgruppen behöll sin blandning av kommunalpolitiker och etablerade partiföreträdare. 1981 konstateras att arbetsgruppen ägnat allt mer tid åt kommunal ekonomi. Som stöd finns också kommunalsektionen inom riksorganisationen som ger rådgivning och hjälp till det stora antalet nya ledamöter i kommun- och landstingsfullmäktige. De årliga kommunala rikskonferenserna har vuxit i omfång och är 1982 på väg att bli partiets största arrangemang med sina 350 deltagare. Vid ett partistyrelsemöte 1983 rapporteras att man är inne i en mycket intensiv period för att genomdriva den moderata kommunalekonomiska synen. Några interna motsättningar om politiken uppges inte finnas. Samma år ersätts arbetsgruppen av en kommunal samrådsgrupp. Den tänks bli ”ett centralt policyorgan” med företrädare inom Kommunförbundet, Landstingsförbundet, Sabo (de allmännyttiga bostadsföretagens organ), riksdagsgruppen, riksorganisationens kansli, MKF, och Muf. Normalt bör Stockholm, Väst- och Sydsverige vara företrätt. Man anser att ett något mindre organ, elva i stället för sexton ledamöter, är lättare att samla till möten.¹⁸⁹

Omfattningen av partiets kommunala arbete har nu vuxit. På samma möte som tillsätter den nya samrådsgruppen ges också en översikt av arbetet. I mars varje år arrangeras den kommunala rikskonferensen. Året efter varje val ordnas konferenser för det ökande

¹⁸⁹ M-arkivet II, A 3 Partistyrelsen 20/6 1983. Ordförande blev Elsa Tengbom-Velander och ledamöter L Blom, I Ekberg, A Estberger, A Gustáv, G Lennmarker, L Luttrupp, B Mollstedt och M Odenberg. Senare tillkom C Heister och B Östh (sekr.). Efter några år ökade antalet ledamöter även i detta organ.

antalet ledamöter i Landstingsförbundet, Kommunförbundet och Sabo. Ledamöterna i respektive organ möts också separat varje år. Kommunalråd och landstingsråd (ca 100) träffas årligen. Regionala träffar för förtroendevalda arrangeras och partiets anställda politiska sekreterare (ca 30) möts två gånger årligen. Därutöver kan nämnas konferenser för moderata ledamöter i olika länsorgan, invandrar-konferenser och den särskilda grupp som arbetar med kommunal-ekonomiska frågor. Till intensifieringen av det kommunalpolitiska arbetet kan också läggas de mer regelbundna revideringarna av de programtexter som berör området.

På så sätt har man lagt en organisatorisk och politisk grund för att via sina mönsterkommuner, som naturligtvis är tänkta att bli allt fler, kunna genomföra den förändring av det svenska välfärdssystemet som man strävar efter. Eftersom välfärdsstaten realiserades främst via kommuner och landsting är det också där som systemet måste brytas ned.

10. Teser om den moderata evolutionen

Syftet med min studie har varit att analysera moderata samlingspartiets förändring 1976–1991, en tid präglad av genomgripande förändringar av det svenska samhället. I blickfånget står avreglering, ett begrepp som inbegriper en rad centrala frågor som marknad kontra politisk styrning, välfärdssystemets utformning och den ekonomiska politiken, för att bara nämna några. Slutsatserna presenteras här i form av tre teser som utgår från den moderata *förändringens karaktär, idéernas spridning* och de *ideologiska spänningar* som skifte av värdesystem vanligen medför.

1.

Den moderata förändringen är knappast av revolutionär natur, snarare resultatet av en evolutionär process. Olika sakområden har utvecklats på skilda sätt. Inom till exempel bostadspolitiken finns under efterkrigstiden en lång tradition av marknadstänkande och krav på avreglering. Inom jordbruket avvisas regleringarna först vid 1980-talets slut. Något stöd för slutsatsen om ”nyliberalismens” – för att nu använda den gängse termen – seger inom moderata samlingspartiet åren kring 1980 utgör alltså inte denna undersökning.¹⁹⁰ Inte ens vid periodens slut, 1991, är nyliberalismen helt dominerande. Trots intensiva attacker från ungdomsförbund och marknadsliberala kritiker håller partiet fast vid den gemensamma finansieringen av sjukvården när frågan avgörs på 1990 års stämma.

¹⁹⁰ Jämför Antman, Boréus, Bäck och Premfors som betonar den moderata förändringens omvälvande karaktär och tidsfäster omslaget till 1980-talets början. Se även de mer polemiska skrifter som nämndes i avsnittet ”Bilderna av högervågen”.

Muf och FMSF (i inledningsskedet) hade en väsentlig roll som pådrivare. I flera fall genomfördes förändringar av partiets ståndpunkter först sedan yngre krafter drivit kravet ett antal år. Inte heller de reellt unga och påtagligt radikala marknadsliberalerna kunde dock få igenom kravet på den generella välfärdspolitikens avskaffande.

Likheterna med tidigare faser av partiets historia är större än vad både anhängare och motståndare tycks tro. Den politik som Jarl Hjalmarson drev på 1950-talet har flera beröringspunkter med vad som senare betecknats som ”nyliberalism”. Man får inte heller glömma att skattesänkningar, försvar för äganderätten och andra ståndpunkter kontinuerligt har präglat partiet i snart hundra år.¹⁹¹ Valfrihet och privata alternativ är heller inga nyskapelser från 1970-talet, även om begreppen successivt fått större utrymme inom partiet.

Snarare än Thatchers och Reagans maktövertagande 1979–1980 tycks det världspolitiska omslaget tio år senare med murens fall och Sovjetunionens upplösning ha varit viktigt för marknadsliberalismens fortsatta marsch framåt. Samtidigt måste man betona att förändringen är en längre process som i ett tidigare skede påverkats av såväl Reagans och Thatchers maktinnehav som av erfarenheterna av de borgerliga regeringsåren 1976–1982. Sovjettblockets fall öppnade emellertid dörren för en svensk Europasamverkan, men också i lika hög grad för moderaterna att använda Europapolitiken som vägröjare. Partiets strävan att föra in Sverige i gemenskapen går hand i hand med att Sverige också ska bli mer normalt, vilket är samma sak som mer marknadsliberalt och därmed mer modernt.¹⁹²

Europafrågan tycks ha varit den faktor som fick fart på det moderata systemskiftet som dittills hade varit en relativt långsam och försiktig process. Kring 1990 formuleras en brusande framtidsoptimism utan motsvarighet i partiets tidigare historia. Liksom planekonomierna i öst skulle även det svenska kollektivistiska systemet falla som

¹⁹¹ På så sätt ligger min övergripande tolkning närmare Stig-Björn Ljunggrens kontinuitetsperspektiv än Jan Hyléns betonande av partiets radikala omgestaltning.
¹⁹² Jacob Westberg, *Den nationella drömträdgården. Den stora berättelsen om den egna nationen i svensk och brittisk Europadebatt*, 2003, s 211–246. Torbjörn Nilsson, ”Moderaterna vid den tredje vågens slut”, *SvT* 2003.

en mogen, eller snarare övermogen, frukt.¹⁹³ Samarbetet med folkpartiet som utvecklats i marknadsliberal riktning ger en utgångspunkt för det fyrpartisamarbete som leder till regeringsskiftet 1991 och den förste moderate statsministern sedan 1930.

2.

De idéer om marknadens primat och välfärdsstatens fördärv som växte fram internationellt under 1970-talet nådde följaktligen också de svenska moderaterna. Förmedlingen internt via närstående tidskrifter var dock inte särskilt massiv, mer i Svensk Linje – mindre i medlemsorganet Medborgaren. Muf:s Moderat Debatt hade tidvis mycket lite sådant material. Som helhet hade troligen de näringslivsanknutna tankesmedjorna och förlagen (Timbro, Ratio) större betydelse. Den manipulativa bild som ofta ges av deras verksamhet kan dock ifrågasättas.¹⁹⁴ Utgivningens karaktär gör det troligt att den främst stärkte de redan politiskt engagerade men inte nådde ut till bredare medlems- eller väljarskaror.

För att förstå marknadsliberalismens genombrott bör man gå ned på den kommunala nivån. Med partiets framryckning under 1970-talet ökar inflytandet i kommuner och landsting rejält. Socialdemokraterna innehar regeringsmakten nästan hela 1980-talet, men i alltfler kommuner och landsting får moderaterna den politiska ledningen. Vid mitten av 1980-talet finns både en förnyad politik och en förstärkt organisation för den kommunala politiken. Det systemskifte som man vill uppnå ska genomföras via kommunerna. På ett liknande sätt som SAP under 1940-talet etableras ”mönsterkommuner” som ska frammana en bild av det nya moderna samhälle som är på väg. Med stöd av de teoretiska impulserna utifrån och nationalekonomernas närmast totala uppslutning kring marknadslösningar inleds omformningen av den offentliga sektorn.

¹⁹³ Förändringen i Sverige är i klass med den i Östeuropa, förklarade partisekretären Lars Tobisson: ”Vi ser ett etablissemang som av sig självt faller ihop.” Moderata partiarkivet: Partisstyrelsen 16/2 1990.

¹⁹⁴ Jag syftar på de skrifter av K-O Andersson, Björn Elmbrant, Svante Engman och Tomas Bresky, Jan Scherman & Ingemar Schmid som tidigare nämnts.

3.

De ideologiska spänningar som finns inom partiet, främst mellan marknadsliberaler och socialkonservativa, får inte några långtgående konsekvenser under perioden. Båda lägren kan i allmänhet enas om den nya politiken, om än ibland av skilda skäl. Så är till exempel försvaret av familjen en förenande länk, även om några gör det för att stärka marknaden gentemot staten, andra för att bevara familjen som traditionell institution. Typiskt är att marknadsliberalismen blir mer framträdande samtidigt som en konservativ renässans av miniformat kan skönjas kring 1990 med värnandet av familjen och ”den lilla världen” (Hans L Zetterberg). Den programtext som följde på Zetterberggruppens arbete bygger egentligen inte på en *förening* av liberalism och konservatism utan på en *uppdelning* i olika sfärer. I den stora världen styr marknads mekanismer, i den lilla frodas den konservativa gemenskapstanken. På så sätt kan marknadsliberaler och socialkonservativa tillfredsställas utan alltför stora konflikter dem emellan.

Partiledningen har i hög grad haft en aktiv roll och drivit partiet framför sig. Eller uttryckt på annat sätt – det missnöje mot förändringarna som funnits har ibland negligerats. Ett exempel är förslaget från Troedssons programgrupp som 1981 ratades till förmån för ett mer nydanande programarbete, trots att remissinstanserna snarare sett förslaget som alltför långtgående i marknadsliberal riktning. I huvudsak har emellertid förändringen skett stegvis. Partiledningen har tillsammans med partiets mer traditionella grupper förhindrat, eller försenat, genomgripande förändringar. Först när opinionen tycks ha varit mogen har landstingens avskaffande satts på dagordningen (1990), liksom den för kulturpolitiken symbolladdade frågan om skilsmässa kyrka – stat (1987).

Att 1990-talet blev mer törnbestrött än väntat är en annan sak, liksom de svårigheter som det nya årtusendet kännetecknats av.¹⁹⁵ Avregleringens tid var på sätt och vis alltför framgångsrik för

¹⁹⁵ Enligt en opinionsstudie minskade andelen svenskar som ville minska den offentliga sektorn från 56 % 1990 till 29 % 1999. Folke Johansson, Lennart Nilsson & Lars Strömberg, *Kommunal demokrati under fyra decennier*, 2001, s 105.

moderaterna. Socialdemokraterna tog alltmer intryck av marknadsliberalismen och delar av systemskiftet – om nu ett sådant har ägt rum – genomfördes under socialdemokratisk ledning. Moderaternas ideologiska seger har inte lett till en motsvarande maktpolitisk seger. De motsättningar och den kritik mot partiets ledning som de senaste åren varit så framträdande tycks främst ha orsakats av partiets nedgång med åtföljande resursbrist, reducerade karriärvägar och minskat hopp om regeringsskifte. Den ideologiska förändring som successivt ägde rum från 1980-talet, kombinerat med goda valresultat, orsakade betydligt mindre av interna motsättningar. Partiet har alltid – liksom sina konkurrenter – varit särskilt känsligt för valnederlag. Som den förre vice partiordföranden (1:e vice 1956–1965, 2:e vice 1965–1970) Leif Cassel formulerat saken:¹⁹⁶

”Liksom de gamla svearna blotade sina kungar i händelse av missväxt är högerpartiet i fall av dåliga val alltid redo att kasta partiledaren över bord.”

¹⁹⁶ Leif Cassel, *Så vitt jag minns. Memoarer*, 1973, s 169.

Referenser

Otryckta källor

Riksarkivet:

Moderata samlingspartiets deposition II ("M-arkivet II").

A 1 Partistämmor

A 3 Partistyreseprotokoll

B 1:4 Kommunalprogram

B 3 Rapporter

Moderata partiarkivet Schönfeldts gränd:

Partistämman 1990

Partistyreseprotokoll 1990

Kommunala arbetsgruppen, -samrådsgruppen

Tryckta källor

Partitryck m.m.:

Ahlkvist, Lars, *Gör sjukvården bättre – för patienter och personal*, Moderaterna 1988.

Bagge, Gösta, *Tal 1943–45*.

Bohman, Gösta, *Tankar om mitt Sverige*, 1974.

Borg, Anders E, *Generell välfärd – bara magiska ord?* 1992.

Franck, Bo, *Konservatismens framväxt*, 1982.
Gustafson, Bengt, *Sverige behöver moderat politik*, 1981.
Häggman, Bertil, *Konservatismen i Sverige*, 1981.
Johnsson, C-G, *Ny giv*, 1969 (Intervjuer med Yngve Holmberg).
Ljungberg, Carl-Johan, *Konservatism – en snabbguide*, 1983.

Programskrifter:

Det gäller din framtid, 1968

Att leva i landsbygd, 1977

Partiprogram 1984

Ny start för Sverige, 1990

Idéer för vår framtid, 1990

Högerns kommunalprogram, 1946

Kommunal politik, 1965

Samverkan, rättvisa, ansvar, 1973

Kommunalprogram, 1976

Kommunalprogram, 1979

Kommunalpolitiskt handlingsprogram, 1981

Kommunalprogram, 1984

Kommunalprogram 1987

Kommunalprogram 1991

Kommunal plattform. Stöd för utveckling av kommunalt arbete,
1994

Tidningar/tidskrifter:

Medborgaren 1977–1991

Moderat Debatt 1976–1991

Svensk Linje 1975–1985

Svensk Tidskrift 1977–1991

Kommunal Revy, 1977–1982

Bearbetningar:

Andersson, Karl-Olof, *Politiken, marknaden och nyliberalismen*, 1993.

Andersson, Knut m fl., *MOU* 1990:3.

Antman, Peter, ”Vägen till systemskiftet – den offentliga sektorn i politiken”, i Rolf Å Gustafsson (red.), *Köp och sälj: Var god svälj? – världens nya ekonomistyrningssystem i ett arbetsmiljöperspektiv*, 1994.

Bengtsson, Bo, ”Bostaden som social rättighet”, i Anders Lindbom (red.), *Den nya bostadspolitik*, 2001.

Bergström, Hans, *Rivstart? Från opposition till regering*, 1987.

Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo, *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*, 2000.

Boedeker, Thomas C, *The rise of libertarianism in the Swedish Moderate Party's youth and student organizations 1975–1992*, 1994.

Boréus, Kristina, *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989*, 1994.

- Bresky, Tomas, Scherman, Jan & Schmid, Ingemar, *Med SAF vid rodret. Granskning av en kamporganisation*, 1981.
- Burenstam Linder, Staffan, *Den hjärtlösa välfärdsstaten*, 1983.
- Bäck, Henry, *Kommunpolitiker i den stora nyordningens tid*, 2000.
- Cassel, Leif, *Så vitt jag minns. Memoarer*, 1973.
- Clarke, Peter, *A Question of Leadership. Gladstone to Thatcher*, 1991.
- Drangel, Louise, "Välfärdsstaten grundläggs – högern och 1913 års folkpension", i Torbjörn Nilsson (red), *Anfall eller försvar. Högern i svensk politik under 1900-talet*, 2002.
- Ehrenkrona, Olof, *Nicolin – en svensk historia*, 1995.
- Ehrenkrona, Olof. *Hundra år med Handelskammaren i Stockholm*, 2002.
- Ekström von Essen, Ulla, *Folkhemmets kommun. Socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939–1952*, 2003.
- Elfverson, Jan, *Moderaterna och marknadsekonomin. En studie i en partiideologis kontinuitet, enhetlighet och förändringar*. Opublic. lic.avh, 1989.
- Elmbrant, Björn, *Så föll den svenska modellen*, 1993.
- Engman, Svante, *Marknadsmisbruk. Om nyliberalismens uppgång och fall*, 1995.
- Frenander, Anders, *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*, 1999
- Granström, Staffan, *Tillkomsten av högerns efterkrigsprogram*. Opublic. lic.avh i statsvetenskap, Uppsala 1967.

- Hadenius, Karin, *Jämlikhet och frihet. Politiska mål för den svenska grundskolan*, 1990.
- Hadenius, Stig & Nilsson, Lennart, *Ifrågasatt. Den offentliga sektorn i debatt och opinion*, 1991.
- Hammerich, Kai, *Kompromissernas koalition. Person- och maktspelet kring regeringen Fälldin*, 1977.
- Hermansson, Jörgen, *Politik som intressekamp*, 1993.
- Hinnfors, Jonas, *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960–1990*, 1992.
- Hugemark, Agneta, *Den fängslade marknaden. Ekonomiska experter om välfärdsstaten*, 1994.
- Hylén, Jan, *Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom Högerpartiet 1904–1985*, 1991.
- Johansson, Folke, Nilsson, Lennart & Strömberg, Lars, *Kommunal demokrati under fyra decennier*, 2001.
- Johnson, Anders (red.), *Höger om – konservatism på villovägar*, 1982.
- Kavanagh, Denis, *Thatcherism and British politics. The End of Consensus?* 1986.
- Kilander, Svenbjörn, *Den nya staten och den gamla. En studie i ideologisk förändring*, 1991.
- Lewin, Leif, *Planhushållningsdebatten*, 1970.
- Lindbom, Anders, ”Bostadpolitiskt systemskifte”, i Anders Lindbom(red.), *Den nya bostadspolitiken*, 2001.
- Ljunggren, Stig-Björn, *Folkhemskapitalismen. Högerens programutveckling under efterkrigstiden*, 1992.

- Löwdin, Per, *Det dukade bordet. Om partierna och de ekonomiska kriserna*, 1998.
- Meyerson, Per-Martin, Ståhl, Ingemar & Wickman, Kurt, *Makten över bostaden*, 1990.
- Möller, Tommy, *Borgerlig samverkan*, 1986.
- Nilsson, Göran B, *Självstyrelsen problematik. Studier i svensk landstingshistoria 1839–1928*, 1967.
- Nilsson, Torbjörn, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886*, 1994.
- Nilsson, Torbjörn, ”Högern och makten över moderniteten”, *Arbetshistoria* 2002.
- Nilsson, Torbjörn, ”Med historien som ledstjärna – Högern och demokratin 1904–1940”, *Scandia* 1/2002.
- Nilsson, Torbjörn (red), *Anfall eller försvar. Högern i svensk politik under 1900-talet*, 2002
- Nilsson, Torbjörn, ”Moderaterna vid den tredje vågens slut”, *SvT* 2003.
- Norrlid, Ingemar, *Demokrati, skatterättvisa och ideologisk förändring. Den kommunala självstyrelsen och demokratis genombrott i Sverige*, 1983.
- Olsson, Curt Åke, *Tidningsmakt och politiska organisationer. Den borgerliga samlingsrörelsen i Fyrstadskretsen 1962–1968*, 2003.
- Oredsson, Sverker, ”Järnvägarna och den kommunala kompetensen”, *HT* 1969.

- Premfors, Rune, "Coping with Budgets Deficits in Sweden",
Scandinavian Political Studies 4/1984.
- Ruin, Olof, *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem. Den svenska regeringsfrågan 1945 –1960*, 1968.
- Schüllerqvist, Ulf, "Förskjutningen av svensk skolpolitisk debatt under det senate decenniet", i Tomas Englund (red.),
Utbildningspolitiskt systemskifte? 1995.
- Strandberg, Urban, *Debatten om den kommunala självstyrelsen 1962–1994*, 1998.
- Strömberg, Thord, "Bostadspolitik – en historisk parentes", i Anders Lindbom (red.), *Den nya bostadspolitiken*, 2001.
- Trägårdh, Lars (red), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, 1995.
- Uddhammar, Emil, *Partierna och den stora staten. En analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*, 1993.
- Vedung, Evert, *Statens markpolitik, kommunerna och historiens ironi*, 1997.
- Westberg, Jacob, *Den nationella drömträdgården. Den stora berättelsen om den egna nationen i svensk och brittisk Europadebatt*, 2003.
- Wockelberg, Helena, *Följsamt verktyg eller motmakt? Svensk förvaltningspolitisk debatt efter grundlagsreformen 1974*. Avhandlingsetapp, statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet 2001.

- Wångmar, Erik, *Från sockenkommun till storkommun. En analys av storkommunreformens genomförande 1939–1952 i en nationell och lokal kontext*, 2003.
- Är konservatismen död?* Svenska Dagbladet 1983.
- Ödmann, Ella, *Planlagstiftningen och välfärden. Tendenser i utvecklingen av svensk planlagstiftning*, 1992.

De senaste årtiondena har krav på privatiseringar och marknadslösningar ofta hörts i svensk politisk debatt. Starkt pådrivande i denna riktning har moderata samlingspartiet varit. Många betecknar därför partiet som "nyliberal" och menar att man därmed har övergett konservatismen. Men frågan är om inte såväl partiets motståndare som dess anhängare - liksom forskningen - har överdrivit det nya och revolutionerande i moderaternas politik.

I skriften analyseras moderaternas politik under den händelserika perioden 1976-1991. Författaren ger här en ny bild som betonar de stora skillnaderna mellan olika politikområden när det gäller avregleringens omfattning, partiets relativt långsamma acceptering av de marknadsliberala teorierna och likheterna med Jarl Hjalmarsons politik. Arvet från 1950-talet har inte uppmärksamrats särskilt mycket ens inom moderaterna under en period när partiet varit färgat av ett närmast utopiskt framstegstänkande.

Författaren är docent i historia vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.

Skriften ingår i det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade projektet Högern 1904-2004: Moderniseringens vän eller fiende?